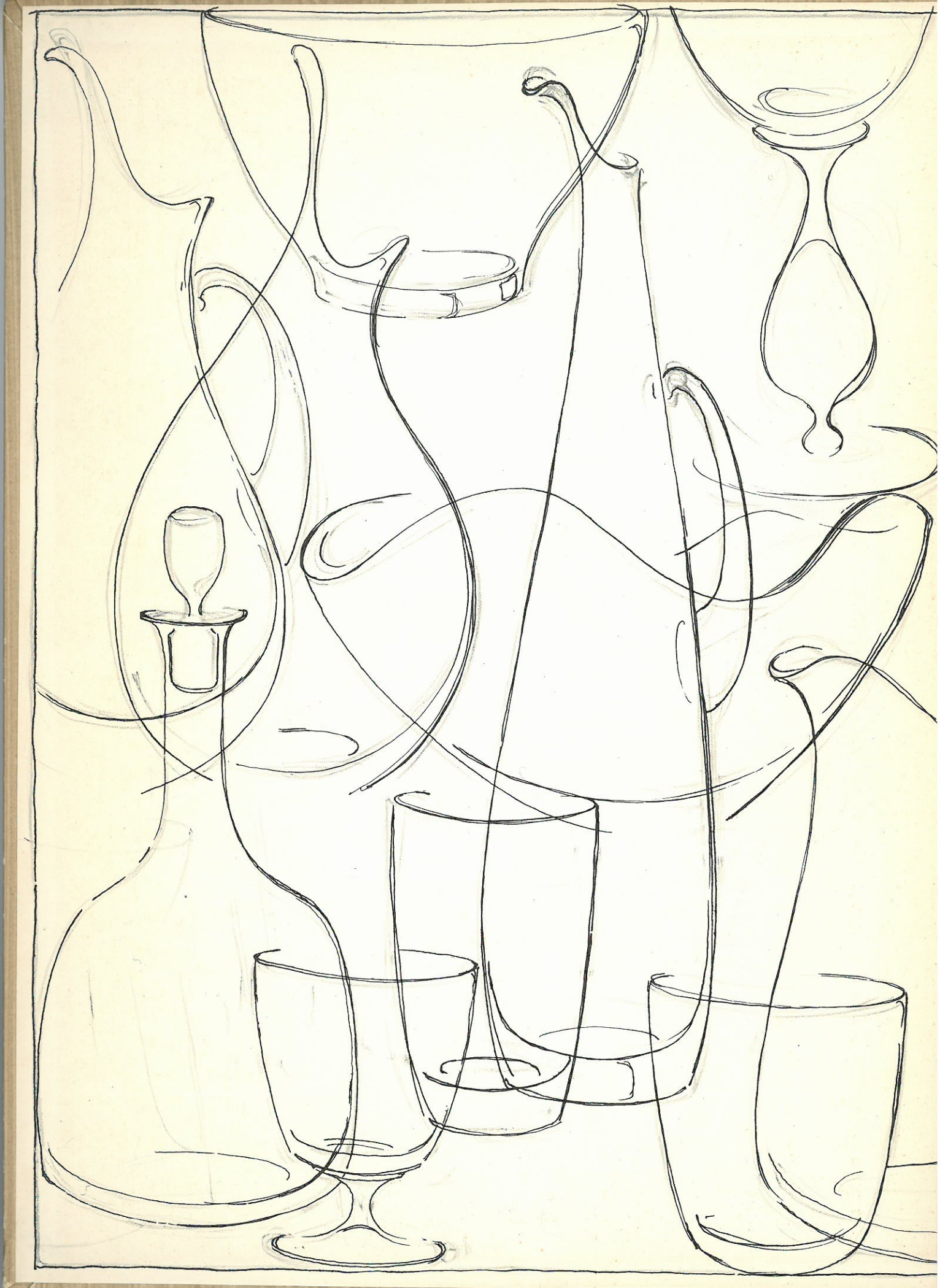

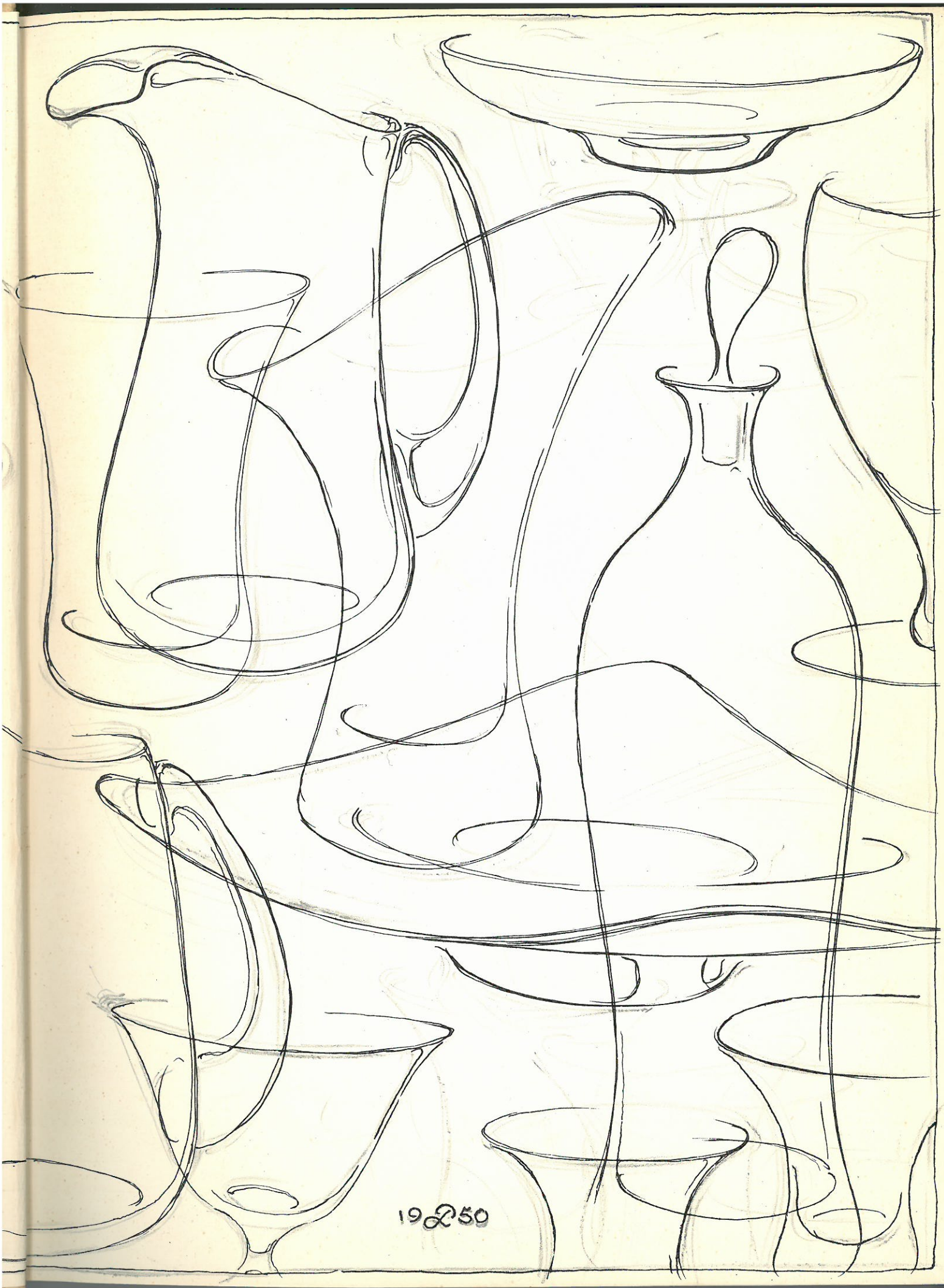
1950

HOLMEGAARDS GLASVÆRK

1825 · 1950

HOLMEGAARDS GLASVÆRK

1825 · 1950

J. JØRGENSEN & CO. BOGTRYKKERI

Som alle gamle Virksomheder har Holmegaards Glasværk en Historie, hvor Modgang veksler med Medgang. Da Glasværket den 5. November 1925 havde bestaaet i Hundrede Aar, befandt det sig i en Bølgedal, der ikke opfordrede til ydre Manifestation af Jubilæet. Man har derfor fundet det rimeligt paa 125-Aarsdagen, hvor Glasværket kan glæde sig over en grundfæstet Position, at mindes de Kvinder og Mænd, som skabte, ledede og tjente dette Danmarks ældste bestaaende Glasværk. Chefredaktør P. Koch Jensen har samlet Glasværkets Historie, medens Museumsdirektør Sigurd Schultz har behandlet dets kunstindustrielle Indsats.

Desværre er en Del Arkivmateriale — herunder adskillige ældre Billeder — gaaet tabt ved Branden paa Selskabets Hovedkontor i 1949, men det er vort Haab, at den foreliggende Skildring er blevet saa fyldestgørende, at den kan være til Nytte for Eftertiden og til Glæde for Samtiden.

Holmegaards Glasværk A/S

HOLMEGAARDS GLASVÆRK GENNEM 125 AAR

Af P. Koch Jensen

ET LED I KÆDEN

Medens megen lyrisk Kraftudfoldelse i Tidens Løb er ofret paa de »funklende Glaskrystaller« — for slet ikke at tale om disses Indhold — har Glasfremstillingen kun i ringe Grad haft Digternes Bevaagenhed. Selv en Ordets Troldmand som Sophus Claussen nægter at lade sig positivt inspirere af et Besøg paa Øen Murano, hvorfra i Middelalderen udgik venetianske Glasvarer, hvis Skønhed og Elegance aldrig siden er naaet. Digteren kommer til Venedig med en Købmand og en Præst:

Vor Købmand steg i Baaden og skyndte sig at bé'
om at blive roet hen, hvor de smukke Piger lé.

Der stod vi andre flove og vidste ikke Raad,
indtil Pastoren vinked ad den følgende Baad.

Vi sejled til den Ø, hvor de døde har Plads
og til en anden Ø, hvor der pustedes Glas.

Det er klart, at Øen, »hvor der pustedes Glas«, har forekommet Digteren et meget trist Opholdssted.

Dette er dog intet sammenlignet med den Bedrøvelighed, hvormed »Skandinavisk Folkemagazin« i 1865 skildrer et svensk Glasværk. Det nævnte Magasin, der var »et Billed-Blad til nyttige Kundskabers Udbredelse og Sindets gavnlige Opmuntring for alle Stænder« bringer i sit Nummer for 5. Februar 1865 et xylograferet Prospekt af Bromø Glasværk og Mariestad og »opmuntrer« sine Læsere med følgende Beskrivelse:

»Om Værket selv er ikke Stort at sige. Enhver, der har seet en Glashytte indvendig, har omtrent ogsaa seet dette Anlæg; kun faa og tarvelige ere de Redskaber, der anvendes, Haandfærdigheden er her det Væsentligste. Der er neppe nogen Industrigreen, hvorved Forandringer, selv om de erkjendes som Forbedringer, vanskeligere lade sig indføre; — Hemmeligholdelse, et Slags Frimureri, Mistro til Besøgende, og vi kunne sige: en vis Sløvhed for Livet udenfor, er Særkjende for Glashytter i Almindelighed. Det mindre sunde, men som oftest meget strenge Arbeide, det kummerlige Familieliv, Arbeiderne i Reglen maa føre, formedelst den ringe Løn og lange Fjernelse fra Hjemmet, samt den Omstændighed, at modstridende Nationaliteter de fleste Steder arbeide sammen, alt Dette bidrager vist meget til det indadvendte, alt Andet end »glade Liv«, som føres og tildeels gaar i Arv, fordi Glasarbeiderne helst bosætte sig i Nærheden af Værket og danne smaa Colonier, hvortil i Sverig kommer en kjendelig Hang til alkoholholdige Vædsker, Overtro, Bigotteri m. m.«

Ogsaa i anden Henseende er Artiklen lidet opmuntrende: »Danmark er ingen Fabrikstat, har man ofte sagt, og det er vistnok saa,« siger Forfatteren:

»Foruden andre Grunde maae vel være disse, at Landet mangler Raaprodukter, navnlig Metaller, ikke har billigt Brændsel, og at Arbeidslønnen her er for stor, fordi Arbeidernes Fornødenheder ere større end andre Steder, saa at vi ikke kunne indlade os paa Concurrence. Nogle kalde det et Held for Landet, der bedre egner sig til Agerdyrkning, Skibsfart, Handel, Fiskeri o. s. v. Andre betragte det som uheldigt. Vi ville ikke gaae i Rette med nogen af Parterne, men blot holde os til Kjendsgerningen: at egentlig Fabriksdrift, med enkelte Undtagelser, ikke hertillands har nogen god Jordbund. Saaledes da heller ikke Glasværker; de faa, her findes, afgive neppe — deres Fabrikata upaatalte — saa glimrende Resultater, at de skulde friste til fleres Anlæg.«

Saaledes kunde man altsaa endnu i 1865 bedømme Danmarks industrielle Muligheder. Udviklingen har vist noget andet. Holmegaards Glasværk, der blev Modervirksomhed for den danske Glasproduktion, er kun et enkelt Led i den Kæde, som har givet dansk Industri dens nuværende Placering. Men det er et af de første. De efterfølgende Blade vil vise, at Holmegaards Glasværk i de 125 Aar, som nu er forløbet siden Starten, har maattet overvinde mange Vanskeligheder, at det ofte har været saadan stillet, at man kunde fristes til at give op, men at man altid har fundet en Vej frem. Og de vil forhaabentlig ogsaa vise, at Glasfremstillingen ikke er det triste Haandværk, som de foran citerede Forfattere har villet gøre det til, men at den — under en Udvikling saa rig og spændende som noget Eventyr — har været til Gavn for Danmark og til Glæde og Betryggelse for mangfoldige Udøvere.

INITIATIVET FRA GISSELFELD

I den friske grønne Mose er Holmegaarden lagt, skriver *Christian Winther*, og frisk og grøn var om Sommeren den store sydsjællandske Mose ved de Tider, da Holmegaards Glasværks Historie begynder. Den var en af Landets største og rigeste Tørvemoser, bevokset med Eg, Bøg og Birk, men vel især Pors, hvorfor den oprindeligt benævnedes Porsmosen. En mindre Del i Herlufmagle Sogn bærer endnu dette Navn. I ældre topografiske Beskrivelser kaldes den ogsaa for »Store Tørvelyng«. Ved den sydlige Ende af Mosen paa en Holm omgivet af side Sænkninger paa de tre Sider opførte Christian den Fjerdes Rigsraad og Admiral »Her *Claus Daae* til Rafnstrop med sin kiere Frue Fru *Ingeborg Parsberg*« 1635 en Bindingsværks-Hovedbygning. Grunden var et Par Generationer tidligere lagt af *Peder Oxe*, og det hedder i en gammel Beskrivelse, at hvis man havde holdt sig til hans Plan, var Bygningen rimeligvis blevet »langt mere storartet ligesom hans andre Bygninger«. Claus Daae, som erhvervede Stedet efter Peder Oxes Arvinger, agtede imidlertid ikke at bebo Gaarden, og derfor blev Bygningen »kuns af Bindingsværk«. Eftertiden har dog ingen Grund til at beklage dette. Med sit Bindingsværk virker »den lystige Holmegaard« — som *Vilh. Andersen* kalder den — mere dansk end nogen anden Gaard fra Renæssancetiden. Dens maleriske Hygge stemmer sammen med Omgivelserne, og saaledes som den rejser sig lige op af Borggravenes Vandspejl paa sin høje Kampestenssokkel (Peder Oxes Indsats), har den et stateligt Særpræg.

I 1801 erhvervedes Holmegaard af Amtmand over Præstø Amt, Gisselfelds Overdirektør, Lensgreve *Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe*. Han var født 1774 som Søn af Generalpostdirektør Greve *Frederik Christian Danneskiold-Samsøe* i dennes andet Ægteskab med *Frederikke Louise*

CHRISTIAN CONRAD SOPHUS DANNESKIOLD-SAMSØE (1774-1823),

der gav Planen til Holmegaards Glasværk

Maleri af C. G. Kratzenstein-Stub 1813

JOHANNE HENRIETTE DANNESKIOLD-SAMSØE (1776-1843),

der førte sin Ægtefælles Planer ud i Livet

Maleri af F. C. Gröger 1814

v. Kleist og var knap fire Aar, da Faderen døde. Uden Tvivl har han modtaget værdifulde Impulser fra sin kloge og forstandige Moder*, der havde sørget for, at han fik den bedst mulige Uddannelse. I 1792 tiltraadte han som mindreaarig Styrelsen af Grevskabet Samsø og Overdirektoratet for Gisselfeld Kloster og gjorde sig hurtigt bemærket som en frisindet og praktisk indstillet ung Mand. Som Lærer havde han i 11-14 Aars Alderen haft Rahbeks og Baggesens Ven, Digteren *Chr. A. Lund* —»Møens Horats«, som *Kamma Rahbek* kaldte ham, da han senere blev Præst i Keldby — og adskilligt vidner om, at han er blevet præget af denne stilfærdige og sobre Digters humanistiske Livssyn. Med stor Iver sluttede han sig til Landboreformerne og gjorde som Regel mere, end Lovene paabød. Han afløste saaledes 1801-09 Naturalhoveriet, og paa Holmegaard gennemførte han Selveje for Bøndergaardene, omtrent 80 i Tal. Senere trættedes han øjensynligt af den træge Modstand, hans videregaaende Planer paa dette Omraade mødte, og paa hans øvrige Godser gik Reformarbejdet i Staa, idet Bønderne under de usikre Forhold fremfor Selvejendom foretrak at være Fæstere paa lempelige Vilkaar. Men han fik sat adskilligt andet i Vej. Trods de daarlige Tider efter Statsbankerotten forstod han at fremme Opdyrkningen af sine Skove, og for at lette Brændetransporten fra Næsbyholms Skove lod han 1810-12 under store Bekostninger Susaaen opgrave paa en Strækning af omtrent 3 Mil fra Bavelse Sø til Aaens Udløb ved Karrebæksminde. Kanalen — »den Danneskioldske Kanal«, eller »Næsbyholms Kanal« — betød paa det Tidspunkt et ikke ringe Fremskridt for den midtsjællandske Brændeudførsel. Som Amtmand virkede han ivrigt for Havneanlæget ved Karrebæksminde, og sine Godser ledede han med fremragende Initiativ. Trevangsbruget afløstes af Nimarksdrift, Skovene indhegnedes og tilplantedes, og han oprettede ved Gisselfeld en Frugttræ-Planteskole, hvis Gartner skulde hjælpe Godsets Beboere med Haveanlæg.

Det er rimeligt, at Greven i Fortsættelse af disse Reformer overvejede Mulighederne for en mere økonomisk Udnyttelse af de store Mosearealer,

---

* »Alt vel overvejet er jeg ingen ufornuftig Mand, men saa megen Forstand, som Grevinden ved alle Lejligheder udviser, tør jeg ikke rose mig af at besidde,« siger Feltskærer Petersen i Køge, da Grevinden omkring 1773 med sin Ægtefælle besøger Vallø. (Her citeret efter Grevinde Sophie Frederikke Louise Charlotte Reventlow f. von Beulwitz' Breve udgivet 1902 af Chr. B. Reventlow.)

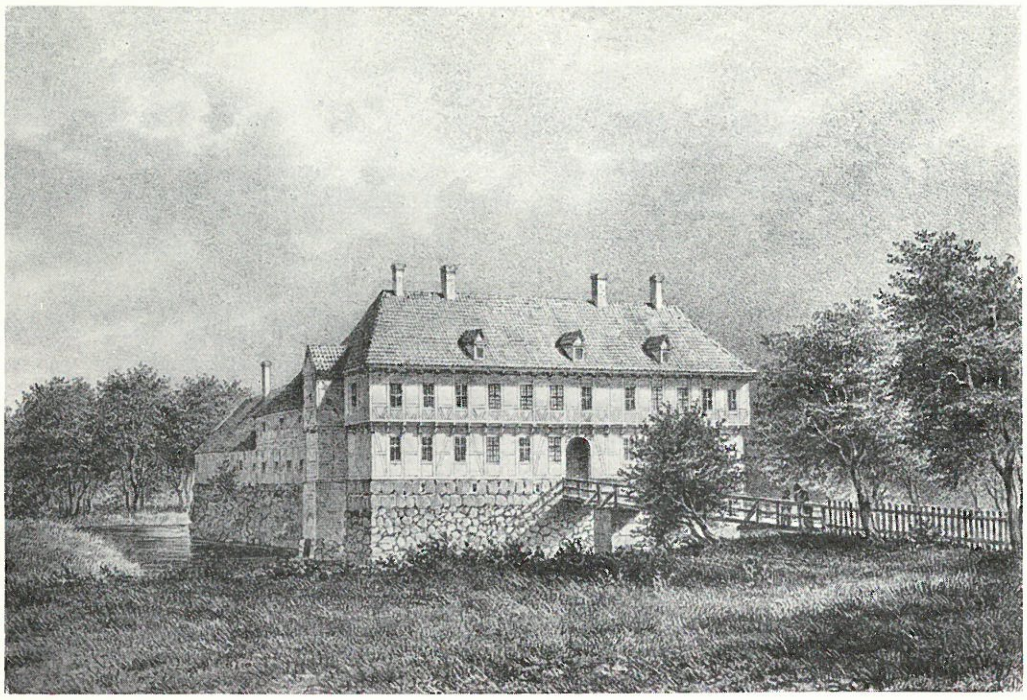

Gammelt Stik af Holmegaard

der hørte under Holmegaard. Mosen var paa det Tidspunkt ca. 800 Tdr. Land, og man havde ganske vist i adskillige Aar forud skaaret Tørv dér, men intet i Forhold til den store Tørvemasse, som Mosen indeholdt. Det drejede sig hovedsagelig om Tørv til Godset og dets forskellige Funktionærer, ligesom der var blevet solgt Moselodder til Opskæring. Forskellige Omstændigheder ledte Grevens Tanke hen paa Glasfabrikation. Medens Danmark og Norge endnu var forenede, havde Norge praktisk taget været Eneleverandør af Glas til Danmark. Men nogle Aar efter Adskillelsen sattes ved Forordning af 1823 Glastolden i Danmark væsentligt op. Forslaget motiveredes i første Række med, at Forhøjelsen skulde give Statskassen Erstatning for andre Toldnedsættelser, men samtidig peges i Kommercekollegiets Betænkning paa den Betydning, Tolden kunde faa for forskellige Glasværker, der var oprettet i Hertugdømmerne samt for »mueligen opkommende« Glasfabriker. I Holsten havde man i 1812 faaet et Glasværk, der benyttede Tørv som Brændsel, og da man efterhaanden havde Erfaring for, at Mosetørv

egnede sig særligt godt til Flaskeproduktion, indkaldtes fra Norge en Bouteillemager, som skulde bygge en Glasovn. Endnu medens dette var under Forberedelse, døde Greven den 6. Juni 1823. Han prises af Rahbek i »Tilskuerne« (Nr. 66 og 67) som »den Ædling, der følte Lykke og Hæder ved at skabe andres Fryd«, og om hvem han uden Betænkning kan sige: »Ikke veed jeg den Mand i Danmark, om hvem jeg enstemmigere har hørt ærværdigere Vidnesbyrd.«

Grevinde *Henriette Danneskiold-Samsøe* — en Datter af den dygtige Søofficer *Frederik Christian Kaas* — arbejdede imidlertid ufortrødent videre med sin afdøde Ægtefælles Planer. I adskillige Biografier fremhæves samstemmende den Kraft og Dygtighed, hvormed Grevinden styrede sine Ejendomme, og som det vil fremgaa af det følgende, tog hun ikke alene ledende Del i det Arbejde, som endnu manglede, før Planerne om Glasværket kunde realiseres, men var ogsaa ved sine Dispositioner i de første vanskelige Aar stærkt medvirkende til at sikre Værkets Fremtid.

DE FØRSTE RESULTATER

Hvornaar Driften er begyndt, kan ikke helt nøjagtigt paavises. Industri-Historikeren *C. Nyrop* nævner, at Værket kom i Gang den 9. November 1825 — idet han aabenbart støtter sig paa en Dato i den nedennævnte Ansøgning om »udelukkende Privilegium«, men i nogle ældre Optegnelser om Holmegaards Glasværks Historie hedder det, at Arbejdet begyndte den 5. November 1825, og denne Dato er siden fastholdt som Værkets Fødselsdag. Som Bestyrer ansattes den tidligere Huslærer paa Gisselfeld, Assessor *Hilfling*, og fra Hadeland Glasværk i Norge indkaldte man en Glasmager ved Navn *Wendt*, der paatog sig at bygge en Glasovn og skaffe den fornødne faglige Arbejdskraft. Da Glasmagerne dengang skulde have en væsentlig Del af deres Løn i Naturalier — Korn, Uld, Græsning til en Ko m.m. — maatte et større Jordtilliggende knyttes til Gaarden. Man købte derfor Gaarden »Trollesgave« tillige med to Bøndergaarde i Fensmark samt enkelte Huslodder, der ved kgl. Bevilling blev samlet til et Jordbrug paa ialt 197 Tdr. Land, for hvilket Assessor Hilfling ligeledes blev Bestyrer. Til Glasværkets Bygninger, som i de første Aar kun var meget faa, anvistes Huslodder i Fensmark paa ialt 9 Tdr. Land. Paa Mosen blev anlagt nye Veje og nye Skærelinier.

Bygningerne til de to nedlagte Gaarde i Fensmark benyttedes som Arbejderboliger, og de første Glasmagere boede dels her, dels paa Holmegaard, indtil der i 1827 byggedes særlige Arbejderboliger paa Glasværket. Den første af disse var paa fire Lejligheder i et grundmuret Hus, der staar endnu. Paaskedag 1832 plantedes foran dette et Valnøddetræ, som ligeledes er be-

varet. Med stor Pietet værner man om disse ærværdige Minder, som forbinder Fortid med Nutid og leder Tanken hen paa et dygtigt og dristigt Pionerarbejde.

Alt ialt var det nemlig et ikke ringe Vovestykke at begynde en Glasfabrikation under saa primitive Forhold. Ganske vist ydede Toldsatserne af 1823 en vis Beskyttelse over for de bedre funderede norske Værker, der efter Adskillelsen energisk søgte at opretholde Forbindelsen med deres gamle danske Aftagere; men disse havde — foruden deres større Erfaring — den Fordel, at de kunde anvende Brænde til Fyring, hvorved Asken til Glasfabrikationen produceredes af Værket selv, medens Værker, der fyrede med Tørv, maatte købe Asken. Dertil kom Konkurrencen fra Glasværkerne i Hertugdømmerne, hvis Varer toldfrit kunde indføres i Kongeriget. I det holstenske Glasværk ved Friedrichsfeld var Kong Frederik VI tilmed direkte interesseret.

Enkegrevinden tilstræbte da ogsaa i Starten at opnaa et »udelukkende Privilegium« (d.v.s. Monopol) paa 20 Aar for Sjælland, Jylland og Øerne til Fabrikation af »Bouteiller, Medicin- og Vinduesglas af Skaar og Aske«, men Kommercekollegiet gik blankt imod, hvorimod man meget omgaaende imødekom Ønsket om en almindelig Bevilling. Ansøgning herom blev indgivet i November 1826 — altsaa et Aar efter at Produktionen siges at være paabegyndt, og Bevillingen forelaa allerede 21. December samme Aar. 1827 søgte man igen om Privilegium, denne Gang paa 15, eller i hvert Fald 10 Aar, men fik atter Afslag.

Professor, Dr. polit. *Axel Nielsen*, der i sit Værk om Industriens Historie i Danmark nøje redegør for Holmegaards Glasværks Tilblivelse og her støtter sig til en — ogsaa i det følgende benyttet —»god og ret indgaaende Fremstilling af Værkets Udvikling«, fra Arkivet paa Gisselfeld, skriver, at det muligt er rigtigt, naar det som Aarsag til Ansøgning om Monopolet anføres, at man derved vilde hindre, at Raamaterialet, Glasskaar og Aske, dreves op i Pris ved indbyrdes Konkurrence. Men han gør samtidig opmærksom paa, at man ved at give Holmegaard et Monopol, som ansøgt, vilde have handlet ganske i Strid med de Regler, der ellers paa dette Tidspunkt fulgtes ved Privilegiers Udstedelse, da det her ikke drejede sig om nye Metoder eller lignende.

I den først indgivne Ansøgning tilbyder man som Betingelse for Monopolet en aarlig Produktion af Bouteiller paa over 100.000 Stykker, hvilket omtrent kunde dække Københavns hele Forbrug, der af Assessor Hilfling blev anslaaet til kun at være 120.000 Stykker om Aaret. Nu nødsagedes man til at begynde forsigtigt. Om de fire første Aar foreligger kun sparsomme Oplysninger, idet der ikke findes Afregningsbøger længere tilbage end til 1829, men saavidt det kan oplyses, arbejdede i 1826 to Glasmagere og to Lærlinge ved en mindre Ovn med aabne Potter. I 1827 var man naaet op paa 6 Mand, og først i 1829 fik Ovnen fuld Besætning, nemlig 10 Mand. Alligevel naaede man hurtigt op over det Minimumstal, man havde foreslaaet som Betingelse for et Monopol. Efter det nævnte Værk af Axel Nielsen gengives her følgende Opstilling over Produktion og Salgspris for grønne Bouteiller:

1826:	56000	Stkr.	10½	à 11	Rbd.	pr.	100	Stkr.
1827:	116000	-		9	-	-	-	-
1828:	125000	-	8¼	à 8	-	-	-	-
1829:	148000	-	8	à 7½	-	-	-	-
1830:	186000	-		7½	-	-	-	-
1831:	202000	-		7½	-	-	-	-
1832:	390000	-	7½	à 7	-	-	-	-
1833:	360000	-	6¾	à 6½	-	-	-	-
1834:	380000	-	6½	à 6	-	-	-	-

Som det vil ses, faldt Priserne allerede det første Aar ret betydeligt. Dette var Aarsagen til, at Enkegrevinden gentog sin Ansøgning om Monopol; men da hun, som foran nævnt, atter fik Afslag, søgte den unge Virksomhed at imødegaa Vanskelighederne ved at øge Produktionen. Konkurrencen fra Norge føltes haard. Da Toldsatsen for Flasker paa ¾ Pot og derover var 1 Rbd. 29 Sk. pr. 100 Stk. men for Flasker under ¾ Pot kun 1 Rbd. 4 Sk. lod man i Norge ¾ Pot-Flasker puste med ¼ Pægls mindre Indhold, hvorved de kom ind til den lavere Toldsats. Enkegrevinden tog imidlertid ufortrødent Konkurrencen op. Erfaringen har lært, siger hun i 1832, at man ikke maa kalkulere paa Grundlag af de Priser, der forud er gangbare, og at man maa sætte sig paa lige Fod med Konkurrenterne. Denne kloge Udtalelse, der har Bud ogsaa til moderne Industridrivende, vidner om en forbavsende sikker og koldblodig forretningsmæssig Indstilling. Man forstaar, at hun

med disse Evner havde usædvanlige Forudsætninger for at realisere sin Ægtefælles fremsynte Planer paa en saadan Maade, at de fik Grokraft længe før Industrialismens Gennembrud i Danmark. Hun opgav fra nu af Tanken om Monopol, men sikrede sig paa anden Maade Statens Bevaagenhed. Gennem Industri- og Kommercefonden opnaaede Holmegaards Glasværk efterhaanden Laan til Fabrikens Udvidelse — ved Midten af 30erne henved 40.000 Rbd. — og hvis det i en vaad Sommer ikke kunde producere tilstrækkeligt med Tørv, fik det Toldfrihed for Kul.

Efter ti Aars Forløb var Holmegaards Glasværk naaet op paa en Produktion, som svarede til omtrent Halvdelen af Landets Forbrug af Flasker, men man forfulgtes den første Tid af mange Uheld. Medens Ovnen efter almindelig Beregning skulde kunne staa i et Aar, stod den 1829-30 kun i tre Maaneder. Ombygningen udførtes af Glasmagerne under Mester Wendts Ledelse og varede 2-3 Maaneder, og i den Tid fik Glasmagerne i Ventepenge 9 Rbd. om Maaneden. Formodentlig har Mester Wendt ikke følt sig Opgaven voksen, for i 1830 drog han tilbage til Norge. 1836 kom han imidlertid igen og ledede nu Driften til sin Død. Hans Søn, Sønnesøn og Sønnesønsøn var ligeledes knyttet til Glasværket, den sidste (Bernhard Wendt) som Hyttemester til sin Død i 1943.

Indtil 1831 fremstilledes udelukkende »hamrede Flasker«. Benævnelsen hentyder til Flaskernes Udseende. De blev dengang blæst i en aaben Lerform eller Jernform, som dannede det nederste af Flasken, og da Formen ikke var varm nok, blev Glasset ujævnt paa Overfladen ligesom hamret Jern. Brystpartiet og Halsen paa Flasken dannedes paa fri Haand. Det var Akkordarbejde, og der betaltes 1 Skilling pr. Stk. $^3/_4$ Pot Flaske, for 1000 Stkr. 9 Rbd. Betalingen for $^1/_4$ Pot Flasker var noget lavere, nemlig $^3/_4$ Skilling. Paa denne Maade kunde en Mand tjene 20—30 Rbd. om Maaneden.

Fra Gisselfelds Arkiv stammer en morsom Skildring af Værkets første Tid. »Ovnen var« — fortælles det — »en Langovn med 3 aabne Potter (2 runde store og 1 flad mindre) paa hver Side af Ovnen og 1 Buk for hver Ende. Potterne stod paa ophøjede Bænke af Magdeborger-Sandsten med en Rist imellem, som gik gennem hele Ovnens Længde. 2 Bouteillemagere arbejdede sammen af de 4 store Potter. Af den flade arbejdede kun en Mand, ialt altsaa 10 Mand ved Ovnen, idet der som nævnt var en flad Potte paa

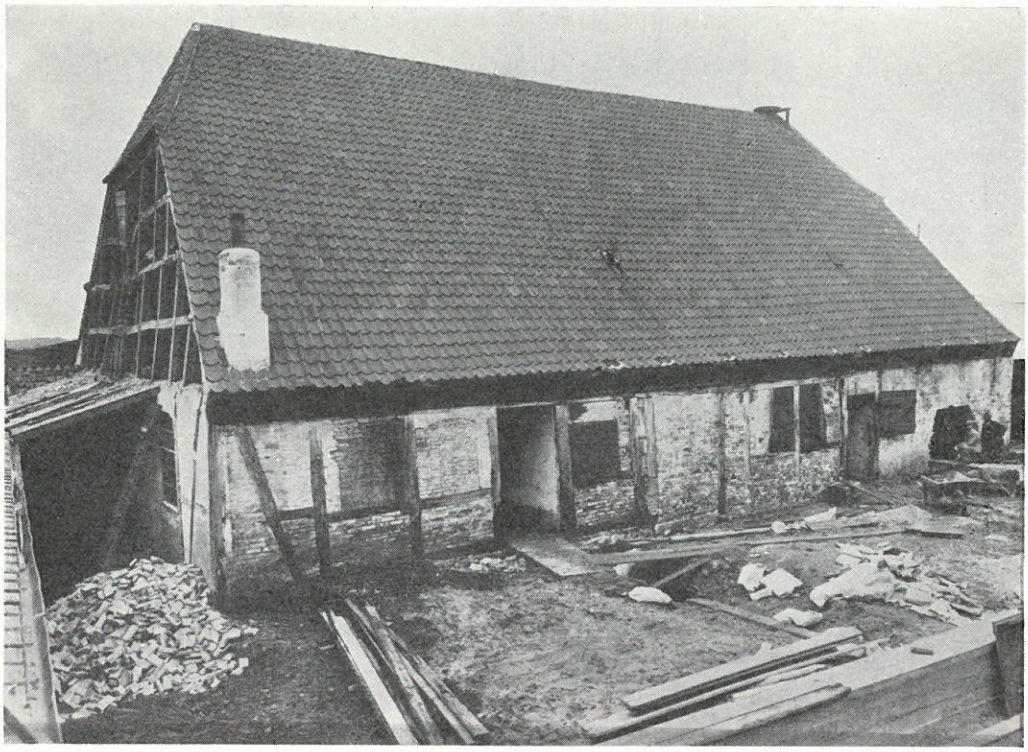

Den første Hytte. Opført af Mester Wendt i 1825 og bevaret til 1942

hver Side af Ovnen. Af Bukkene arbejdedes gerne halvhvide Medicinglas. Fyringen passedes af en Skyrer (d.v.s. Fyrbøder) om Dagen og en anden om Natten, og deres Arbejde var at kaste Tørv ind paa Risten fra en af Enderne. Arbejdstiden var ikke bestemt, men der begyndtes, saasnart Glasset var blankt, hvad enten det var ved Dag eller Nat. Arbejdet varede ca. 8 Timer, og Smeltningen ca. 20 Timer, saa der kunde blive 5—6 Hold om Ugen. Materialet var væsentligt grønne Glasskaar og Bøgeaske som købtes langvejs fra. Asken lagredes paa et Magasin i Næstved, og saavel denne som Skaarene rensedes omhyggeligt inden Brugen. Sand hentedes fra Næstved. Endvidere brugtes Salt (raa Saltsten) og Soda samt Rødsten (Jernoxyd), som fandtes ved Vester Egede. Materialet forvarmedes i Askeovnen, som stod i Forbindelse med Glasovnen, og Smeltningen passedes af Smelteren. Glasmagerne bagte selv deres Potter og fik 72 Skilling pr. Styk, og endvidere bagte de Forsatssten og andre Ovnsten efter Akkord. Pibeleret

hentedes fra København. Da der ikke var noget Mølleværk, nøjedes man i mange Aar med at stampe Leret og sigte det. Stampningen besørgedes i Hytten med en Stamper af Træ med Jernsko, som var i Forbindelse med en Planke foroven, som fjedrede. Paa samme Maade blev andre Materialer som Brunsten, Kridt og Flintesten knuste. Naar en ny Ovn var færdig, indsattes den sidste Kuppelsten, og Fyret tændtes med en vis Højtidelighed, hvorved der trakteredes med gammel fransk Vin og dansk Brændevin. Ogsaa ved Slukningen og under Ovnbygningen gav Glasværket Brændevin. Produktionen ved en Langovn som ovenfor beskrevet med 10 Mands Besætning var ca. 400.000 Flasker om Aaret. Flaskerne sendtes med Kørere efter en bestemt Takst, dels til Udsalget i København og dels direkte til de forskellige Kunder i Provinserne. Forhandlingen foregik fra Glasværket, hvor Hovedkontoret var, og hvorfra de Rejsende udsendtes.«

Kørselen af Glasvarer til København og rundt om i Provinsen besørgedes de første Aar af en Gaardmand i Julebæk med en Tospænder og en Firespænder. Først i 1846 blev dette Forhold forandret, idet man paa en Parcel i Sipperup byggede tre Huse til Fabrikens faste Kørere.

Et af Glasværkets kostbareste Eksperimenter i Begynderaarene var et Forsøg paa Fabrikation af Vinduesglas. Da Flaskefabrikationen i 1830'erne var kommet godt i Gang, fik man Lyst til at prøve Fabrikation af Hvidtglas og Vinduesglas, og der blev derfor bygget en Træhytte og en mindre Hvidtglasovn. I denne sidste lavede man dog udelukkende Medicinglas, indtil der i 1832 kom 6 rigtige Hvidtglasmagere herned fra Norge.

Hvidtglasovnen var indrettet omtrent som den foran beskrevne Bouteilleovn, men der var en Sadel i Midten, hvorved Risten blev delt i to Dele, saaledes at der blev en bedre Flammefordeling. Der arbejdedes — hedder det i den tidligere citerede Redegørelse fra Arkivet — med 8 Mand foruden Lærlingene. Hvidtglasmagerne fik fast maanedlig Løn, varierende fra 34 til 37 Rd., og det ser ud til, at der i denne Ovn i ikke ringe Omfang blev fyret med Brænde, formodentlig for at faa et smukt rent Glas i de aabne Potter. Til at begynde med gav man sig kun i Lag med Medicinglas, men senere forsøgte man sig ogsaa med slebne Varer. Den første Glassliber blev indkaldt i Maj 1835 og fik en Løn paa 41 Rd. om Maaneden. Slibningen foregik i hans Hjem. I 1836 kom der endnu en Sliber, og der

Chr. Wendt og Hustru

ansattes en Smelter til en Løn af 27 Rd. Som Materiale brugte man hvide Skaar og Flintesten, der blev brændt, stampede og sigtede. Dette var nødvendigt, da der ikke i Danmark findes tilstrækkeligt jernfrit Sand, men det var et haardt Arbejde at gøre Flinten tjenlig til Glasfabrikation. Driftsbestyrer Karl Schlüter har i nogle Erindringer om Glasværkets Historie fortalt, at Flinten i særlige Ovne maatte opvarmes til Glødhede, og i denne Tilstand styrtes i Vandet, hvorved den skørnede og derefter kunde fintmales paa Stengange. Først meget senere fik man belgisk og tysk Sand til saa billig Pris, at det kunde afløse Flinten.

Allerede i disse Aar modtog Glasværket en smuk offentlig Anerkendelse fra »Commissionen for Udstilling af indenlandske Industriprodukter i Kjøbenhavn«. Kommissionen, der blandt sine Medlemmer talte *L. N. Hvidt* og *H. C. Ørsted*, siger om nogle til Udstillingerne i 1834 og 1836 indsendte Prøver fra Holmegaards Glasværk, at den finder »disse Prøver at være saa

gode og hensigtsmæssige, at den paa Grund deraf og i Betragtning af Værkets gavnlige Virksomhed, har anseet det for en kjær Pligt at tilstille Værket Medaille i Bronce som et Agtelsestegn«.

Medens det saaledes synes at være gaaet ganske godt med Hvidtglashytten, gik det helt galt med en samtidig bygget Bindingsværks-Hytte til Fabrikation af Vinduesglas. Der indkaldtes 5 Vinduesglasmagere, men i 1832, da Ovnen var færdig, viste det sig, at den ikke kunde opvarmes med Tørv. Den blev derfor revet ned efter en Maaneds Drift, og en ny blev bygget, men nu kunde den ikke komme i Gang, fordi der manglede Sandsten til Kuppelen. Først den 8. September 1832 begyndte Arbejdet, og det første Vinduesglas blev sendt til København, men af Regnskaberne ses, at Vinduesglasmagerne idelig var paa Ventepenge, 20 Rd. om Maaneden. Saa ramtes man 7. Februar 1833 af et nyt Uheld, idet Hytten brændte, men heller ikke dette kunde faa Lensgrevinden til at opgive Tanken om Vinduesglas. Man byggede ufortrødent en ny Hytte og ansatte en ny Mester, men det var nu engang ikke Skæbnens Vilje, at der skulde fabrikeres Vinduesglas paa Holmegaard, og det var maaske godt det samme, naar man ser, hvad senere danske Forsøg — med Undtagelse af det 1935 startede Korsør Glasværk — har kostet. Nu fik man en Periode med usædvanligt vanskelige Vejrforhold for Tørvene. Hvor slemt, det var, forstaar man af en Notits, som siger, at Tørvene maatte prammes fra Mosen til Glasværket, idet Vejene var helt ufarbare. Saa slukkede man i 1834 Ovnen og opgav definitivt Vinduesglas-Fabrikationen, der i de to Aar kun havde bragt Skuffelser og Tab. Ovnen blev nu indrettet til Vinglas og Medicinglas samt enkelte Potter med Flaskeglas, og dette gav Stødet til, at man indkaldte bøhmiske Glasmagere, hvorom skal fortælles i et følgende Afsnit.

SAMFUNDET I MOSEN

I en Turistbrochure »Susaalandet« underholder Hakon Mielche, der er Købmandssøn fra Fensmark, den trætte Vandringsmand med en Historie om »den energiske Grevinde paa Gisselfeld«, der ærgrede sig over, at man skulde købe alle sine Glas i Bøhmen og Venedig, og om, hvordan hun »snød Bøhmerne og lod sine Haandlangere udsmugle bøhmiske Glasarbejdere over alle Grænser i Nattens Mulm og Mørke, indtil hun havde dem sikkert i Hus dernede i Kanten af Mosen.«

Beretningen er vist nok lovlig fantasifuld, men givet er det, at der endnu gaar sære Frasagn om de Besværligheder, som var forbundet med den første Import af bøhmiske Glasarbejdere. De første Aar havde man klaret sig med Hvidtglasmagere fra Norge — hvorfra jo ogsaa Mester Wendt trods sit tyskklingende Navn stammede — men da Vinduesglas-Produktionen som foran nævnt definitivt blev opgivet i 1834, og Hytten blev omdannet til en Hytte for Hvidtglas, fik man Brug for flere Hvidtglasmagere, og det var fristende at hente disse i Bøhmen, der paa det Tidspunkt ubestridt hævdede Førerstillingen inden for Glasmagerkunsten. Ogsaa dengang kendte man imidlertid Jerntæpper. I Bøhmen værnede man saa haandfast om Fagets Hemmeligheder, at man under Trusel af strenge Fængselsstraffe forbød Udvandring af Landets Glasmagere.

Vilde man have bøhmiske Glasmagere, maatte de altsaa slet og ret udsmugles, og Assessor Hilfling vovede Forsøget. Han rejste personlig til Bøhmen, og det lykkedes ham at hjembringe tre Glasmagere med de fremmedsprogede Navne: Zollfranck, Richter og Waldthausen. Forfatteren, Driftsbestyrer *Karl Schlüter* der har været knyttet til Holmegaards Glasværk siden 1908, har fortalt, at de til Sognets Bestyrtelse medførte hver

sin Kæreste, men at dette Forhold omgaaende blev bragt i sømmelig Orden, idet de paa selve Ankomstdagen blev viet i Bestyrerboligens Dagligstue.

En vis Mystik hvilede over det lille fremmedartede Samfund, som efterhaanden opstod i Mosen. Omegnens Befolkning saa med Skepsis paa disse »Tatere«, og Bøhmerne var paa deres Side mest indstillet paa at holde sig for sig selv. Denne Tilbøjelighed til Isolation fremmedes yderligere ved forskellige Foranstaltninger, der faktisk gjorde Anlægets Beboere selvforsynende. Man havde allerede 1830 faaet Bevilling til Marketenderi, og der var et Bageri, hvor Glasmagerne fik bagt deres selvslaaede Brød. Endvidere fandtes Udsalg af Høker- og Urtekramvarer, der købtes for Glasværkets Regning og solgtes til Glasmagerne af den daværende Bogholder og Forvalter. Hver af Glasmagerne havde Ret til at holde een Ko, og til Pasningen ansattes en Røgter, som hver Morgen om Sommeren drev alle Køerne ud paa Trollesgaves Mark. Om Vinteren blev der leveret dem Hø og Halmfoder, men øvrigt Foder maatte Beboerne selv skaffe. Arbejderne fik desuden hver 2 Tdr. Rug og 2 Tdr. Byg til Brød og Øl. Naturaydelserne, der, som nævnt i et tidligere Afsnit, ogsaa omfattede Uld, holdt sig lige op til 1873, da de blev afløst af Penge til de ældre Arbejdere. Koen erstattedes med 43 Kr. og Ulden med 12 Kr. Kornet betaltes efter Kapiteltakst.

Daglønnen var 24 Skilling og holdt sig derved til ind i Halvtredserne, da den blev forhøjet til 2 Mark, men flere af Arbejderne var ansat til Arbejdsløn fast om Maaneden, saaledes Tørvetrillerne 10 Rdr. Skyrerne 10 à 13 Rdr. Indbærerne, som dengang kaldtes Plejedrenge, 8 Rdr. Tømreren fik 3 Mark, Mureren 4 Mark om Dagen. Smeden fik 25 Rdr. om Maaneden, Røgterne 20 Skilling om Dagen. Forøvrigt var det meste Arbejde i Hytten, Pottekammer og Materialhuset samt ved Flaskernes Nedlægning Akkordarbejde. Fragten for et Læs Sand fra Næstved var 3 Mark.

Paa Tørvemosen blev i de første Aar Skæringen af Tørven betalt efter Favn med 9—11 Mark, alt efter om Tørvemassen var mere eller mindre vanskelig. I 1840 indførte Tørveforvalter *Rothmann*, som tiltraadte dette Aar, Betalingen efter 1000 Styk med 26—28 Skilling og nogle Aar senere 24—26 Skilling, hvilken Skæreløn med mindre Variationer holdt sig til 1873. For Røjling betaltes en Mark pr. Favn, og denne Pris holdt sig ligeledes uforandret til 1873. Tørvehøsten var ikke saa lidt variabel efter Vejrliget

særlig i de første Aar, da Vejene var daarlige og Skærelinierne faa. Først fra 1836 findes bestemte Oplysninger herom, og i de paafølgende Aar har der været skaaret fra 15 til 20 Millioner om Aaret, dog i 1838, 39, 41, 42 og 45 kun 12 til 13 Millioner. Dette var ikke tilstrækkeligt til Fyringen af Glasovnene, og der maatte tages Kul til Hjælp. Der blev saaledes i 1842 brugt over 4.000 Tdr. Kul. Rothmann indførte nu en langt bedre Ordning af Tørveskæringen. Der blev anlagt nye Veje, og paa hele den østlige Del af Mosen, som før henlaa tildels ubenyttet, blev der anlagt nye Skærelinier. Dette hjalp betydeligt paa Tørvehøsten, som fra 1846 til 1854 var gennemsnitligt 20 Millioner om Aaret, hvoraf dog de til Glasværket knyttede Fensmark Kalkværk (grundlagt 1834) og Olstrup Teglværk (grundlagt 1847) fik 5 à 6 Millioner*.

I 1858 blev Mosens Fremmedbestand yderligere forøget ved, at man indkaldte et Antal Westphalere, som optog Forsøg med Æltetørv. Arbejdet maa have været meget anstrengende. Det hedder i en Beretning, at Westphalerne blev anbragt dér, hvor Mosen var overskaaret een Gang. Her gravede man med lange Spader Tørvemassen op af to almindelige brede Grave og kastede den i flade Kasser. Den blev overhældt med Vand, hvorefter Massen æltedes med Benene. Westphalerne havde af den Grund langskaftede Støvler. Den ældte grødagtige Masse skovledes ud i flade Lag paa Mosebunden i en Højde af 15 Tommer og blev, naar den var nogenlunde fast, først inddelt med River, hvis Tænder sad i bestemt Afstand og derefter stukket igennem med Knive paa Kryds og Tværs. Naar Massen kunde holde sammen, blev Tørvene optaget og sat i Række og derefter stakkede. Westphalerne var meget flittige Folk, som arbejdede fra Klokken 3 om Morgenen til Klokken 8 om Aftenen, og som gjorde sig færdige til St. Hans Dag, da kun nogle enkelte blev tilbage for at passe Røjlingen og Stakningen. Westphalertørven var betydeligt dyrere at fremstille end Skæretørven, men den var ogsaa meget sværere, omtrent af den dobbelte Vægt, naar den havde den rigtige Størrelse.

Samfundet i Mosen fik allerede i 1832 sin egen Skole. Dette var ikke alene foranlediget ved, at dets Medlemmer for en stor Del var Katoliker — der

* De to nævnte Virksomheder bevaredes indtil 1909, da Teglværket blev solgt, og Kalkværket blev demoleret.

indrettedes ogsaa senere et katolsk Kapel — men skyldtes maaske nok saa meget, at Glasmageriet fra gammel Tid ansaas for uløseligt forbundet med Børnearbejde, saaledes at det var nødvendigt at afpasse Skoletiden efter Arbejdstiden. Allerede som ganske smaa maatte Drengene gaa Faderen til Haande, thi kun paa denne Maade kunde der — mente man — udklækkes virkeligt duelige Glasmagere. Da Loven af 1913 forbød Børns Arbejde i Fabriker, protesterede baade Glasværkerne og deres Arbejdere kraftigt mod dette Indgreb i Glasmagerfagets Familietraditioner. Det har vel siden vist sig, at man gjorde sig overdrevne Forestillinger om Betydningen af, at Uddannelsen i dette Fag begyndte allerede i Skolealderen. Danske Glasmageres Duelighed er ikke gaaet tilbage, og efterhaanden som Produktionen rationaliseres, vil der iøvrigt være et voksende Antal Omraader, hvor der i mindre Grad end tidligere stilles Krav til den individuelle kunstneriske Færdighed. Derimod kan det vist ikke nægtes, at det for Professionen som saadan er et Tab, at de gamle Glasmagerfamilier uddør, fordi Sønnerne ikke i samme Grad som tidligere viser Tilbøjelighed til at søge Faderens Erhverv.

Dette er dog en Bevægelse, som var begyndt allerede inden Loven af 1913. Medens Skolen ved Holmegaards Glasværk oprindelig havde stor Tilgang, saaledes at den gentagne Gange maatte udvides og i 1896 maatte suppleres med en Pogeskole, ændredes Billedet efter Aarhundredskiftet. I 1887 opgives Elevantallet til 90, men i 1910 var det dalet til 50 (inklusive Piger), og der var kun 16 Børn, hvis Skoletid havde Betydning for Glasværket. Ejeren besluttede sig derfor dette Aar til at nedlægge Skolen, og Materiellet blev skænket til Sognet.

Denne Udvikling har en social Side, som bør fremhæves til Gunst for Arbejdsvilkaarene i det Holmegaardske Samfund. Naar Beboerne paa et Tidspunkt, hvor Loven endnu ikke definitivt forbød Børnearbejdet, delvis afskaffede dette, er Aarsagen bl. a. at søge i stigende Velstand. Allerede i 1840 havde Præsten i Fensmark gjort Ophævelser over, at »saa talrig og velhavende en Classe af Sognets Beboere som de paa Glasværket bosatte Arbejdere udgiøre« var fritaget for Fattigskat og andre Afgifter til Fensmark Kommune, og denne Vurdering af Glasmagerne som særligt velløn-nede bekræftes af andre Omstændigheder. Arbejdsuroligheder var saaledes

Det gamle Maleri paa Holmegaards Glasværk. Fra venstre Glasmager T. C. Christiansen, Glasmager Ernst Wolfbrandt, dennes Broder Maleren V. Wolfbrandt, Glassliber Ludvig Steffensen og Glasmager Emil Stackel

helt op til 1909 en ukendt Foreteelse. Paa dette Tidspunkt opstod en Konflikt, fordi en Snes Arbejdere i Strid med de dagældende Forudsætninger havde indmeldt sig i Dansk Arbejdsmands Forbund. Det trak op til en stor principiel Kamp, men hverken Glasmagerne eller Sliberne vilde være med, og Konflikten blev derefter hurtigt bilagt ved direkte Forhandling mellem Ejer og Arbejdere uden fremmed Indblanding. Helt op til 1919 holdt et stort Antal Arbejdere sig uden for Fagforbundene, og først, da samtlige Arbejdere nævnte Aar blev Fagforeningsmedlemmer, gik Holmegaards Glasværk ind i Arbejdsgiverforeningen.

De patriarkalske Forhold, som i dette Samfund holdt sig længere end de fleste andre Steder, var underbygget af en Række Velfærdsforanstaltninger. Foran er nævnt Skolen. Lige saa betydningsfuld var den oprindelig med Pensionering forbundne Sygekasse, der begyndte Juni 1829 for Glas-

magere i den første Hytte med et maanedligt Kontingent af 6 Skilling for hver Rigsdalers Fortjeneste. Ogsaa faste Arbejdere, der havde Bopæl paa Fabriken, kunde deltage. I 1838, da man havde faaet endnu en Hytte, blev paa samme Maade en Kasse oprettet for denne, og i 1843 blev de slaaet sammen under Navnet »De forenede Syge- og Pensionskasser«. Værkets Beboere dannede en Enklave inden for Sognet og var fritaget for at betale Kommuneskat, hvilket — som foran berørt — i 1840 fremkaldte en Aktion fra Fensmark-Præsten, der efter den Tids Skik var Formand for Fattigkommissionen. For at bevare Skattefriheden maatte Glasværket forpligte sig til aarligt at udrede 3 Rdr. for hver Glasmager og 2 Mark for hver Lærling til en særlig Fattigkasse som Sikkerhed for, at de selv kunde forsørge deres eventuelle Fattige. Dette Beløb blev udredet af Syge- og Pensionskassen og udbetaltes aarligt fra 1840 til 1862 til Sognepræsten i Fensmark, som indsatte Pengene i Ringsted Sparekasse, hvor Kapitalen med Rente og Renters Rente i 1869 beløb sig til 2707 Rdr. Da man i 1867 fik en Kommunallov, hvorefter Glasværket blev indlemmet i Fensmark Sogn, og Arbejderne maatte betale Skat som Sognets andre Beboere, mente Arbejderne at have Ret til denne Kapital, medens Fensmark Kommune paastod at have Ejendomsret dertil. Efter først forgæves at have søgt et Forlig krævede man en Resolution fra Ministeriet, som gennem Amtsraadet gav Sogneraadet Medhold, dog saaledes, at Kommunen kun kunde bruge Renterne, medens Kapitalen blev staaende i Sparekassen. Den 1. Januar 1864 blev Syge- og Pensionskassen ophævet, og fra 1870 oprettedes en Syge- og Understøttelsesforening uden Pensionering.

Ogsaa paa anden Maade blev der draget Omsorg for Holmegaard-Samfundets Trivsel. Der oprettedes Læseforening, 2 Musikforeninger, adskillige Sportsforeninger, og der skabtes efterhaanden en Række traditionelle Fester.

I et tidligere Afsnit er nævnt, at Tændingen af Fyret i en ny Ovn — eller Slukningen af en gammel — gerne var omgivet af en vis Festivitas. Naar en Glasmagerlærling blev Svend, var der Optog med Musik først til hans Bolig og derfra videre til Inspektøren. Svendegilderne afløstes siden af et fast aarligt Skt. Hansgilde. Desuden var der Julebal, og paa Ejerens Fødselsdag Fugleskydningsgilde med Bal.

De indvandrede Bøhmere — de oprindelige tre suppleredes i de følgende Aar med endnu en Del Landsmænd, og ligeledes indkaldte man Glasmagere fra Thyringen — blev Læremestre for nye Generationer af dygtige, danske Glasmagere, og efterhaanden forsvandt Fremmedelementet. Den Tid er forbi, da Navne som Weidinger, Kaffcke, Lennartz og Reehermann dominerede. Holmegaards Glasværk beskæftiger nu henved 700 Arbejdere, hvoraf kun een — Waldhausen — nedstammer i lige Linie fra de første Bøhmere, men Samfundet i Mosen har stadig sit Særpræg. Af de Familier, hvis Udkomme er knyttet til Holmegaards Glasværk, er 78 bosat paa selve Glasværkets Grund, og naar Glaspustere og Afbærere sværmer om moderne Wanne-Ovne, medens helautomatiske Hartford- og O'Neill-Maskiner udspyr deres op imod 100.000 Mælkeflasker eller Konservesglas pr. Døgn, hænder det, at man i Beboelseshusene faar sig en Snak om de Indvandrere, som medvirkede saa stærkt til, at vi herhjemme fik en Glasmagerkunst og en Glasindustri.

SEJRHERRER OG FALDNE

Jeg tilstaar min Skrøbelighed: Jeg bytter gerne min Viden om flere prøjssiske Hertuger for Kendskabet til Lampeglassets gennemsigtige Skorsten, og jeg afstaar endog et rundeligt Antal Kurfyrster for Brugen af Tændstikker.« — Citatet er fra Professor *Troels-Lunds* humørfyldte Kampskrift »Om Kulturhistorie«, som udkom i Halvfemserne, da han fandt Anledning til at imødegaa nogle fanatiske Angreb af en prøjssisk Historiker, der betegnede hans »Dagligt Liv« som »geradezu ein Monstrum historischer Darstellung.« Hvad der især irriterede den tyske Forfatter var, at Troels-Lund ikke holdt sig til Historieskrivningens »egentlige Omraade og sande Opgave«, at redegøre for Statens Vorden og Vækst, men fortabte sig i »selvbehagelig Bredde« over, hvorledes »Bord og Stol, Skab og Seng, Krukke og Potte« muligvis havde set ud i det 16. Aarhundrede.

Naar Troels-Lund specielt nævner »Lampeglassets gennemsigtige Skorsten«, staar dette maaske i Forbindelse med, at Forbruget af Glas — omend ikke just af Lampeglas — netop tog en afgørende Udvikling i Danmark i det 16. Aarhundrede. Et indgaaende Studium af Glasforbruget og Glasmageriet gennem Tiderne vilde give Anledning til mange kulturhistoriske Sidespring, der skal udelades i denne Skildring, men det vil være rimeligt at minde om, at man her i ikke mindre Grad end i den statspolitiske Historie finder Sejrherrer og Faldne, Officerer og Menige, som alle har bidraget til de Fremskridt, Nutiden nyder godt af.

Industrihistorikeren, Etatsraad *O. I. Rawert* fremhævede i 1850 Holmegaards Glasværk som et Eksempel paa et Anlæg, der fra Begyndelsen var styret »med særdeles Kløgt«, og han giver en udførlig Fremstilling af dets »gradevise Tiltagen for muligen at spore Andre til Efterligning eller i

i det mindste tjene til Beviis paa, at naar Kløgt, Dristighed og Capital ere forenede, kan Industri ikke alene trives, men ogsaa blomstre her i Landet saa godt som noget andet Sted.«

Efterligninger skortede det ikke paa, allerede paa det Tidspunkt, da Rawert fremkom med disse Bemærkninger, og flere fulgte i den følgende Tid, men de var ikke alle lige vellykkede. I 1843 byggede Krigskommissær Conradsen et mindre Værk — »Conradsminde« — i Nærheden af Aalborg. Men han solgte det faa Aar efter til Hofjægermester Schytte fra Bygholm. Senere overtog Hyttemester Rothmann, der indtil da havde været ansat ved Holmegaard, Conradsminde i Forening med to Glasmagere Kissmeyer og Kielgast. Den sidstnævnte udtraadte imidlertid snart og anlagde i Stedet et Glasværk ved Arden mellem Hobro og Aalborg. Dette sidste Værk, der ejedes af Kammerherre Mylius, blev ligesom Conradsminde og Holmegaard drevet med Tørv fra nærliggende Tørvemoser. Sidst i 50'erne blev Mylius' Glasværk underlagt samme Forpagtning som Conradsminde, men i 1863 blev det nedlagt, og Inventaret solgt til det i 1847 oprettede Kastrup Glasværk, der indtil da kun havde fremstillet Flasker, men nu begyndte med Hvidtglas. Da Conradsmindes Tørvemose ca. 1850 var opskaaret, maatte Driften indstilles, men Schytte anlagde i Stedet et Glasværk i Aalborg, der ligeledes forpagtedes af Rothmann og Kissmeyer indtil deres Død, hvorefter Værket blev solgt til Købmand Søren Levinsen i Aalborg. Glasværket laa i selve Byen og bestod af en Bouteilleovn og en Hvidtglasovn med direkte Fyring. 1899 blev det flyttet uden for Byen og betydelig udvidet med moderne gasfyrede Ovne, hvor Driften fortsattes indtil Slutningen af 20'erne.

Conradsmindes Forpagter, Hyttemester Rothmann, kom som nævnt fra Holmegaards Glasværk, og det siges, at han skal have syslet med Planer om at anlægge et Glasværk i Nærheden af København. Imidlertid blev det Holmegaards Ejer, som realiserede denne Plan, idet Greve C. C. S. Danneskiold-Samsøe paa den daværende Direktør Friehlings indstændige Opfordring gik ind for denne Udvidelse.

Naar man i Stedet for at udvide Holmegaards Glasværk besluttede sig til at anlægge et helt nyt Glasværk, stod dette formentlig i Forbindelse med, at man ikke ønskede at beskære Tørvemosen hensynsløst. Og skulde der

bruges Kul til Brændsel, var Holmegaards Beliggenhed ikke bekvem. Ligeledes var det af Betydning, at Hovedforbruget af Flasker var i København, saaledes at man ved at lægge det ny Glasværk i Hovedstadens Nærhed, vilde spare betydeligt paa Fragtomkostningerne. I Kastrup havde man den billigere Søtransport, baade for Kul og Raamaterialer, og for de færdige Flasker var Transportudgifterne 8 pCt. lavere, naar de kom fra Kastrup, end naar de kom fra Holmegaard.

Glasværket i Kastrup var i sit Anlæg ret stort og startede med en samarbejdet fagkyndig Arbejdsstyrke. Det blev da ogsaa i Løbet af faa Aar en blomstrende Virksomhed, og da Flaske-Forbruget i København steg voldsomt, fik Værket efterhaanden en saa betydelig Position, at der mod Slutningen af 60'erne fremkom Planer om at anlægge endnu et Glasværk i Kastrup. Imidlertid kom det til Forhandlinger mellem Grev Danneskiold-Samsøe og det Konsortium, der havde planlagt det ny Glasværk, og Forhandlingerne endte med, at Glasværket solgtes til et Aktieselskab repræsenteret ved Apoteker Alfred Benzon, Konsul P. Hansen og Proprietær J. Schmidt. Det ny Aktieselskab, der holdt konstituerende Generalforsamling den 21. Januar 1873, startede med en Aktiekapital paa 350.000 Rd., og Købesummen for Kastrup Glasværk udgjorde 200.000 Rd.

Medens Kastrup Glasværk, der for nogle Aar siden fejrede 100 Aars Jubilæum, ligesom Holmegaards Glasværk blev en af vore betydeligste og solideste Industrivirksomheder, gik det mindre godt for andre. Glashandler W. F. Grandjean, der tidligere havde været knyttet til Holmegaard, startede 1846 i Nærheden af Hasle paa Bornholm et Bouteilleværk med Grosserer Peter F. Heering som Hovedfinancier. Det var Tanken, at Værket skulde drives med bornholmske Kul, men det viste sig, at Kullene ikke duede, og Driften maatte standses efter et Aars Forløb. Grandjean gav dog ikke op. Han prøvede i Begyndelsen af 50'erne med et nyt Glasværk — Godthaab — ved Helsingør, hvor der baade skulde laves Flasker og Vinduesglas, men Foretagendet var forfulgt af Uheld. Hytten brændte og blev igen opbygget, hvorefter Grandjean fallerede, og Værket blev overdraget til en Smelter fra Holmegaard, Carl Ludvig, der i Forening med sine tre Sønner drev det udelukkende som Flaskemageri. De to af Sønnerne arbejdede som almindelige Glasmagere, medens den tredie Robert var

CHRISTIAN CONRAD SOPHUS DANNESKIOLD-SAMSØE (1800-1886)

Ejer af Holmegaards Glasværk 1843-1886

Maleri af H. Chr. Jensen 1875

Bestyrer, og det gik ganske godt med Driften. Godthaabs Flasker nød et særligt Ry for fin Kvalitet, og Robert Ludvig fik en Overenskomst med Holmegaard, som overtog Salget og betalte ham en Pris, der varierede med Kulpriserne. Holmegaard beholdt Overledelsen af Godthaab, indtil det i 1872 sammen med Kastrup Glasværk blev solgt til det foran nævnte Aktieselskab. Senere blev det nedlagt, og Arbejderne overflyttet til Hellerup, hvor en Filial af Kastrup Glasværk blev etableret ved Køb af det af Tuborg Fabriker byggede Glasværk.

Trods sine stadige Uheld var Grandjean endnu ikke blevet ked af Glasfabrikationen, men startede sidst i 50'erne en Hvidtglasovn paa Nørrebro. Ogsaa i dette Tilfælde var det en Mand fra Holmegaard — Bouteillemager Storr — som blev den ledende. Grandjean gik dog hurtigt Fallit igen, og Ovnen blev derefter drevet i Storrs Navn indtil 1863, da den maatte standse. I Slutningen af 70'erne gjorde man et nyt Forsøg paa at faa Ovnen i Gang under Ledelse af en Glasmager Engel. Men omkring 1890 nedlagdes den for bestandig.

Af andre Glasværker fra denne Periode, som kun kom til at spille en kortvarig Rolle, kan endnu nævnes Lyngby Glasværk, der blev anlagt 1863 af Apoteker Hansen og Læge Olsen. Det overtog en Del af Kastrups Glasmagere og gik nogenlunde, indtil man prøvede at indføre et nyt Patent paa Glassmeltning. Dette mislykkedes totalt, og Værket laa stille til 1887, da Grosserer Jensen (tidl. Rejsende for Holmegaard) overtog det og begyndte en Fabrikation af Hvidtglas og Medicinglas, men Ovnen faldt sammen efter et Par Maaneders Arbejde, og herefter hører man ikke mere om Lyngby Glasværk. Grosserer Hoffmeyer, som tidligere havde været Forretningsfører for Lyngby Glasværk, anlagde imidlertid sammen med fhv. Mejeriforpagter Jensen Frederiksberg Glasværk, hvor der efter et mislykket Forsøg med Vinduesglas blev drevet Flaskefabrikation. Frederiksberg Glasværk gik i 1907 op i den store Sammenslutning, hvori Kastrup Glasværk er Kernen, og afvikledes i 1928.

MED SÆRDELES KLØGT

Det foranstaaende Kapitel med dets mange Eksempler paa mislykket og tabbringende Glasfabrikation viser, at Holmegaards Glasværk ikke kom sovende til Lykken. Dets dominerende Stilling naaedes og bevaredes kun ved store Ofre af Kapital til bedre og bedre Teknik, og ved at det — for at gentage Rawerts foran citerede Bemærkning — lededes »med særdeles Kløgt.«

Bernhard Friehling, der i 1835 blev knyttet til Holmegaards Glasværk som Bestyrer, var Søn af en københavnsk Pakhusforvalter og havde faaet sin Uddannelse i Handelshuset Kortright & Co. Han var ikke alene en dygtig Købmand — hvilket snart skulde sætte sig tydelige Spor i Rentabiliteten — men han viste sig tillige at være en teknisk Kapacitet, der fik den allerstørste Betydning for Glasværket i de 38 Aar, hvor han havde Overledelsen.

Som tidligere nævnt var det paa hans Tilskyndelse, at Kastrup Glasværk anlagdes i 1847, og det var ligeledes paa hans Initiativ, at Siemens System med regenerativ Fyring og kontinuerlige Kummeovne blev taget i Brug i Danmark. I Efteraaret 1869 rejste han sammen med Bestyreren af Helsingørværket Robert Ludvig, der saaledes atter traadte direkte i Holmegaards Tjeneste, til Bøhmen og Sachsen, og ved Hjemkomsten blev der bygget en Ovn efter det ny System. Siemens havde forsømt at udtage Patent i Danmark, og det var for sent at gøre Indvendinger, da der nu allerede fandtes en Ovn efter Systemet, men det fremhæves dog, at Holmegaards Glasværk ikke benyttede sig heraf paa anden Maade end, at man holdt Siemens Fordringer inden for visse rimelige Grænser, da man arrangerede sig med ham angaaende Ombygning af de øvrige Ovne.

Ved Friehlings Initiativ opnaaedes, at Holmegaards Glasværk ikke alene kunde levere fortrinligt Grøntglas, men ogsaa gode Hvidtglasvarer, det saakaldte Halvkrystal, der med stor Kunstfærdighed blev slebet af indkaldte Glasslibere. Produktionen paa de under Holmegaard hørende Værker blev for 1866 opgjort til en Værdi af 136.000 og 152.000 Rd. for henholdsvis Hvidt- og Grøntglasvarer, og i de følgende Aar steg den yderligere, hvilket imidlertid ogsaa kom til at paavirke Priserne. Da tilsvarende Erfaringer gjordes i de øvrige nordiske Lande, kom der mellem disse et vist Samvirke i Stand. I Januar 1873 holdtes saaledes i Stockholm et Møde mellem norske og svenske Glasværker, hvor Danmark ganske vist ikke var repræsenteret, men Ledelsen af Holmegaards Glasværk havde sendt en officiel Skrivelse til Mødet og erklæret sig villig til Samarbejde. Paa Mødet nedsattes en Arbejdskomite, der senere fremlagde Betænkning om fælles Regler for Emballage, Returfragt m. m. Ogsaa Spørgsmaalet om Prisforhøjelse var drøftet paa denne og følgende Konferencer i 1874 og 1875, men en skriftlig Overenskomst kom aldrig i Stand, og den praktiske Værdi af Forhandlingerne blev vist saare ringe.

Saa meget vigtigere var det, at Holmegaards Glasværk stadig var paa Højde med den tekniske Udvikling, og ved Salget af Kastrup Glasværk til det forannævnte Aktieselskab fik Ledelsen friere Hænder, saaledes at man bedre blev i Stand til at afholde de betydelige Udgifter, som fortsatte Ændringer og Nybygninger krævede.

1872 deltog Holmegaards Glasværk i Industriudstillingen i København og fik Sølvmedaille. Paa dette Tidspunkt begyndte Friehling, som nu havde haft Ledelsen i 37 Aar, at tale om at trække sig tilbage, og Aaret efter flyttede han til København. Han kunde gøre det med god Samvittighed. Holmegaards Glasværk var takket være hans kloge Ledelse i god Drift, og han havde sikret sig gode Efterfølgere. Hans Otium blev iøvrigt ikke langt. Allerede 1874 døde han, 77 Aar gammel.

Friehlings Søn, der ligeledes hed *Bernhard Friehling*, var paa dette Tidspunkt i Begyndelsen af Halvtredserne og havde siden 1846 deltaget i Faderens Bestyrelse af Holmegaards Glasværk. Senere kom han under Faderens Overledelse til at bestyre Kastrup Glasværk, men hans Hovedindsats faldt i København, hvor han 1864 blev Leder af Udsalget, der 1847

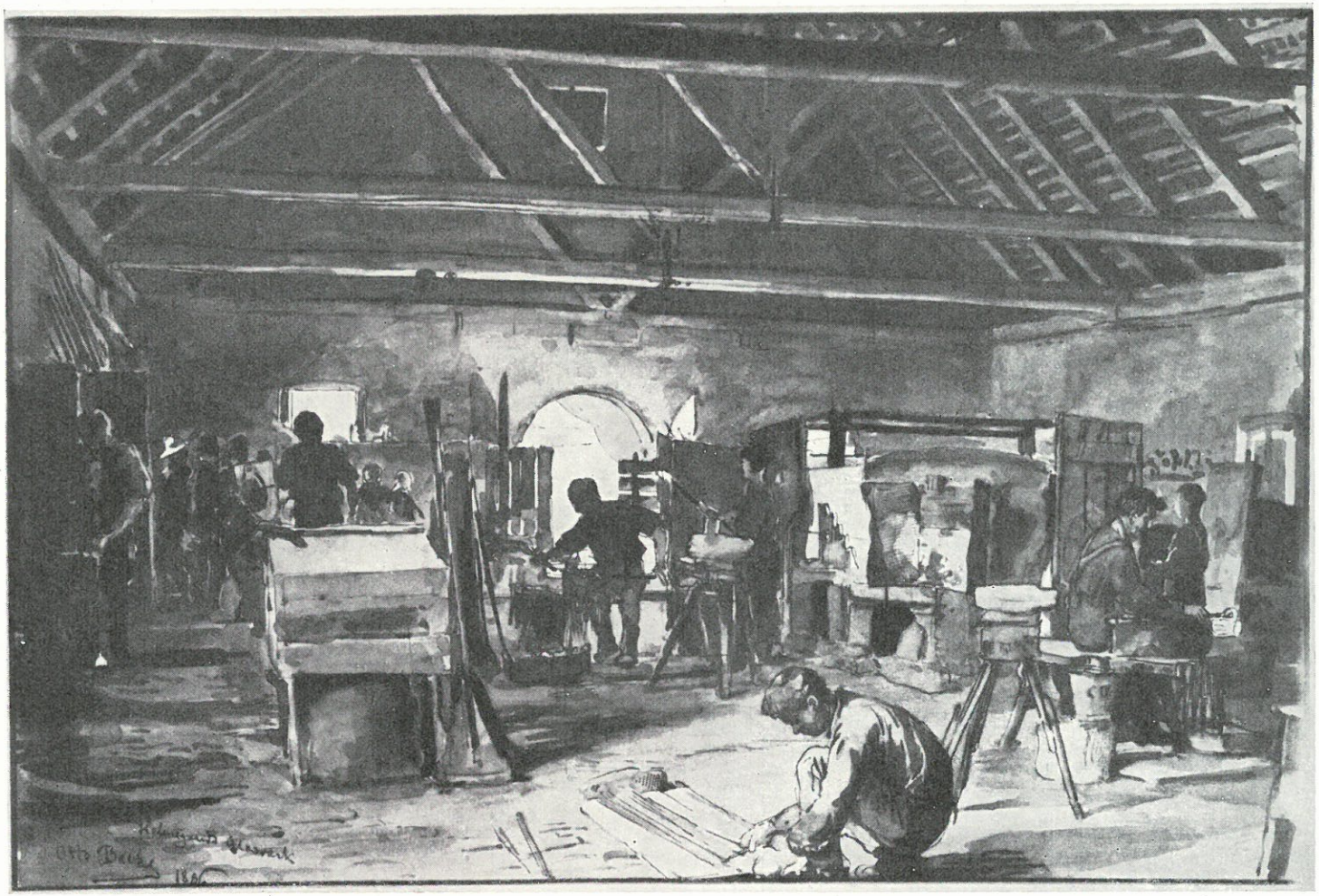

Interieur fra Glashytten af 1874. Efter Tuschtegning af Otto Bache 1886

var flyttet fra Kgs. Nytorv til Nyhavn. Han arbejdede Udsalget frem til en anselig Glasforretning, der foruden egne Varer ogsaa forhandlede indførte — især finere slebne — Krystalvarer, en Omstændighed, der senere i Nedgangstider skulde faa en ikke ringe Betydning for Holmegaards Økonomi. Han erhvervede sig som Leder af Udsalget et saa godt Ry, at han 1871 indvalgtes i Bankraadet til den nystiftede Landmandsbank, og i 1872 sammen med C. Harhoff blev Isak Glückstadts Meddirektør, idet hans omfattende personlige Kendskab til Forretningsverdenen gjorde ham særlig egnet til at lede Vekselafdelingen. Der foreligger forskellige Vidnesbyrd om, at han fra sin Bestyrertid paa Holmegaards og Kastrups Glasværk var meget populær blandt Arbejderne. Saaledes beretter »Dags-Telegrafen« for 11. September 1871, at da det den 9. September var 25 Aar siden, at Friehling jr. havde begyndt sin Virksomhed som Medbestyrer af Holmegaards Glasværk og han i den Anledning var paa Besøg hos Faderen paa Glasværket, tog en stor Del af Arbejderne paa Kastrup Glasværk til Holmegaard, hvor de i Forening med de derværende Arbejdere overrakte ham en Sølvfrugt-Opsats.

Det faldt saaledes ganske naturligt, at Bernhard Friehling jr. fik Overledelsen efter Faderen, men da han maatte opholde sig i København, hvor han ikke alene fortsatte som Leder af Udsalget, men nu ogsaa var blevet Direktør i Landmandsbanken, maatte der ansættes en særlig Bestyrer paa Holmegaards Glasværk. Til denne Post havde gamle Friehling ogsaa fundet en udmærket Mand, nemlig tidligere Universitets-Mekanikus, Professor *Jünger*, og nu begyndte en travl Tid for Glasværket med mange Nybygninger og Moderniseringer.

Straks efter sin Ansættelse foretog Professor Jünger i 1873 en længere Studierejse til Udlandet for at studere Glasværksdriften, og efter hans Forslag byggedes 1874 en Glashytte, som staar endnu. I denne opførtes to gasfyrede Siemensovne. Desuden fik Holmegaards Glasværk et nyt Sliberi, der blev indrettet til 38 Værksteder. Man begyndte i denne ny Bygning med 17 Slibere, der Aaret efter forøgedes til 22. Medens Bygningen af den ny Hytte stod paa, arbejdede man i den gamle Flaskehytte ved den gamle belgiske Ovn, men 24. Juni 1874 begyndte Arbejdet ved det ny Anlæg med 30 Glasmagere. I Sliberiet steg Antallet af Arbejdere stadig fra Aar til Aar, og Bygningen maatte derfor gentagne Gange ombygges og udvides for at

Kjøbenhavn, d. 23de August 1875

Hr. Jens Fyhr

DEBET

til **Holmegaards-Glasværks Oplag og Udsalg,**

ved Bernh. Friehling,

Nyhavn, Charlottenborg Side, Nr. 12.

			Kroner	Øre	Kroner	Øre
1875 Aug	7	En Dj ½ Dz Lille Caffe m. Kant 7 4,60	9	20		
		1 ½ Dz Cuk Caffe	1	40		
		60 ½ Dz form ovalt Glas slebne				
		6 12 12 12 12 6				
		ad 3 kr. 4 gr. 7 4 5	31	14		
		15 60 28 84 48 30				
		18 ½ Dz Gyldne Kaffekopper	2	35		
		1 ½ " " for Kinder	1	35		
		2 " " cyl Øgler à 0-12 85	1	70		
		6 " Farbagen tyk Glas 58	3	50		
		2 hvidt slip tyk Carafe 6 Stk 4,08	2	16		
		2 slebne Sukker - Nø 9 - 54	1	08		
		4 ½ Dz el Citronglasse m. Fod	6	50		
		6 " " cyl Øgler Nø 4 - 60	3	60		
		1 slebne Oplæg m. Guldkante	12			
		2 mindre gl. Syltetøjsskaale 10		20		
		1 ½ Dz for el Caffe Kumpe 6	1	58		
		6 " " form ovalt Glas 6 34	2	04		
		6 " " Champagneglas 70	4	20		
	23	1 Kaninstel -	3	50		
		Kr	87	30		
		4%	3	49		
				Kr	83	81

Bilag

Bernh. Friehling

Fol.

Regning fra Oplaget i Bernh. Friehlings Tid

skaffe Plads til nye Værksteder. I 1896 kulminerede Antallet af Slibere med 54. Rekruteringen af Slibere skete først med Svenskere, men da der stadig var Tilgang paa Lærlinge, var efterhaanden hele Besætningen paa faa Undtagelser nær dansk. Det samme var Tilfældet med Glasmagerne. 1885 blev Glashytten udvidet med en Tilbygning, hvori der byggedes en tredie Ovn efter samme Princip som de to andre, og hermed havde Glasværket antaget den Form og Størrelse, som det i det store og hele bevarede indtil den første Verdenskrigs Udbrud.

Under denne Udvikling havde Ledelsen skiftet flere Gange. Professor Jünger afløstes i 1883 af Sønnen, Ingeniør *O. Jünger*, der gennemførte en lang Række tekniske Forbedringer, navnlig vedrørende Arbejdet i Mosen, og Bernhard Friehling trak sig ved Aarskiftet 1887 tilbage fra Overledelsen, hvor han efterfulgtes af *Julius Heilbuth*, der havde været Forretningsfører ved Udsalget siden 1864. Ogsaa Julius Heilbuth var en særdeles dygtig Købmand, og fra sin mangeaarige Tilknytning til Holmegaards Glasværk kendte han Virksomheden til dens mindste Detailler. Nogle Aar efter skiftede ogsaa den tekniske Ledelse, idet Ingeniør O. Jünger afløstes af cand. polyt. *E. P. Pontoppidan*. Og for at fuldende Billedet af Ledelsen op til 1914 kan med det samme anføres, at Direktør Heilbuth, som døde af et Hjerteslag 1904, efterfulgtes af daværende Hovedbogholder ved Kastrup Glasværk, *C. G. Høyrup*, der bevarede Hovedledelsen til Udgangen af 1923, medens den nuværende Driftsbestyrer cand. polyt. *Karl Schlüter*, afløste Inspektør Pontoppidan, da denne i 1908 trak sig tilbage.

KRIGS- OG KRISEAAR

Som de fleste danske Virksomheder var Holmegaards Glasværk uforberedt, da den første Verdenskrig i Sommeren 1914 stoppede alle normale Forsyningskilder. Særlig uheldigt var det, at man kun havde en sparsom Beholdning af Sand, som man skulde have fra Tyskland, og allerede 1. August var det nødvendigt at standse to Ovne. Efter nogle Maaneders Forløb lykkedes det ganske vist at opnaa saadanne Tilførsler, at den ene af disse Ovne atter kunde sættes i Drift, men der arbejdedes med meget daarligt Udbytte, og først i Maj 1915 lykkedes det at komme i fuld Drift. Et Forsøg paa at anvende dansk Sand maatte hurtigt opgives, da dette viste sig for jernholdigt.

Af Soda havde man ved Krigens Begyndelse haft en ganske god Beholdning, saa selv om Tilførslerne var smaa, klarede man sig paa dette Punkt nogenlunde igennem indtil de første Maaneder af 1918. Paa dette Tidspunkt begyndte man at supplere Beholdningerne med den adskilligt dyrere Potaske, og i Løbet af Efteraaret gik man over til Fabrikation af halvhvide Glas for ikke at slide den sidste Rest op.

Under den stadigt voksende Mangel paa Brændsel kom det i høj Grad Holmegaards Glasværk til Gode, at det havde sit eget Tørvelager saa at sige uden for Døren. Ganske vist opstod der ogsaa her forskellige Vanskeligheder, idet Mangel paa Arbejdskraft snart gjorde sig meget føleligt gældende, dels paa Grund af Indkaldelserne til Sikringsstyrken, dels fordi man ikke kunde faa Polakarbejdere i sædvanligt Omfang. I 1917 viste det sig saaledes, at man det foregaaende Aar havde faaet 4 ½ Million Tørv for lidt hjem, og man maatte derfor indskrænke Driften ret betydeligt. I Stedet for med tre Ovne gik man i to Maaneder kun med to og i en Maaned endda kun med

een Ovn. Men Mangelen paa Arbejdskraft i Mosen blev imødegaaet ved tekniske Forbedringer. Da det var umuligt at skaffe Ældemaskiner fra Udlandet, fremstillede Glasværket selv saadanne og lod dem indrette til elektrisk Drift. Spormateriale og Tipvogne fik man fra Gisselfeld, og snart steg Tørveproduktionen til aldrig før naaede Højder. I 1918 fremstilledes saaledes $15^1/_2$ Million Maskintørv og $12^3/_4$ Million Skæretørv, hvortil kom Produktionen fra de betydelige Arealer, som Holmegaards Mose i Henhold til Lov om Fremskaffelse af indenlandske Brændselsmaterialer stillede til Disposition for Landets almene Tørveproduktion. I 1918 drejede dette sig om $6^3/_4$ Million Skæretørv.

Den stærkt forøgede Arbejdsløn saavel i Mosen som ved Glasværket, Raavareprisernes Stigning og hele det voksende Prisniveau, efterhaanden som Inflationen udviklede sig, nødvendiggjorde som alle andre Steder i Landet gentagne Forhøjelser af Salgspriserne, men takket være Forbindelsen med Tørvemosen var Holmegaards Glasværk dog saa gunstigt stillet, at dets Priser var de laveste, ikke alene her i Landet, men i hele Europa. Iøvrigt fulgte man den Salgspolitik, at man saa vidt muligt søgte at tilfredsstille Efterspørgslen paa det indenlandske Marked, medens man ikke indlod sig paa Eksport, selv om der for visse Artiklers Vedkommende fristedes med store Pristilbud.

Det var saa meget vigtigere at sætte alle Kræfter ind paa Produktion for Hjemmemarkedet, som Importen af færdige Glasvarer, der i stigende Omfang var formidlet gennem Oplaget i København, efterhaanden gik i Staa. Under de herskende Forhold var det umuligt at forøge Produktionen, saaledes at denne kunde erstatte Importen, men det lykkedes dog at holde den gamle Kundekreds forsynet uden en alt for følelig Rationering, og man paatog sig ogsaa med Held Fremstilling af Varer, der hidtil havde ligget uden for Værkets normale Omraade.

Ved den nordiske Industriudstilling 1888, hvor Holmegaards Glasværk deltog og fik Sølvmedaille, maatte man ved Sammenligning med de svenske og norske Udstillere, navnlig Reymyre og Forenede norske Glasværker, erkende, at Holmegaard stod tilbage med Hensyn til finere Kvaliteter. En Menneskealder senere var man paa dette Punkt ikke naaet væsentligt videre. Det var stadig de mere almindelige Glasvarer, som var Holmegaards

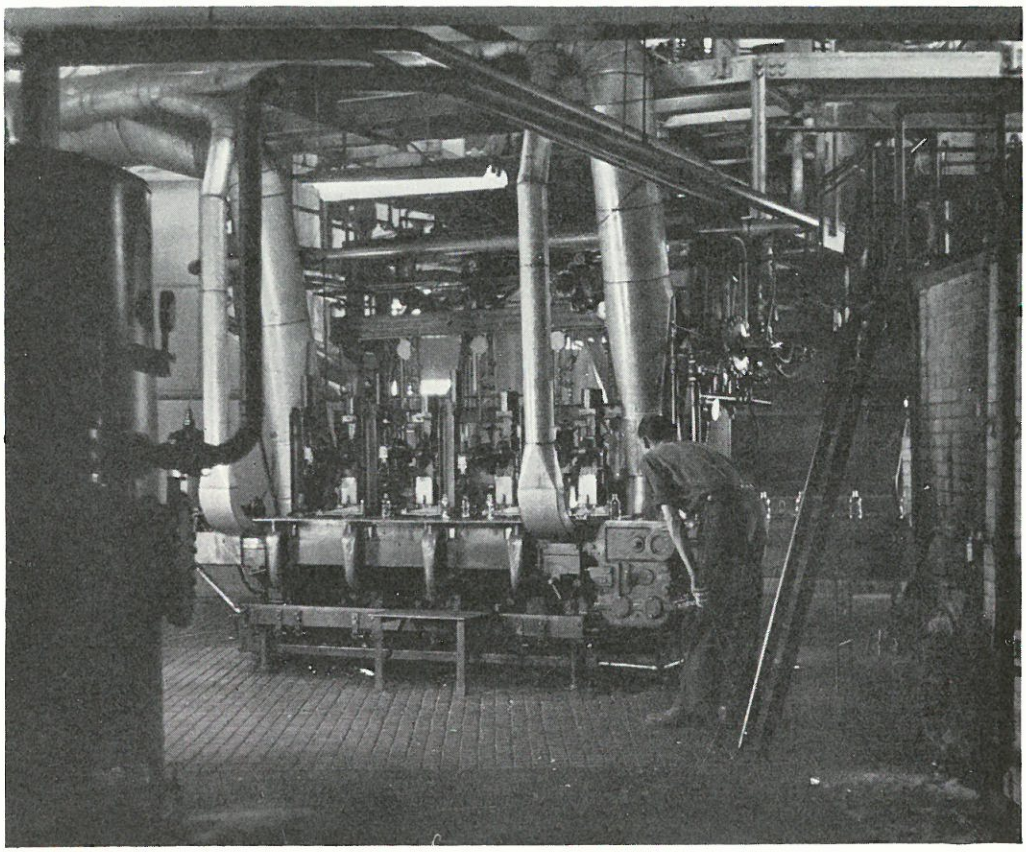

Helautomatisk Hartford Maskine

Force. Da det nu blev umuligt at skaffe Krystal fra Belgien og Frankrig, begyndte man imidlertid under Krigen at eksperimentere med Helkrystal, og det lykkedes Driftsbestyrer Schlüter efter en Række Laboratorieforsøg at finde frem til en Sammensætning af tilgængelige Raamaterialer, som muliggjorde Fremstilling af Krystalglas. Man blev saaledes i Stand til at levere et pantograferet Glasservice med forgyldte Vaaben til Christiansborg Slot, men ogsaa almindeligt Glas lykkedes det at fremstille i en Kvalitet, som man ikke tidligere havde kunnet præstere.

Endnu var der kun Tale om spredte Forsøg. Man raadede hverken over Værksteder, Arbejdskraft eller Raamaterialer til at kunne fremstille Luksusvarer i større Stil. Mangel paa Mønje satte iøvrigt snart efter en Stopper

for videre Krystalfabrikation, hvortil kom, at den stedse føleligere Mangel paa almindeligt Serviceglas stillede Krav langt ud over, hvad Værkets Kapacitet i denne Periode kunde honorere. Men man havde vist, at der paa Holmegaard var Basis for en Kvalitetsfremstilling, som sidenhen i Forbindelse med en industriel og kommerciel Omlægning skulde redde det gamle Glasværk ud af en alvorlig Krise.

Thi Kriseaar kom der for denne som for de fleste danske Virksomheder, da Krigsaarenes Højkonjunktur kæntrede i Tyverne. Allerede i Driftsberetningen for 1920 — altsaa medens det almindelige Prisniveau endnu var stigende — tales der om en følelig Mangel paa Købelyst, der er indtraadt

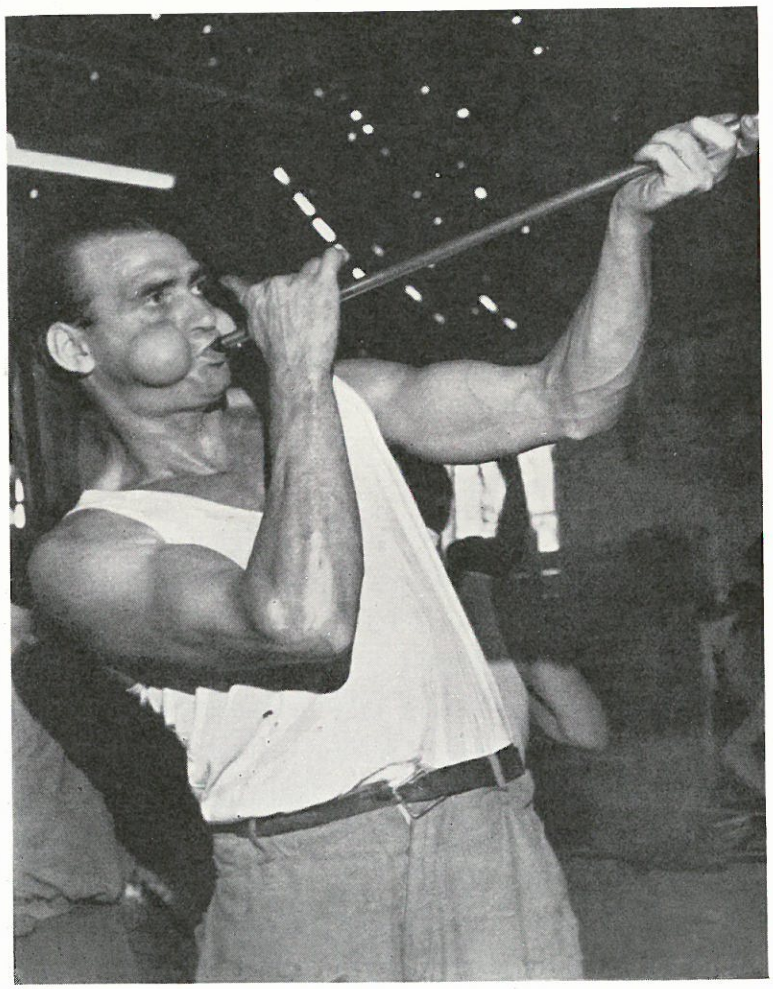

Glaspusteren i Arbejde er altid et yndet fotografisk Motiv

Leret til de ildfaste Smeltedigler maa stadig ældes og stampes paa denne Maade

»med en for alle uventet Hurtighed«, og i 1921 var Lageret efter et Par Maaneders Drift med to Ovne steget saa stærkt, at det blev nødvendigt helt at standse Driften for at se, hvorledes Forholdene vilde udvikle sig. Det blev imidlertid snart klart, at der ikke var Udsigt til nogen Bedring, og da det var for kostbart at lade Glasværket ligge stille, gik man efter et Par Maaneders Forløb atter i Gang med to Ovne, idet man samtidig skred til et betydeligt og tabbringende Realisationssalg af Lageret. De følgende Aar blev Driften — bortset fra forskellige Arbejdsstandsninger — holdt nogenlunde konstant i Gang, men stadig kun med to Ovne. Da nu ogsaa

Importforretningen, som hidtil havde bødet noget paa det daarlige Resultat af Glasværksdriften, skuffede i 1924, var det under alt andet end lyse Auspicier, at Holmegaards Glasværk gik ind i sit Hundrede Aar. Kostbare Byggeforetagender, som var paabegyndt i 1920 og fuldendt i 1921, truede Likviditeten, og en omfattende Fabrikation af Medicinflasker, som man havde sat sin Lid til, viste sig urentabel under den voksende Konkurrence fra Udlandet. I 1924 ophørte man yderligere med Tørveproduktionen, der dels var blevet for kostbar, dels var blevet af for ustabil Kvalitet. Det hedder i Driftsberetningen for 1924: »Det viser sig, at Kulfyringen, foruden at den er mere økonomisk, ogsaa giver en langt sikrere Drift, da Kullenes Varmeevne er mere konstant end Tørvenes, i Særdeleshed da disse for den sidste Kampagnes Vedkommende var kommet hjem i mere eller mindre tør Tilstand, hvorved Varmeevnen var meget forskellig.«

Mosen havde dog ikke dermed udspillet sin Rolle. Da Holmegaards Glasværk atter var blevet et blomstrende og rentabelt Foretagende, kom der en Periode, hvor Tørvene endnu engang fik afgørende Betydning for Værkets Drift.

DEN MODERNE FABRIK

Viljen til at leve, der ofte mirakuløst fører et Menneske gennem tilsyneladende haabløs Sygdom, er mindst lige saa afgørende, hvor det drejer sig om en kriseramt Virksomhed. Da Holmegaards Glasværk den 5. November 1925 fyldte Hundrede Aar, var der ingen Jubilæumsstemning, og adskillige regnede med, at den gamle Virksomhed ikke havde langt igen. Tilbud om Køb — formentlig med Nedlægning eller væsentlig Omdannelse for Øje — havde ogsaa været fremme, men Ejeren, Lensgreve *Aage Danneskiold-Samsøe*, der som sine Forgængere i Slægten følte sig stærkt forpligtet over for de mange, der var afhængige af Værkets Trivsel, vilde ikke give op. Under betydelig økonomisk Risiko besluttede han at fortsætte. I 1926 ansatte han den 47-aarige Forretningsmand *Chr. Grauballe* som Direktør og sammen med denne og Civilingeniør *Otto Rostrup*, der tilkaldtes som teknisk Raadgiver, planlagde han de Udvidelser og de Fremstød, som var nødvendige for at skaffe Glasværket ny Luft under Vingerne.

En gennemgribende Reorganisation var nemlig nødvendig. Selv om den økonomiske Depression var Hovedaarsagen til de akute Vanskeligheder, lod det sig ikke nægte, at Holmegaards Glasværk paa det tekniske Omraade var sejlet agterud, idet man eensidigt havde holdt fast ved det gamle Haandarbejde. Den traditionsrige Glaspusterkunst, der ganske vist paa Holmegaards Glasværk blev drevet med betydelig Dygtighed, var i hvert Fald irrationel, hvor det drejede sig om Nytteglas, og allerede ved Midten af det forrige Aarhundrede var man i de store europæiske Fabriker gaaet over til Fremstilling af saakaldt »presset Glas«, hvor Arbejdsprincippet er følgende: Først udarbejdes en Model, f. Eks. i Gips. Denne overføres paa Indersiderne i en Jernblok ved Støbning, Cicelering og Gravering, hvorefter

Et færdigpustet Glasarbejde forsynes med Fod

et Stempel, der ogsaa kan være behandlet med Gravering og Cicelering for Ornamentets Skyld, presser det nødvendige Kvantum Glasmasse ned i Formen.

Fra 1926 begyndte man ved Holmegaards Glasværk at arbejde med Presglas især til billige Vandglas og Husholdningsartikler som Skaale, Asietter, Betonglas m. m. Samtidig installeredes ved flere af Glasovnene halvautomatiske Blæsemaskiner, hvorefter det blev muligt til konkurrencedygtige Priser at fremstille en Række gængse og stærkt efterspurgte Former for Emballageglas, bl. a. Parfumeflasker, Flasker til den kemisk-tekniske

Industri, Flasker til Medicinalvarer samt Henkognings- og Sylteglas. Jævnsides med det gamle Glashaandværk udvikledes en moderne Glasfabrikation.

Ogsaa selve Glashaandværket maatte imidlertid reformeres eller i det mindste gives en anden Retning. Som paavist i de foregaaende Afsnit var den gamle Glasmagerkunst paa Holmegaards Glasværk udviklet til stor Fuldkommenhed, men Fremstillingen tog — paa enkelte Undtagelser nær — kun Sigte paa at imødekomme Behovet for almindelige Glasvarer. Hvad der skulde bruges derudover importeredes og forhandledes gennem

Holmegaards Glasværk beskæftiger i Jubilæumsaaret 46 Glasslibere

Oplaget, og Forholdet var i 1925 det, at af Holmegaards samlede Omsætning paa 600.000 Kr. faldt ca. Halvdelen paa importerede Ting.

I Forbindelse med Glashaandværkets Bevarelse skulde altsaa skabes og udvikles en særlig dansk Glaskunst. Hvorledes dette lykkedes, er et Kapitel for sig, hvis Skildring er overladt Museumsdirektør Sigurd Schultz, og Problemet er her kun nævnt for Sammenhængens Skyld. Thi det, der reddede Holmegaards Glasværk gennem Krisen, var ikke alene den tekniske Rationalisering og Overgangen til Fabriksdrift. Det var ej heller alene de nye og høje kunstindustrielle Maal, som man satte — og med stor Dygtighed naaede — for den haandværksmæssige Fremstilling. Ingen af disse Midler vilde i sig selv have slaaet til. Men *tilsammen* gav de den Mulighed for at spille paa flere Strenge og skabte den Betingelse for alsidig Ledelse, som har gjort Holmegaards Glasværk til en baade særpræget og velkonsolideret dansk Storvirksomhed.

Den ny Æra indlededes med en syv Maaneder lang Standsning fra Udgangen af 1926, nødvendiggjort ved Ny-Opbygning af de udbrændte Ovne. Driften blev genoptaget i de første Dage af August 1927, først med to og derefter med tre velindrettede ny Ovne, hvilket i Forbindelse med de foran nævnte tekniske Forbedringer — navnlig de halvautomatiske Blæsemaskiner — muliggjorde en betydelig Forøgelse af Produktionen. I en Henvendelse til Kunderne oplyses, at Værket herefter vil naa en aarlig Produktion af 1.500,000 kg Glas, og »vi vil som Følge deraf være fuldt ud leverings- og konkurrencedygtige.«

Depressions-Krisen havde ramt Holmegaards Glasværk paa et relativt tidligt Tidspunkt. Til Gengæld var det i bemærkelsesværdig Fremgang, allerede inden Krisen som Helhed kunde siges at være et tilbagelagt Stadium for Danmarks økonomiske Liv. De kostbare Investeringer bestod Prøven, det kunstindustrielle Gennembrud var en Kendsgerning inden Udgangen af Tyverne, og Omsætningen steg fra Aar til Aar ikke alene indenlands, men ogsaa paa Eksportmarkederne, hvor man ikke tidligere havde forsøgt — og heller ikke havde haft Muligheder for — at gøre sig gældende. I 1929 var Holmegaards Glas for første Gang repræsenteret paa en udenlandsk Udstilling. Det var Verdensudstillingen i Barcelona, hvor Holmegaards Glasværk vandt Grand Prix og Guldmedaille. Med samme

Moderne Fabrikation kræver moderne Transportmidler og stor Lagerplads. Her ses en af Holmegaards Gaffeltrucks i Arbejde

Resultat deltog det i Verdensudstillingen i Bruxelles 1935 og i Paris 1937.

I Midten af Trediverne var Situationen moden for det næste store tekniske Fremstød — helautomatisk Døgndrift. Der blev anskaffet to O'Neill-Maskiner med en Kapacitet paa hver ca. $12^1/_2$ Tons i Døgnet. Maskinerne, der arbejder efter Sugeprincippet, fremstiller fortrinsvis Mælkeflasker og betød en overordentlig Forøgelse af Værkets Produktionsevne. Siden 1924, da Tørvefyringen blev opgivet, havde Værket hovedsagelig fyret med Kul, men de store Ovne, som skulde forsyne Flaskemaskinerne, blev indrettet

med Oliefyr, og for tredie Gang skiftede nu Opvarmningsmaterialet, idet man gik over til udelukkende at fyre med Brændselsolie. Dette varede til Besættelsen i 1940, da man blev nødt til atter at benytte Kul, og da disse efterhaanden ikke kunde skaffes i tilstrækkelig Mængde, kom Mosens Tørv endnu engang til Ære og Værdighed, ja, fik en Betydning, som ingensinde før i Værkets Historie, idet man naaede op paa et Forbrug af indtil 30.000 Tons Tørv om Aaret. I Modsætning til tidligere oparbejdede Værket dog nu ikke selv Tørvene, men udliciterede Mosen.

Iøvrigt blev Værket under den anden Verdenskrig stillet over for nogenlunde tilsvarende Problemer som under den første, men Vanskelighederne mangedobledes baade paa Grund af Virksomhedens langt større Omfang og som Følge af Krigshandlingernes alvorligere Karakter i Forbindelse med Landets Besættelse. Det store Tørveforbrug var i sig selv en kostbar Historie, baade fordi det krævede Anlæg af Kæmpegeneratorer, der siden maatte afskrives som værdiløse, og fordi store Arealer maatte benyttes til Lagerplads. Men Fordelene ved Mosens Tilknytning til Glasværket var under de herskende Forhold saa store, at de rigeligt ophævede mange Ulemper. Endvidere havde den alsidige Produktion udviklet en Duelighed og Tilpasningsevne, som satte Værket i Stand til paa flere Omraader at forsyne sig selv. Det blev under Krigen sagt, at Maskinværkstedet var saa vel udrustet, at det, om galt skulde være, kunde lave en Flyvemaskine!

Alt dette hjalp dog ikke over for Sodamanglen, som Gang paa Gang alvorligt truede Værkets Drift, og medens man ret hurtigt efter Befrielsen kunde genoptage Fyringen med Brændselsolie — hvoraf det aarlige Forbrug nu er ca. 8.000 Tons — vedblev Mangelen paa Soda endnu i adskillige Aar at hæmme Driften. Dette havde til Følge, at kun en ringe Del af det hjemlige Behov kunde tilfredsstilles, hvorfor ogsaa Eksportmulighederne var begrænsede. I 1948 naaede man dog en Aarsproduktion paa ca. 5.000 Tons, hvilket nogenlunde svarede til Førkrigsproduktionen, og i Sommeren 1949 var man klar til endnu et teknisk Fremstød, det hidtil største i Glasværkets Historie.

Et nyt helautomatisk Anlæg med Maskiner efter Systemerne Hartford og Lynch, som de anvendes paa Amerikas og Englands største Glasværker, toges i Brug. Dette nye Anlæg, der i Anskaffelse har kostet ca. 3 Millioner

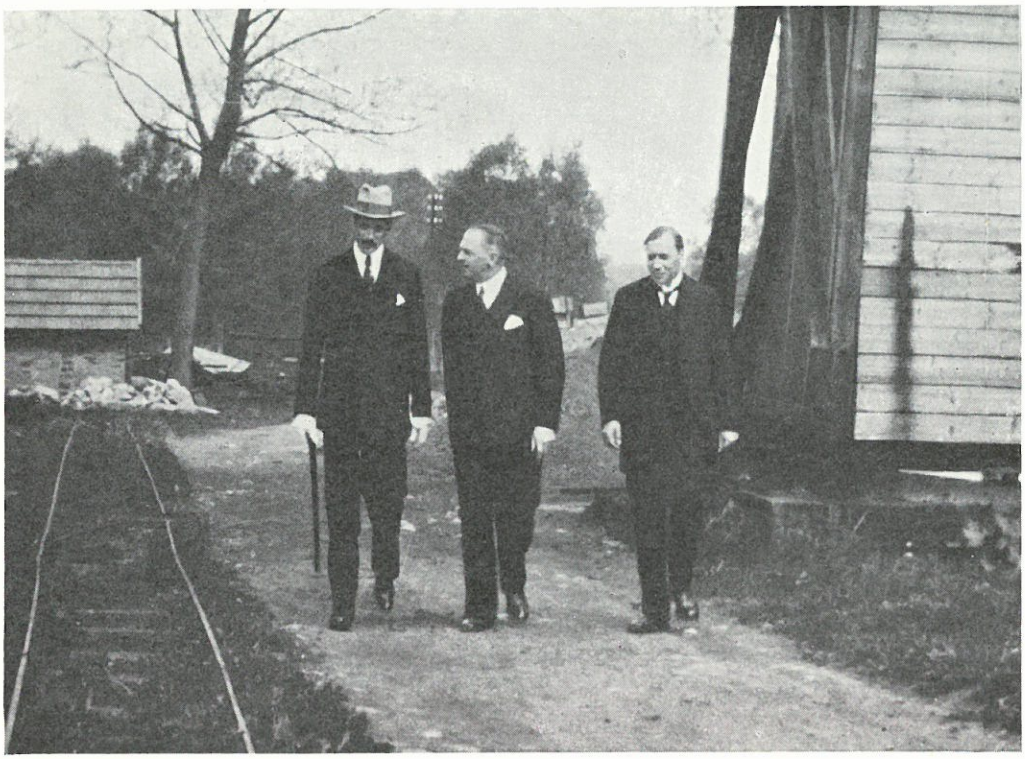

Kong Christian X besøgte 8. Maj 1934 Holmegaards Glasværk, der dette Aar var blevet kgl. dansk Hofleverandør. Kongen ledsages paa sin Rundgang af Direktør Chr. Grauballe og Driftsbestyrer Karl Schlüter

Kroner, og som fremstiller alle Arter af større og mindre Emballageglas og Flasker, har en Kapacitet paa 25 Tons i Døgnet. Det producerer nu 70.000 à 80.000 Stk. Glas og Flasker pr. Døgn, hvilket giver ca. 25 Millioner Stykker pr. Aar. Samtidig er foretaget en betydelig Udvidelse af Arbejderstaben, og en Række nye moderne Arbejderboliger er indrettet.

Holmegaards Glasværk beskæftiger i sit Jubilæumsaar ca. 700 mandlige og kvindelige Arbejdere samt 30 Funktionærer, hvoraf 7 Ingeniører, inclusive Driftsbestyrer Karl Schlüter. Paa Hovedkontoret i København beskæftiges 50 Personer. Der disponeres over ialt 7 Glassmelteovne, der med fuld Drift tilsammen smelter ca. 60 Tons Glas pr. Døgn eller 18.000 Tons pr. Aar. Den samlede Omsætning er for 1950 anslaaet til 12 à 13 Millioner Kroner.

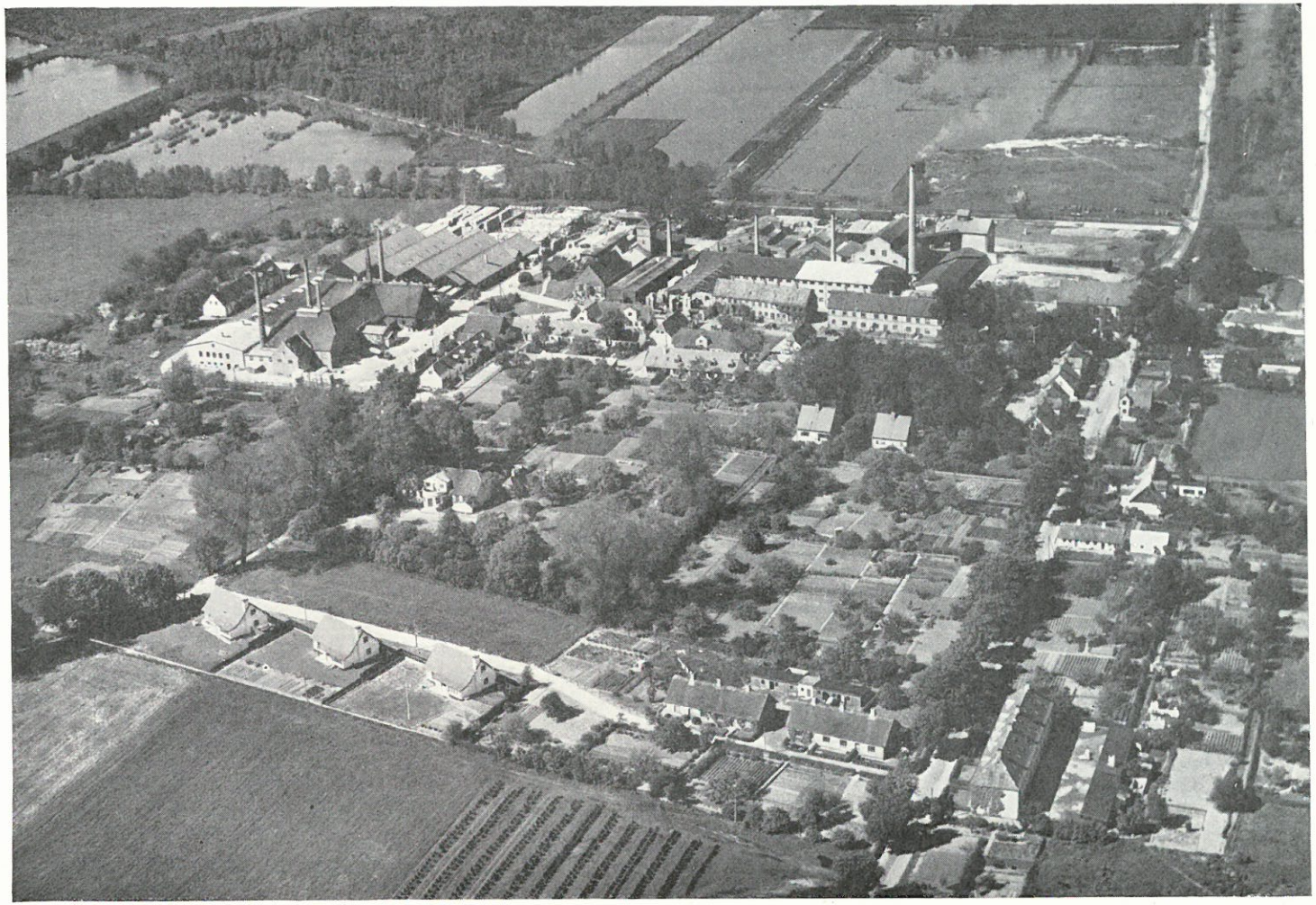

Luftfotografi af Holmegaards Glasværk 1950

GLASVÆRKETS EJERE

Den kronede Svane, som behersker første og tredie Hovedfelt i det Danneskiold-Samsøeske Vaaben, findes ogsaa, omend i stærkt stiliseret Variation, i Holmegaards Glasværks Varemærke. Som Symbol lader den sig meget vel jævnstille med de glorværdige Frænder, der nævnes i H. C. Andersens Eventyr om »den gamle Svanerede mellem Østersø og Nordhav«. Thi ogsaa Holmegaards Svane har været med til at gøre Danmarks Navn kendt i den store Verden. Men den er vel først og fremmest tænkt som et Sindbillede paa Ejerskabet, der gennem fire Generationer laa fast hos Grever af Danneskiold-Samsøe, og som ogsaa i Dag er stærkt knyttet til denne Slægt.

I de indledende Afsnit er omtalt Lensgreve Conrad Danneskiold-Samsøe, der inden sin Død havde udkastet Planen til Holmegaards Glasværk, og den dygtige og foretagsomme Lensgrevinde Henriette, der realiserede sin Ægtefælles Planer. Efter hendes Død i 1843 gik Glasværket sammen med Holmegaard Gods over til næstældste Søn, daværende Overstaldmester, senere Overskænk *Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe*, en Grandseigneur af den gamle Skole, hvis smukke, livlige og ridderlige Personlighed var som skabt for det hjertelige og patriarkalske Tillidsforhold, der paa den Tid var en vigtig Forudsætning for gode Arbejdsvilkaar. Det satte sit Præg ikke alene paa Glasværket, hvor mange sociale Foranstaltninger, som der nærmere er redegjort for under Skildringen af »Samfundet i Mosen«, fik Form, men ogsaa paa de af ham ledede Godser, hvor han fortsatte Faderens humane Reformarbejde, navnlig ved Salg til Arvefæste paa gunstige Vilkaar. Da den ældste Broder, Lensgreve Frederik Christian Danneskiold-Samsøe døde ugift 1869, succederede han denne i Besiddelsen af Grevskabet

Samsøe og blev herved tillige Overdirektør for Gisselfeld Jomfrukloster. Ogsaa her satte hans Virksomhed sig blivende Spor, idet han ikke alene udvidede Klostret betydeligt, men tillige stiftede Gisselfeld Livrentefond for Piger af alle Stænder. Af egne Midler stiftede han et Studenterlegat paa 100.000 Kr. Det var i Lensgreve Christians Tid, at Kastrup Glasværk oprettedes, og saavel dette som Holmegaards Glasværk betænkte han ved Jubilæer og andre festlige Lejligheder med Legater.

Ved Lensgreve Christians Død i 1886 var det atter næstældste Søn, som tog Holmegaard og Glasværket i Arv. Greve *Ernest Danneskiold-Samsøe*, der ved Faderens Død var 46 Aar, værnede med Pietet om dennes Minde og supplerede gentagne Gange Faderens Legat, saaledes at dette efterhaanden naaede op paa 28.000 Kr. Renterne kan tilfalde enhver, der har været Arbejder ved Holmegaards Glasværk eller Enker efter saadanne Arbejdere eller Børn af disse. Og medens vi er ved Legaterne, kan nævnes, at Værkets første Bestyrer Assessor Hilfling ved 25-Aars Jubilæet i 1850 oprettede et mindre Legat paa 500 Rd., nu 1000 Kr. Renterne skal tilfalde Værkets »Daglejere af begge Køn«, og Portioner paa 15-20 Kroner uddeles hver Juleaften af Glasværkets Driftsbestyrer og Sognepræsten i Fensmark. Under Holmegaards Glasværk sorterer endvidere et af Glashandler I. F. Ronge i 1911 stiftet Rejselegat paa 2.000 Kr. samt et gammelt Brudelegat (Lord Bruce's) fra 1847 til Fordel for Glasmager- og Sliber-Døtre.

Som Ejer efterfulgtes Greve Ernest af Brodersønnen Greve, senere Lensgreve, *Aage Conrad Danneskiold-Samsøe*, der arvede Glasværket og Holmegaard Gods ved Onkelens Død i 1908. Dog var det bestemt, at Faderen, Lensgreve *Christian Frederik Danneskiold-Samsøe*, skulde have Administrationen af og Indtægterne ved Glasværket til sin Død. Den fremragende Landøkonom og forhenværende Landstingspolitiker, der nogle Maaneder efter fyldte 70 Aar, var paa dette Tidspunkt næppe indstillet paa at tage virksom Del i Administrationen, men han traf dog en Beslutning, som fik ikke ringe økonomisk Betydning for Glasværkets ældre Arbejdere, idet han bestemte, at Glasmagere, Slibere og mere betroede Arbejdere skulde have Gratialer ved deres 25 og 50 Aars Jubilæer. I Henhold til denne Bestemmelse, der fik tilbagevirkende Kraft, blev der straks udbetalt Gratialer til et Beløb af 8.700 Kr.

AAGE CONRAD DANNESKIOLD-SAMSØE (1886—1945)

Ejer 1914-1945

Det nyeste helautomatiske Anlæg kan fremstille 80-100.000 Stk. Glas og Flasker pr. Døgn

Den gamle Lensgreve døde kort før Verdenskrigens Udbrud i 1914, hvorved hans eneste Søn, Glasværkets Ejer siden 1908, tillige blev Overdirektør for Gisselfeld Kloster, og de to Stillinger var saaledes for anden Gang i Slægtens Historie forenede. Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe var saa at sige fra Barnsben indstillet paa det Arbejde, der ventede ham. En stærk Følelse af Ansvar og Erkendelse af Forpligtelser prægede hans Færd og gav sig Udslag i sociale Forbedringer og Reformer, som kunde betrygge Tilværelsen for de mange, der mere eller mindre direkte var under-

givet hans Forsorg. For Glasværket fik det især Betydning, at han, foruden at være en Administrator af Format, viste sig i Besiddelse af den forretningsmæssige Dygtighed, der som en Slægtsarv synes at have udmærket alle Holmegaards Ejere. Dertil var han et Mønster paa personlig Flid og Fordringsløshed, der gjorde det muligt for ham helt at ofre Tid og Kræfter paa de Opgaver, han havde paataget sig. Da han døde i December 1945, kun 59 Aar gammel, føltes dette paa Holmegaards Glasværk som et stort og smerteligt Tab. Bortset fra Grundlæggerne havde ingen tidligere Ejer grebet saa afgørende og positivt ind i dets Skæbne.

Adskillige Aar før Lensgrevens Død havde Ejerforholdet iøvrigt skiftet Karakter, idet Holmegaards Glasværk i November 1936 var overgaaet til et Aktieselskab med en fuldt indbetalt Kapital paa 2 Mill. Kr. Omdannelsen stod i Forbindelse med de betydelige Udvidelser, som paa dette Tidspunkt fandt Sted, og som krævede anselige Kapital-Investeringer. Ved denne Lejlighed adskiltes Glasværket fra Holmegaards Gods, som forblev i Lensgrevens Eje, men da Mosens Betydning for Driften under ekstraordinære Forhold endnu engang blev slaaet fast under den anden Verdenskrig, besluttedes det at lade Aktieselskabet overtage Holmegaard Gods med dets store Mosearealer. Overdragelsen fandt Sted i November 1944, og ved samme Lejlighed udvidedes Selskabets Aktiekapital med 1 Mill. Kroner, saaledes at den nu udgør 3 Millioner Kroner. Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøes Datter, Komtesse *Elisabeth Henriette Danneskiold-Samsøe* indtraadte efter Faderens Død i Selskabets Bestyrelse, der iøvrigt i Jubilæumsaaret bestaar af Kammerherre, Baron C. A. Blixen-Finecke, Civilingeniør Otto Rostrup, Underdirektør W. Kønigsfeldt og Selskabets Leder gennem de sidste 25 Aar Direktør Chr. Grauballe.

HOLMEGAARDS GLASVÆRK OG KUNSTINDUSTRIEN

Af SIGURD SCHULTZ

HOLMEGAARD GLAS FRA DET 19. AARHUNDREDE

Gennem de første hundrede Aar af sin Tilværelse stod Holmegaards Glasværk ganske uden for Begrebet Kunstindustri. Hvad er Kunstindustri? Sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, i hvilket Begrebet og den dertil knyttede Bevægelse blev til, forstod vel derved Brugs- og Pryd-Genstande, som har faaet deres Form og Udseende ved en Kunstners Arbejde. Funktionalismen i vort Aarhundrede har imidlertid lært os at forstaa, at det personlige Præg, som Kunstneren sætter paa Tingene, ingenlunde er det saliggørende — snarest tværtimod, i hvert Fald for Brugsredskabers Vedkommende. Vi har lært, at Brugens Slid og Hensigtsmæssighed danner Typer, der er langt bedre i det daglige Liv end personligt formede Ting, ja, at endog Begrebet Skønhed slet ikke er afhængigt af personlig Form. De smukkeste Typer er netop dem, der er blevet til i Tidens Løb, og hvis Udseende er dannet gennem de smaa Ændringer, man efterhaanden har foretaget for at gøre Tingen saa enkel og saa bekvem i Livets Tjeneste som muligt.

I hundrede Aar var Holmegaards Glasværk et rent Industri-Foretagende, hvis Bestilling var at betjene det almindelige Behov af Glasvarer. Man søgte at fremstille de kurante Varer, der gik i Handelen, i Konkurrence med andre (d. v. s. udenlandske) Virksomheder. Man tog de gængse Modeller, gamle eller nye, og lavede dem efter bedst muligt, blot de kunde sælges og altsaa imødekom et Behov, uden synderlig Tanke paa, om de i deres Udseende opfyldte et kulturelt Kvalitets-Krav. Dette er ikke Kunstindustri. Ingen har fundet paa at sætte de Ting, der dengang fremstilledes paa Holmegaards Glasværk paa Museum eller paa anden Maade sørge for deres Bevaring for Eftertiden, og det maa indrømmes, at, saa vidt man kan se, relativt faa Modeller fra Værkets Produktionsmasse gennem det første hundrede Aar er værdige dertil. Funktionalismen har dog ændret vort

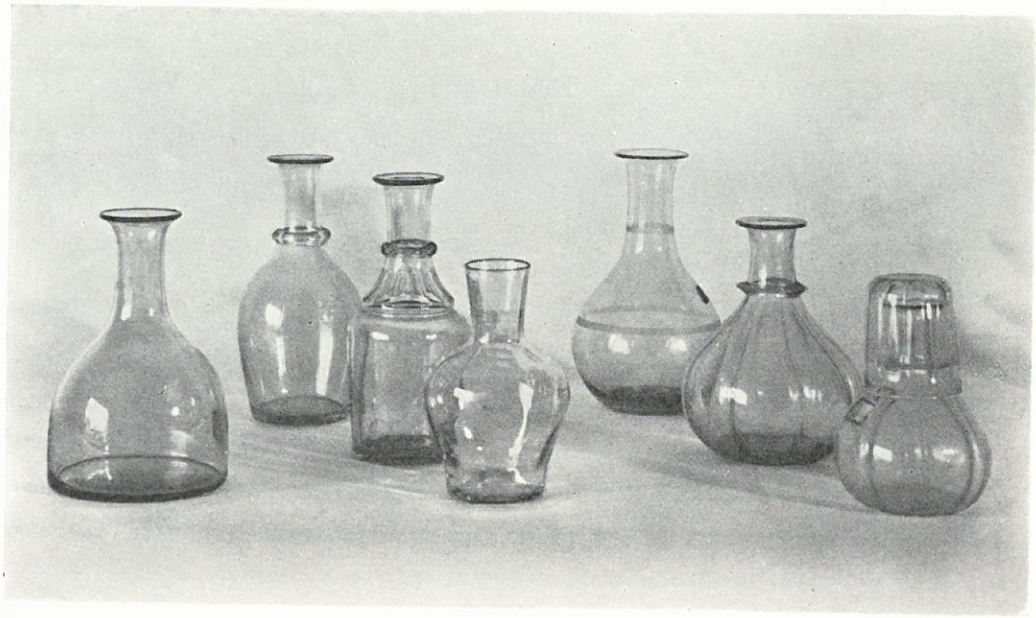

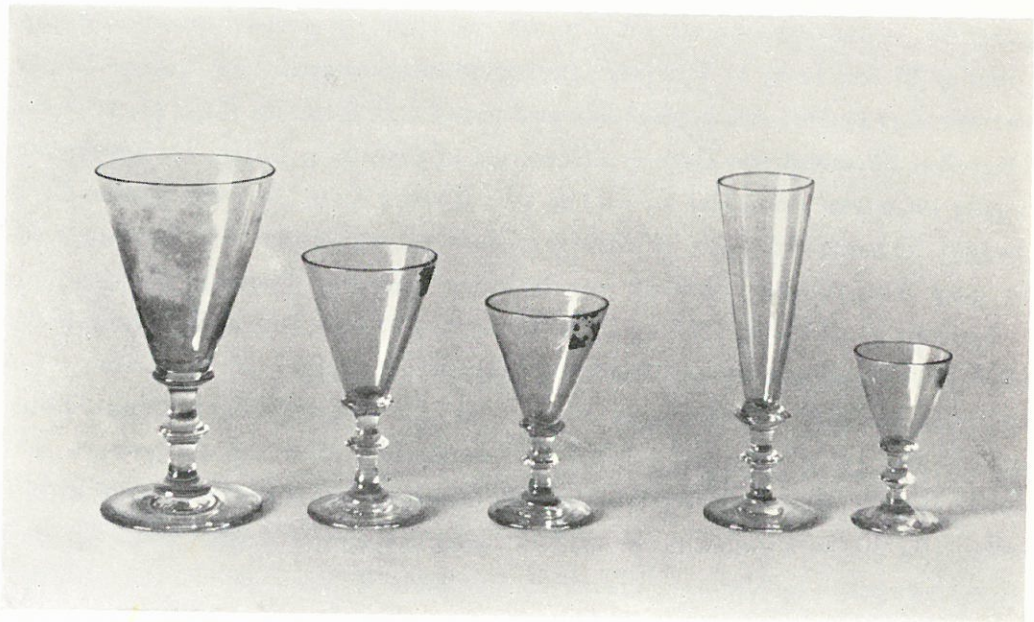

Ældre Glas fra Holmegaards Glasværk. *Foroven* forskellige Modeller til Karafler, der alle har været, til Dels maaske endnu er gængse Brugstyper. Længst til venstre en Skibskaraffel med stor Bundflade. Nr. 3 fra højre (med matsleben Ring om Bug og Hals) er en elegant, helt moderne virkende Type. *Forneden* det gamle Service »Anglais«, der i sin Form i hvert Fald gaar tilbage til det 18. Aarhundrede.

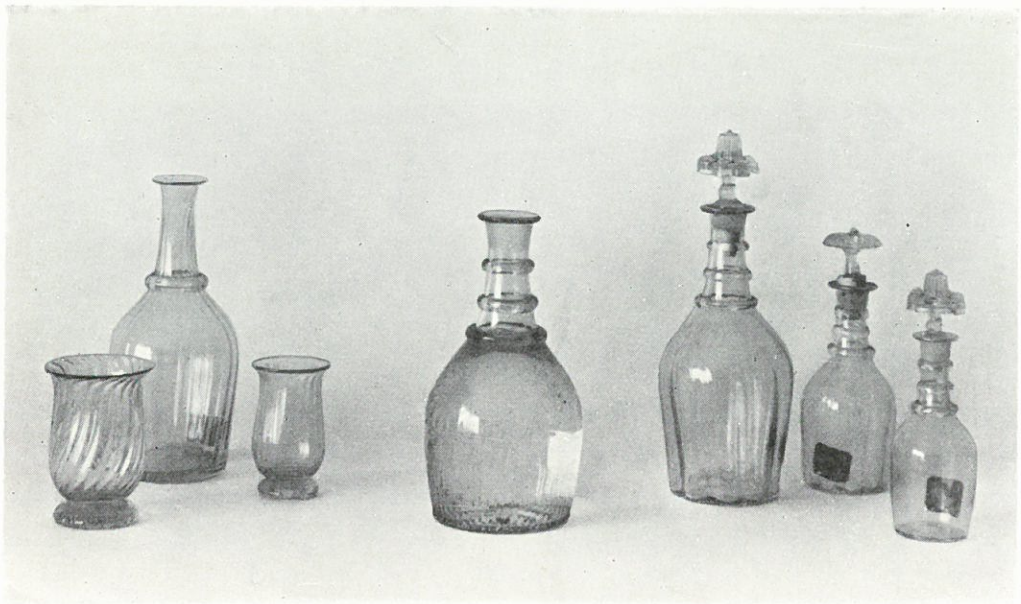

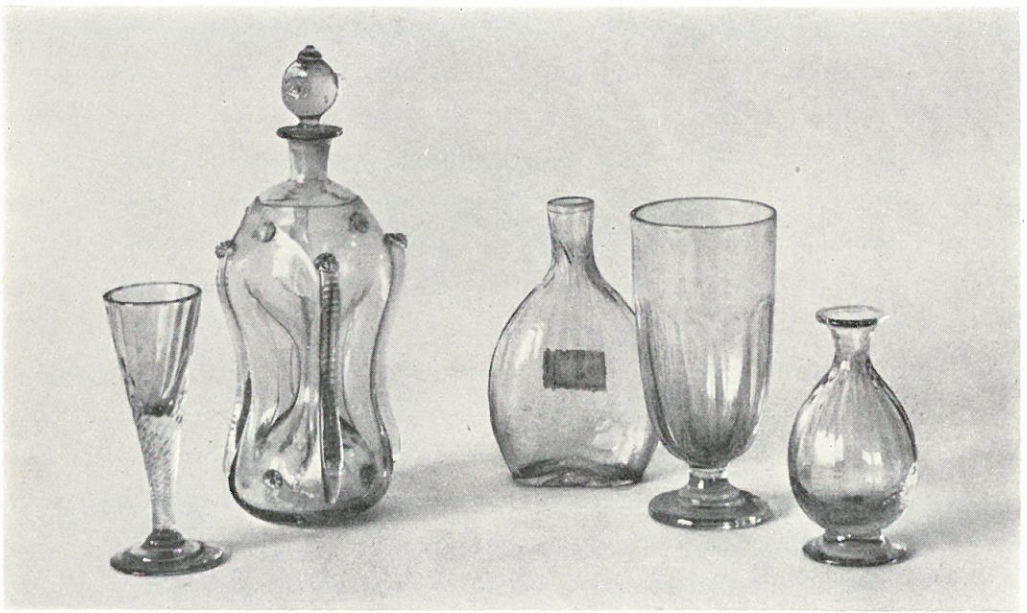

Gamle Glastyper fra Holmegaards Glasværk. *Foroven:* Til venstre en Snapsflaske af den i sin Tid almindelige Krostuetyppe og to Puncheglas med snoede og lige Ribber. Dernæst fire Snapsflasker med støbt Glasprop. Den store i Midten (som har mistet sin Prop) bærer ætset Dekoration med Indskrift: K.M.D.L. 1852. *Forneden:* Klukflaske, der maaske gaar tilbage til Tiden lige efter 1835, da Böhmerne kom til Holmegaard, og højt Snapsglas med Ribber om Foden. Derefter en lige saa gammel »Lommelærke«.

Syn, og Tiden har tilføjet sit, saaledes at mange Ting, som man vilde have afvist for et Par Menneskealdre siden, nu fremtræder med et Tidspræg og en Tids-bunden Karakter, der har sin egen Charme. Vi vurderer Tingene anderledes i Dag, Problemet er for os ikke mere udelukkende et Spørgsmaal om god eller daarlig Smag — vi vil endda helst se bort fra dette usikre, stadig fluktuerende Begreb ved vor Vurdering af Tingene.

Uheldigvis har den historiske og theoretiske Forskning, der knytter sig til Kunstindustri-Bevægelsen, og som vel egentlig er en Museums-Videnskab i nær Forbindelse med Kunstindustrimuseerne, hidtil lagt overvejende Vægt paa det første Led i Ordet »Kunstindustri«. Den beskæftiger sig helst med de Ting, som der er noget særligt ved — som i sig selv er Kunstværker eller paa anden Maade særegne eller særlig fremragende Produkter. Dermed tjener den mere Samlernes Interesser, end den støtter Industrien og Haandværket, den levende Produktion. Det vilde sikkert have største Betydning for Formgivningen af Hverdagslivets Brugstyper og være til stor Støtte for Industri og Haandværk, om man studerede, hvorledes vore daglige Brugsredskaber var opstaaet og havde taget deres Form, og hvorledes denne Form har ændret sig gennem Tiden — ved Brugsslid og praktiske Hensyn, ved Aartiers eller Aarhundreders Gentagelse i Produktionen eller derved, at en Form laanes fra et andet Fag og et andet Materiale (f. Eks. en Sølvform overføres til Porcelæn, ændres af tekniske Grunde og senere igen springer tilbage til Metal med de foretagne Ændringer). Det burde gøres efter samme typologiske Metode, som man anvender i den forhistoriske Arkæologi, hvor man bestemmer visse Stenøksers Plads i Udviklingsrækken paa Grundlag af Gravfund og derefter føjer de øvrige ind efter deres blotte Form. Hvis et saadant Arbejde nogensinde er forsøgt, er det i hvert Fald aldrig slaaet saaledes igennem, at det har kunnet faa praktisk Betydning for og give Erfaringer til Produktionen og Livet.

Et Studium af det daglige Bordservices Historie maatte hente sit Stof mange Steder fra, ofte med Besvær, besværligst, men til størst Værdi, hvor det netop drejer sig om de virkelig dagligdags, jævne Ting. Dem har man ikke skønnet paa. De er blevet smidt væk, naar det drejede sig om skrøbeligt Materiale som Glas, og smeltet om, naar de var af Metal. Det vigtigste Stof maatte nok tilvejebringes fra Fabrikkernes Modelkamre, en udpræget

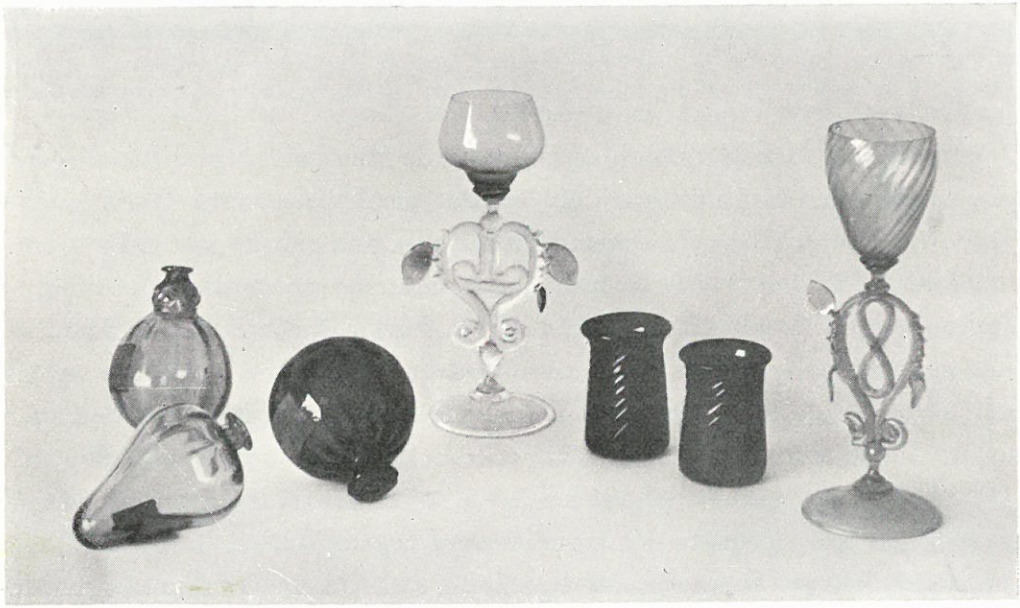

Ældre Glas fra Holmegaards Glasværk. *Foroven* gamle Drikkeglas-Modeller. To Glas af Servicet »Wellington«, et af Servicet »Tøndeform« og to facetslebne Snapsglas. *Forneden* forskellige Lejlighedsarbejder. Tre kulørte Glasfrugter (grøn, søblaa og rødbrun) til det kgl. Theaters Opførelse af Oehlenschläger's »Aladdin«, to Illuminations-Lamper (mørkerød og grøn) fra Tivolis Begyndelse og to Efterligninger af venetianske Glas paa høj Fod, udførte til den nordiske Udstilling i København 1888, hvor Holmegaard fik Bronzemedaille (i Midten af hvidt Glas med olivengrøn Skaal og Blade, til højre af ravgult Glas).

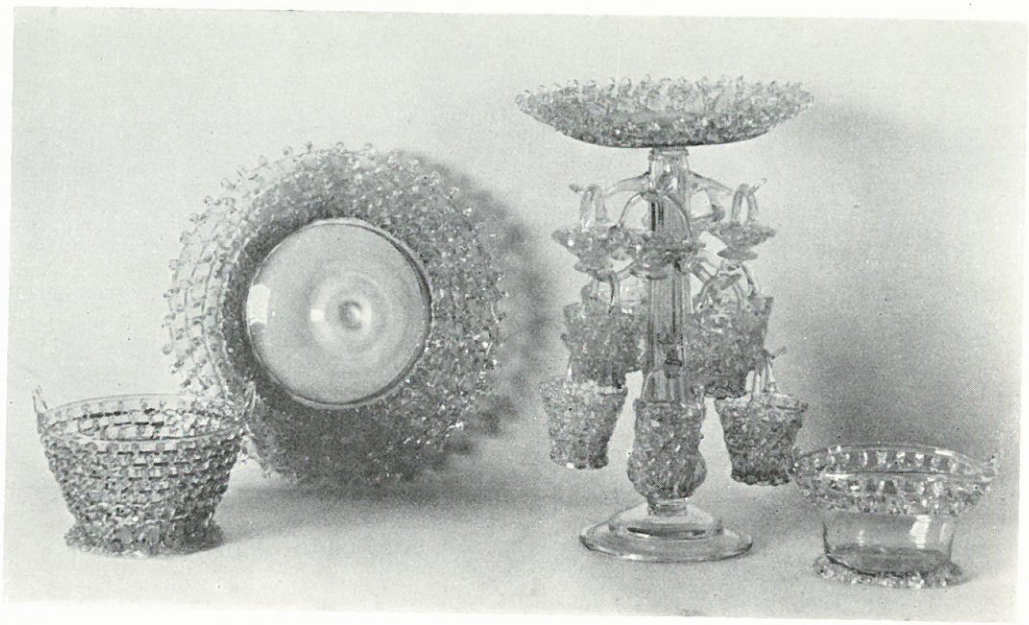

Borddekoration af hvidt Glas fra Gisselfeld. Udført af Glasmager *Fleckenstein*, formentlig omkr. 1880 til en Begivenhed i Familien Danneskiold-Samsøe. Bestaar, foruden af Opsatsen med sine 12 frit hængende Kurve og det store Fad t. v., af 8 Tallerkener, 4 runde og 4 ovale Skaale. Udpræget Klunketid, teknisk set et formidabelt Arbejde. »Knipling«-Partierne har krævet Indvarmning mange Gange.

Opgave for et Museums Samlervirksomhed. Men selv i gamle Fabrikker kan saadanne Ting være sjældne, og det gælder desværre Holmegaards Glasværk. Der er i Dag interessante Exempler paa ganske jævne Brugsmodeller at finde paa Værkets Modellager, men de er særdeles faatallige i Forhold til Virksomhedens anselige Alder. Forklaringen er ligetil. Man har ikke set nogen Grund til at gemme Modeller, som blev forældede og gik helt ud af Produktion. Desuden benyttede man Prøverne som Arbejdsmodeller i Værkstederne, og det har da ikke kunnet undgaas, at adskilligt gik i Stykker. Endelig maa det huskes, at Glasværket gennem hundrede Aar ikke var en Kunstindustri-Virksomhed, der tog sig selv alvorligt. De Ting, der fremstilledes, rangerede alle lige højt i Fabrikkens Omdømme, en Medicinflaske var saadan set lige saa meget værd som et Vinglas.

Et Type-Studium af Produktionen paa Holmegaards Glasværk, set ud fra moderne funktionalistiske Synspunkter, lader sig ikke mere gennemføre. Der skal her blot gengives et Udvalg af de faatallige ældre Modeltyper, der er bevarede, og enkelte specielle Arbejder, fremstillet til særlig Brug.

ET KUNSTINDUSTRIELT EVENTYR

Hvorledes der opstod en Glaskunst i Danmark

Man havde ingen dansk Kunstindustri i Glas. Det var særdeles beklageligt; thi Glasset var fra de store Verdensudstillinger i forrige Aarhundrede et søgt og fornemt Materiale. En af dem, der interesserede sig for dette Spørgsmaal, var Direktør *Frederik Dalgas* ved den kgl. Porcelainsfabrik. Han led af Søvnløshed, og naar Skæbnen var ude efter ham, spekulerede han over Tidens Problemer, eller han benyttede de søvnløse Timer til at læse mange Ting, der laa uden for Dagen og Vejen i hans daglige Virke. Følgen var, at han vidste meget og havde sat sig ind i mange Spørgsmaal, som kom ham uventet til Nytte i Praksis.

Hvornaar Direktør Dalgas' Overvejelser med Hensyn til Glassets sørgelige Stilling i Danmark tog nærmere Form, vides ikke. I en Artikel til »Skønvirke«, skrevet den 31. December 1926, siger han selv, at »det er over 10 Aar siden, at jeg førte de første Forhandlinger med Holmegaards Glasværk om Samarbejde under en eller anden Form«.[1] Disse Forhandlinger førte i hvert Fald ikke til noget, men i Mellemtiden kom Jubilæumsudstillingen i Göteborg 1923, som udadtil blev Indledningen til den svenske Kunstindustris storartede Opsving til en Verdens-Position, og dernæst Verdens-Udstillingen i Paris 1925, der ved Professor Anton Rosens Initiativ fik vor egen Kunstindustri til at gøre en alvorlig Indsats. En af de Ting, man beundrede mest i Göteborg var det nye Glas fra *Orrefors* ved *Edward Hald* og *Simon Gate*. Det satte Sindene i Bevægelse og skabte Jordbund. Resultatet blev, at Direktør Dalgas og Lensgreve Aage Danneskiold-Samsøe, henholdsvis 10. November og 17. Oktober 1923, undertegnede en Overenskomst mellem *Holmegaards Glasværk* og *den kongelige Porcelainsfabrik* »af Interesse for Udviklingen af en forædlet Glasindustri i Danmark«. Hermed begynder Glassets Historie i dansk Kunstindustri.

Det var dog ikke blot udefra, Jordbunden beredtes for Glassets Indførelse i vor Kunstindustri. Man har Udkast til Karafler og Drikkeglas fra *Thorvald Bindesbølls* Haand helt tilbage til Halvfemsernes Begyndelse — efter Sigende dog uden, at nogen af dem nogensinde blev udført. Hans Elev og Medarbejder *Svend Hammershøi* har ogsaa beskæftiget sig med Glas. Officielt foreligger der (ud over nogle gengivne Tegninger) ikke andet derom, end at han lod enkelte af sine Glas fremstille til sin private Fornøjelse. I Virkeligheden blev han vel den første danske Kunstner, der i vort Aarhundrede naaede et praktisk Resultat. Der findes i Holmegaards Glasværks Modellager to Servicer fra hans Haand. Det ene viser hans Forkærlighed for mangeleddede Profiler og er formodentlig aldrig naaet ud over Modelstadiet, men det andet blev i udpræget Grad en kurant Vare. Det har et Salgsnavn, »Margrethe«, det har hele Tiden været et af Glasværkets mest ansete Servicer i Handelen, og det er stadig i Produktion. Begge Servicer vides at være fremstillede nogle Aar før 1908, d. v. s. ca. 1905—06. Det skyldes sikkert rent personlige Forhold, naar Hammershøi naaede saa vidt, ganske simpelt, at han var en nær Bekendt af den daværende Driftsbestyrer Pontoppidan og tilbragte nogle Sommerferier paa Glasværket. Det er vel ogsaa Grunden til, at hans Arbejde her gik saa stille af og siden blev grundigt glemt, undtagen for de mest indviede.[2]

Mere Agitation laa der i den Omstændighed, at *Forening for Kunsthaandværk* April 1923 udskrev en offentlig Konkurrence med det Program: »at fremme Interessen for Fremstilling af Glas, der kan benyttes til dagligt Service, og som er af kunstnerisk forsvarlig Form, og i det Haab at skabe Grundlaget for Glastyper, der ikke alene vil kunne blive en daglig Brugsgenstand, men ogsaa tjene til Højnelse af dansk Industri«. Den Reiersenske Fond bevilgede 1200 Kr. til Præmier, og Foreningens Formand, Hofjuvelerer *Poul U. Michelsen*, Direktør *Valdemar Hansen* fra Kastrup Glasværk og Maleren *Johan Rohde* fungerede som Dommerkomité. To af Jens Møller Jensens Elever erobrede første og anden Præmien, nemlig *Hans Holst* og *Orla Juul Nielsen*. En tredie Præmie tilfaldt Keramikeren Fru *Karin Blom*.[3]

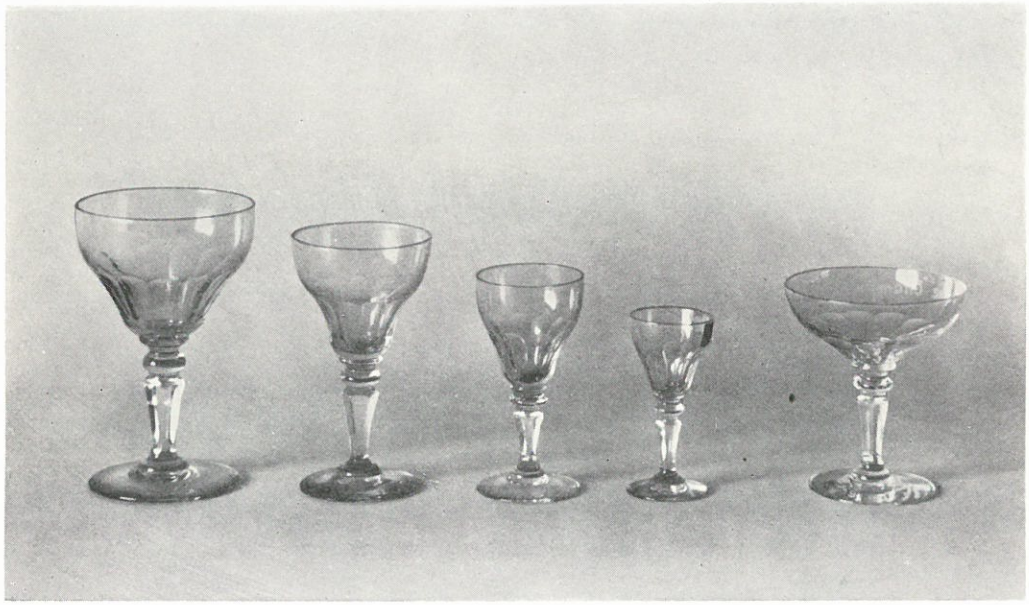

To Servicer, tegnede ca. 1905—06 til Holmegaards Glasværk af *Svend Hammershøi*. Det forneden er Servicet »Margrethe«, der produceres endnu og stadig hører til Glasværkets mest ansete, gængse Servicer.

Det var imidlertid først Dalgas' Initiativ, der gjorde Spørgsmaalet til en Realitet. Samarbejdet mellem Holmegaards Glasværk og den kgl. Porcelainsfabrik tilrettelagdes saaledes, at Porcelænsfabrikken skulde levere kunstnerisk Assistance og Glasværket udføre Tingene. Hvad der blev fremstillet, aftog Porcelænsfabrikken til Salg under Glasværkets Navn.

Den kgl. Porcelainsfabrik satte straks en af sine solideste og mest ansete Veteraner, Maleren *Oluf Jensen* ind paa det nye Foretagende. Det skete endda saa tidligt, at man (som det fremgaar af Papirerne i Porcelænsfabrikkens Arkiv) allerede den 24. Maj 1923, altsaa fem Maaneder før Kontrakten formelt traadte i Kraft, sendte Glasværket visse Udkast fra hans Haand. Han tegnede et Par Vinglas med ætset Dekoration.[4] De var stive i Formen, og det Forsøg, han gjorde paa at overføre Musselmønstret til Glasset, var heller ikke vellykket. Oluf Jensen blev hurtigt træt af Experimentet. Han følte sig ikke hjemme i Glas-Materialet og gav Sagen fra sig.

Man henvendte sig derefter til *Jens Møller Jensen* og spurgte om de unge Mennesker, der havde vundet Præmier i Forening for Kunsthaandværks Konkurrence. Møller Jensen udpegede den 25-aarige Bornholmer, *Orla Juul Nielsen* som den, der formentlig havde bedst Haandelag til dette Arbejde.

Begyndelsen til Samarbejdet mellem den kgl. Porcelainsfabrik og Holmegaards Glasværk. To Modeller til Drikkeglas af Maleren *Oluf Jensen*. (Efter »Skønvirke« 1924).

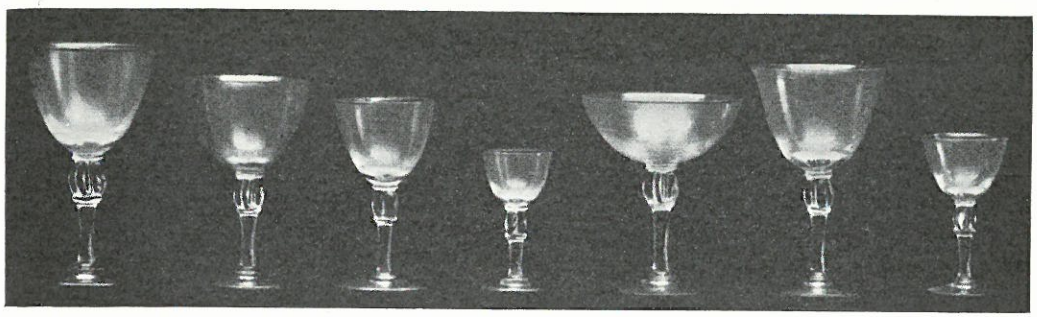

Servicet »Tranquebar«. *Orla Juul Nielsens* første Arbejde for den kgl. Porcelainsfabrik paa Holmegaards Glasværk. (Efter »Skønvirke« 1925). Den kgl. Porcelainsfabrik tog det med paa Verdensudstillingen i Paris 1925 og udstillede det i sin Pavillon.

Juul Nielsen havde staaet et Aar i Keramiker-Lære hos Hjorth i Rønne, før han blev Malersvend, og havde gaaet fem Vintre paa Møller Jensens Skole. Den 1. Maj 1924 mødte han hos Direktør Dalgas, som antog ham og endnu samme Dag kørte ham ned til Glasværket. Juul Nielsen tog fast Ophold hernede og blev ved Arbejdet en Aarrække. I Begyndelsen af 1927 opsagde Glasværket Kontrakten med Porcelænsfabrikken, men Juul Nielsen fortsatte saa for Glasværkets Regning, lige til han den 1. September 1929 knyttedes til Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder, hvor han Aaret efter udnævntes til Forstander og siden har virket.

Det var for Juul Nielsen ikke noget let Hverv at gaa ind til. Glasset er et levende og fordringsfuldt Materiale, som kræver en intim Indlevelse i Teknik og Arbejdsfinesser. Man kan ikke nøjes med at tegne Modeller paa et Stykke Papir og tro, at det uden videre bliver til Resultater. Inspirationerne maa mere eller mindre komme i Værkstedet, medens man ser paa, at Glasmagerne gør det Arbejde, som man ikke selv kan lære, fordi det kræver aarelang Øvelse fra de ganske unge Aar. Det var et helt nyt Felt for Juul Nielsen, og man vilde gerne se Resultater hurtigt; thi Pariser Udstillingen stod for Døren. Det lykkedes ham som første Arbejde at fremstille et Bordservice med en Knop, klemt firedelt med en Tang, under Bægeret. Det blev kaldt »Tranquebar« efter Chr. Joachims bekendte Fajancestel, som det skulde supplere. Officielt kom det ikke med paa Udstillingen i Paris, men den kgl. Porcelainsfabrik tog det med i sin Pavillon paa Udstillingen, hvor det figurerede som eneste Repræsentant for dansk Glasindustri.[5]

Da den kgl. Porcelainsfabrik November 1926 havde en meget omfattende Udstilling i Göteborg, kunde man foruden »Tranquebar« vise et nyt Bordservice »Perle«, som — forsynet med et Mønster i Guld — skulde svare til Fabrikkens Flora Danica-Stel, og tillige en lille Parfume-Flacon, i Draabeform og udført som en stor Glasdraabe, der tager Form af sig selv, idet den forlader Glaspusterpiben (bagefter forsynes den med en Mundingskrave, der varmes fast til Draaben, og med en kugleformet Glasprop). Direktør Dalgas, der selv skrev i »Skønvirke« om Udstillingen, fortæller med Henrykkelse, at disse to Nyheder vandt Svenskernes Bifald. »Perle«-Servicet »gjorde næsten Furore; i hvert Tilfælde kom der mange Bestillinger«, og Flaconen fandt man »förtjusande«.[6]

Hvad Juul Nielsen iøvrigt udrettede paa Holmegaards Glasværk, saa længe Samarbejdet med den kgl. Porcelainsfabrik varede, fremgaar af en »Prisliste over Glas«, som Porcelænsfabrikken udsendte 1. Juli 1928. Man ser af den, at Juul Nielsen gjorde det Service med ætset Musselmønster, som Oluf Jensen begyndte paa, færdigt; det blev til Servicet »Knipling«. Endvidere finder man her, foruden »Tranquebar« og »Perle«, en Række andre Servicer: »Iris«, »Herredag«, »Pokal« og »Orange«, et Likørstel og en aaben Skaal i forskellige Størrelser. Hertil kommer den omtalte Parfumeflacon og en enkelt figurlig Ting, en Stenbider, hvilende paa sin Bug og med stort, aabent Gab.

Efter at Forbindelsen med den kgl. Porcelainsfabrik var ophørt, blev Juul Nielsen sat ind paa Glasværkets Deltagelse i Verdensudstillingen i Barcelona 1929. Han udførte hertil et »Pragt-Service« med todelt Korpus, hvor den nederste Del af Drikkeglassenes Bæger og af Vinflaconens Bug var knebet ind og slebet mat. Desuden gjorde han nogle interessante Forsøg paa at udnytte Glasværkets store Krystalsliberi. Man havde dengang ingen Gravør paa Fabrikken, og der var meget bestemte Grænser for, hvor fine Detailler de store, grove Slibesten kunde præstere. Det gjaldt om at finde ud af, hvor langt man kunde gaa ned, men man maatte under alle Omstændigheder arbejde med en Ornamentik med ret kraftige Virkninger. Han naaede dog et Par vellykkede Resultater, et stort Fad med sleben Bort og en meget enkel formet Figurscene i Midten (to Mænd, der bærer en Vindrueklase paa en Stang under en Sol) og et saakaldt Jordbærstel bestaaende af

Kande og Skaal med sleben Dekoration paa Siderne. Desuden udførte han de første Modeller til det Glasservice, som Holmegaard efter hans Afgang leverede til Langelinie-Pavillonen.

Gennemgaaende arbejdede Juul Nielsen med kraftige, robuste Glasformer af en egen velhavende Bredde. Til Drikkeglassene foretrak han aabne, rolige Bægerfaconer af solid harmonisk Virkning. Ligevægt og Harmoni er i det hele taget de fremherskende Karaktertræk ved hans Glas. De staar som smaa Monumenter paa en Dug. Man føler heri, ligesom i hans Forkærlighed for Bægerformen, noget af en Tradition fra det Sølv, som Johan Rohde tegnede for Georg Jensens Sølvsmedie — Johan Rohde elskede og dyrkede jo ogsaa det gode, gammeldags Bæger, som ligger roligt og fast i store Mandfolkehænder. De bedste af Juul Nielsens Bordservicer er sikkert »Herredags«- og »Pokalglassene«. Ikke mindst maa fremhæves de store aabne Hankekander, han tegnede til alle sine Servicer, let kegleformede, med lige Vægge, bredere ved Mundingsranden end ved Foden, eller med en meget aaben Forsnævring over Bugen, saa aaben, at Kanden er let at tørre af indvendig. Til hans bedste Arbejder hører ogsaa det eneste figurlige Forsøg, han gjorde, den gabende Fisk. Den er formet med meget Lune og udpræget plastisk Sans. Den har udmærkede populære Egenskaber og gør den Dag i Dag fortjent Lykke.

En Kunstindustri-Produktion er altid underkastet Øjeblikkets Luner, de flygtige Begreber, man kalder Mode og Smag. Hvorvidt den slaar an, er ikke blot et Spørgsmaal om Kunstnerens Dygtighed og om kunstnerisk værdifulde Resultater — det afhænger ogsaa af, om Kunstneren er i Takt med Tidens Rytme, om han griber ind i Nuets Stemninger. Saa megen Fremgang Juul Nielsens Glas end havde, kom de paa et Tidspunkt, hvor Smagen og Ønskerne stilede mod de lette, elegante, en Smule raffinerede Ting — mod den Tone, som Orrefors anslog paa en rolig Maade og Wienerne med en vildt overdreven Dekadence. Fornemmelsen, Rytmen i Juul Nielsens Glas pegede mere tilbage, mod den tungere, dekorative Skønhed i »Skønvirke«-Perioden, som nu gik paa Hæld, end den pegede fremad mod »Jazz-Tiden«s Livsfølelse. Men med sin stoflige Behandling af Glasmaterialet og sine Modeller til Brugsglas havde han skabt et Grundlag, der kunde bygges videre paa, og vist Formmotiver, der kunde blive frugtbare i smidige Hænder.

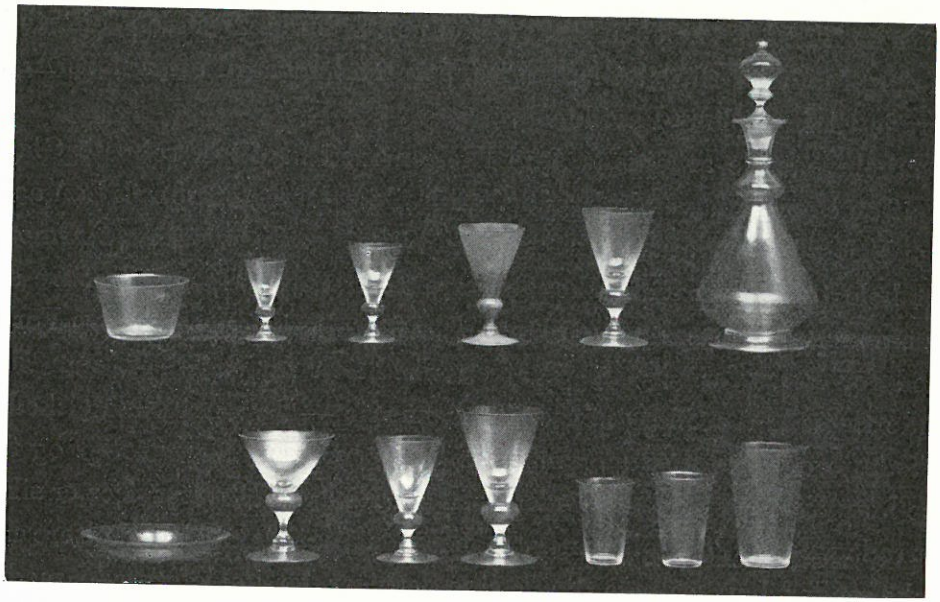

Den kgl. Porcelainsfabrik og Holmegaards Glasværk. ORLA JUUL NIELSEN. Foroven Servicet »Herredag«. Forneden Servicet »Perle« i særlig Udstyrelse med Gulddekoration.

Den kgl. Porcelainsfabrik og Holmegaards Glasværk. ORLA JUUL NIELSEN. Foroven Servicet »Pokal«. Forneden en Samling Kander hørende til forskellige Servicer.

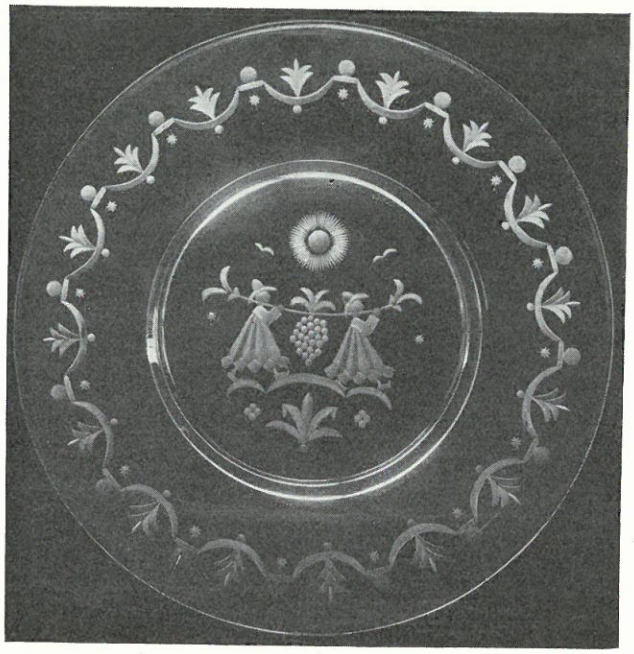

Den kgl. Porcelainsfabrik og Holmegaards Glasværk. ORLA JUUL NIELSEN. *Foroven* Fad med Dekoration, udført paa store Slibesten. *Forneden* Fisk af hvidt Glas, Parfumeflacon i Draabeform og »Jordbærsæt« (Kande og Skaal) med sleben Dekoration.

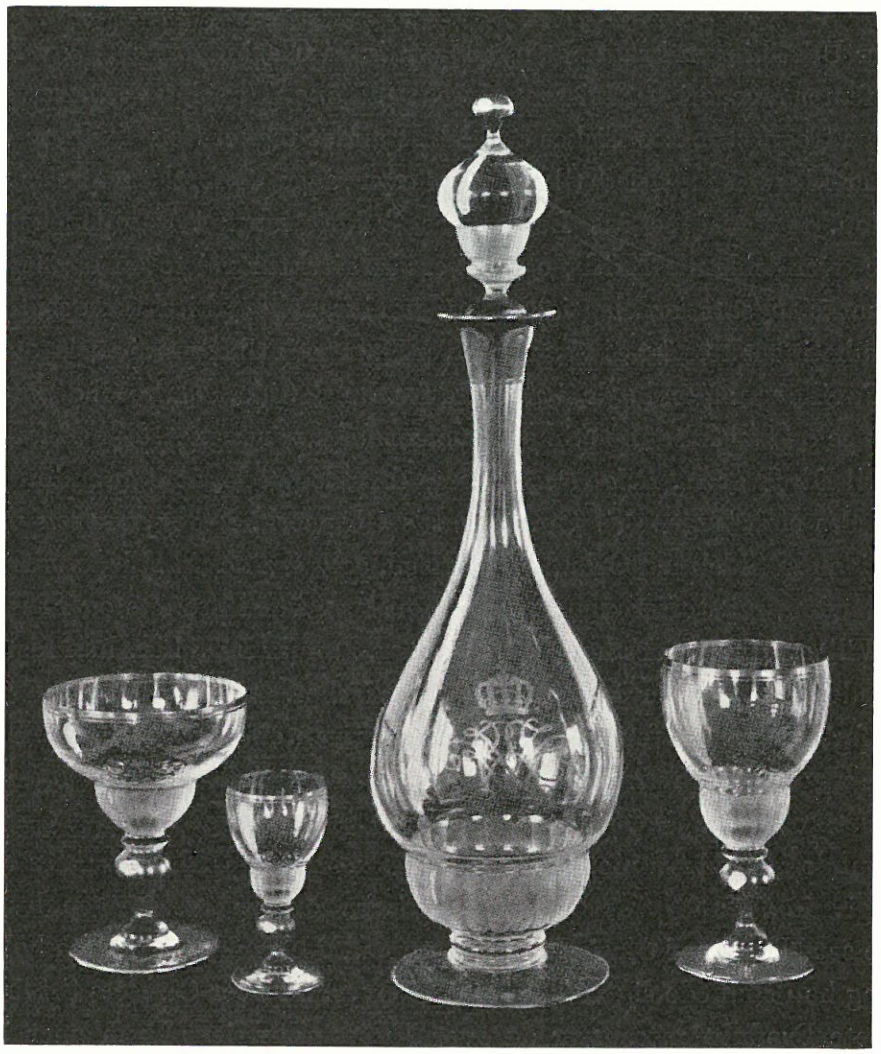

Holmegaards Glasværk. ORLA JUUL NIELSEN. Saakaldt »Pragtservice«. Gulddekoration. Den indknebne Del af Korpus matsleben. Et af Juul Nielsens sidste Arbejder paa Glasværket, fremstillet i Anledning af Verdensudstillingen i Barcelona 1929.

EN PRODUKTION TEGNER SIG OG BRINGES FREM I LYSET

Pariser Udstillingen bragte et nyt Navn ind i Glasindustrien, Kay Fiskers unge femogtyveaarige Assistent *Jacob E. Bang*. Han havde været et Par Aar paa Tegnestue hos Fisker og blandt andet tegnet Sølv for ham og var derefter blevet sendt ned til Paris at overvaage Opførelsen af Danmarks Pavillon. Medens Mogens Lorentzens Dekorationer i Pavillonens Indre mødte overvældende Kritik og Fiskers Arkitektur rejste en offentlig (for Danmarks Indsats fordelagtig) Diskussion i franske Arkitektkredse, høstede Bang ubetinget Ros for et Vægkort over Danmark til Kommissariatets Kontor i Pavillonen. Man lagde, i alt Fald fra dansk Side, Mærke til den smidige Elegance og den følsomme Smag, hvormed det var tegnet. Bang blev anbefalet til Direktør *K. Riis-Hansen*, som foranledigede, at han endnu i 1925 knyttedes som Tegner til Holmegaards Glasværk. I Begyndelsen virkede han Side om Side med Orla Juul Nielsen, selv om de arbejdede uafhængig af hinanden, men efterhaanden som han kom ind i Stoffets og Produktionens Vilkaar, udvidedes hans Virksomhed. Januar 1928 blev han fast ansat som ledende Kunstner og fik Bolig paa Værket.

De første Aar blev for Jacob Bang Experimenter og lidt efter lidt Beskæftigelse med de smaa praktiske Opgaver, som Dagliglivet bragte ind ad Døren. Det kom ham til Gode, at Orla Juul Nielsen havde skabt et Grundlag, han kunde gaa ud fra med Hensyn til Glassets Materiale-Karakter og dets Formgivning. Han havde sine Erfaringer fra Pariser Udstillingen, hvor han havde set Udvalg af Glasindustriens ypperste Frembringelser fra hele Verden, og han skaffede sig ved Studier et Overblik over Glassets Stilling i de vigtigste Produktionscentrer og over Kunstindustriens Problemer i Samtiden i det hele taget. Men bortset fra, at Glasværket August 1927 begyndte Udsendelsen af et lille, elegant udstyret periodisk Skrift »Meddelelser fra Holmegaards Glasværk«[7], som Bang blev Sjælen i, baade med Hensyn til Udstyr og Redaktion og som skriftlig Medarbejder, mærkede Offentligheden ingenting. Hvad der var i Gære, aabenbaredes med lidt af Tilfældets Præg.

I Foraaret 1927 havde Malermester *Bahne Preisler* faaet et Samarbejde i Stand mellem *Forening for Kunsthaandværk* og Foreningen *Anvendt Kunst*,

hvis Sekretær og Forretningsfører han var, om at holde Udstillinger i Provinsen. Preisler havde peget paa det urimelige i, at den fornemme danske Kunstindustri havde saa travlt med Udlandet, medens den forsømte Hjemmemarkedet og lod Provinsen ligge som Bytte for Import af grimme Ting. Sagen overdroges til Preisler og til Forfatteren af disse Linier i min Egenskab af Forening for Kunsthaandværks Sekretær.

Man begyndte med to mindre Udstillinger i Esbjerg og Vejle Efteraaret 1927 og fortsatte i *Aarhus* ved Paasketid 1928. Dette skulde være en virkelig anselig Udstilling. Preisler og jeg gennemgik Materialet. Vi drøftede navnlig, hvad der kunde være af nyt, og blev enige om at undersøge, hvad Jacob Bang egentlig foretog sig paa Holmegaards Glasværk. Maaske havde han lavet noget. Det vilde være et fint Nummer. For Holmegaard havde aldrig deltaget i en Kunstindustri-Udstilling, i alt Fald ikke i Mands Minde, og danske Glas var praktisk talt endnu et ukendt Begreb i Kunstindustrien. Paa Glasværket blev vi modtaget med Skepsis. Direktør Grauballe troede ikke paa, at en saadan Kunstindustri-Udstilling havde nogen Interesse for Virksomheden, og Jacob Bang mente, at Tiden absolut ikke var moden — der maatte arbejdes flere Aar, før man kunde udstille. Det endte dog med et Løfte om, at vi kunde faa fem-seks Modeller, muligvis et Par Stykker til.

Holmegaards Bidrag til Udstillingen kom sent til Aarhus — mod al Forventning i en anselig Pakkasse. Ud af den hentede Preisler til vor Overraskelse Begyndelsen til en helt ny Glasproduktion med et klart Særpræg. Vi maatte lave om paa Udstillingsplanen og give Holmegaards Glasværk en Hovedplads, og Glasværkets Stand fik straks en Publikums-Succes, som jeg sjældent har set Mage til. Folk blev hængende ved Glassene, og da de ikke kunde købe dem paa Udstillingen — det var jo kun Modeller altsammen — gik de til deres Isenkræmmer og bestilte dem. Rimeligvis har Glasværket haft sine Bryderier af den Udstilling, inden det fik sat de nye Modeller i Produktion og effektueret de indløbne Ordrer, men Isenkræmmerne var blevet opmærksomme paa Glasværkets Existens. For os, der var beskæftigede med den ideelle Side af Kunstindustriens Virksomhed, Kampen for en Højnelse af den materielle Kultur, blev Holmegaards Deltagelse i Udstillingen et interessant Exempel paa, hvorledes man kan paavirke

Handelen, og et Fingerpeg om, hvilke Veje der mest effektivt fører til Resultat i den Kamp.[8]

Dette var kun en Forløber. Den virkelige Præsentation af Glasværkets nye kunstindustrielle Produktion skete paa Købestævnet i *Fredericia* Sommeren 1928. De to Kunsthaandværk-Foreninger havde overtaget Stævnets særlige Kunstindustri-Afdeling, stadig med Bahne Preisler og mig som Arrangører. Glasværket havde hele to Sidekøjer. Jacob Bang stillede dem selv op og viste her den Evne, som han i den følgende Tid fik saa god Brug for, til at arrangere sine egne Ting, saa at Glassets Charme kom fuldt ud til sin Ret — saa at de gav Indtryk af Rigdom og Overflod og dog præsenteredes med Takt og behersket Kultur. Som den første modtog Glasværket Købestævnets nylig indstiftede »Aarsmedaille for udmærket Kunsthaandværk« »for Glasarbejder tegnede af Jacob E. Bang«.

Hovedstaden fik den nye Produktion at se paa den Efteraarsudstilling, som de to Foreninger arrangerede i Kunstindustrimuseet September 1928. Dermed var det fastslaaet, at ogsaa Danmark havde en Kunstindustri i Glas, og Holmegaards Glasværk placeret paa Linie med de ansete danske Kunstindustri-Virksomheder.[9]

THEORI OG RETNINGSLINIER

Den Modtagelse, som Holmegaards nye Glas havde faaet, aabnede alle Sluser for Jacob Bangs Produktivitet, og Direktør Grauballe gik blankt ind for en storstilet Kunstindustri-Produktion. Her blev det Samarbejde mellem den kunstneriske Aktivitet og Virksomhedens Ledelse, som er Betingelsen for et lykkeligt Resultat. Bang kastede sig ud i en frodig Fremstilling af nye Modeller. Det gjaldt først de Brugsservicer, den »Hverdagsvare« (for at bruge et svensk Udtryk), man begyndte med. Senere optog han mange forskellige Former for Prydglas under vexlende Behandling af Glassets Materiale-Karakter, med eller uden sleben Dekoration, i Takt med de Indtryk, han fik fra andre Glaskunstneres Frembringelser ude i Verden. Men ogsaa i ydre Foranstaltninger tog han ivrigt Del, som den, der gennem en Aarrække arrangerede Glasværkets Tryksager og ledede den ret omfattende Udstiller-Virksomhed, det kom ind i. Tillige skrev han selv Artikler

om Glas og om aktuelle kunstindustrielle Problemer til Blade og Tidsskrifter. Hans Aandslivlighed og Virkelyst, hans klare, let flydende Fremstillings-Evne og det naturlige, jævne Sprog, han skrev, stimulerede i væsentlig Grad Glasværkets nye Indsats udadtil og gjorde ham hurtigt til en af de mest fremtrædende Kunstnerpersonligheder i Kunstindustriens Liv her hjemme i Tiden mellem de to Verdenskrige. Blandt andet blev han en højt vurderet Medarbejder ved »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri«, som Forening for Kunsthaandværk begyndte at udsende 1928 som Afløser af det hidtidige »Skønvirke«.

Særlig Betydning har den første Artikel, Jacob Bang skrev i »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri« August 1928, »Glas, Orientering ved Begyndelsen af en ny Produktion«, dels fordi den viser det klare Overblik og den Maalbevidsthed, hvormed Bang tilrettelagde sine Bestræbelser, dels fordi den er symptomatisk for hele hin Epoke i vor Kunstindustri og for dens Arbejde. I denne Artikel tog Bang Stilling til de Glasproduktioner, han havde set hos de førende Lande i Europas Glasindustri. Ingen af dem tilfredsstillede ham rigtig. Han tog sit Udgangspunkt mellem to Poler, paa den ene Side den theoretiske Kritik, der udgik fra Poul Henningsen og hans Kreds, og som kom til Orde i Poul Henningsens Tidsskrift »Kritisk Revy« — paa den anden Side det, man ser »hos vore store Glasfirmaer og Isenkræmmere«. »Deres Butikker giver et interessant Overblik over, hvad der sælges«, skriver han, »og samtidig Forstaaelse af Publikums Indstilling: hvad det er, Folk vil ha', og hvor meget det maa koste«.

Det, Bang vilde, fremgaar af hans Bemærkninger om Kunstindustrimuseets Udstilling af moderne Glas Februar—Marts 1927. Til Trods for »mange overordentlig skønne Ting, teknisk og kunstnerisk fuldendte« blev Udstillingen ham »alligevel lidt af en Skuffelse, idet man ikke kunde frigøre sig for det Indtryk, at Kunstnerne arbejdede for exclusivt og næsten udelukkende henvendte sig til det velstaaende, kræsne Publikum. Man savnede Brugsglasset, de ganske jævne dagligdags Ting, der dog som Regel altid vil danne Stammen i Fabrikens Produktion«. »Tendensen i Tiden«, bemærker han videre, »mod social Indstilling, synes at være gaaet sporløst hen over Glasindustrien. Selv om de »moderne« Ting inden for andre Grene af Kunstindustrien altfor ofte kun er vilkaarlige artistiske Sammenstillinger

af moderne Formelementer, er der dog baade i Porcelæn, Fajance, Møbler, Belysningslegemer o.s.fr. skabt Ting, der er adækvate Udtryk for de nye Idéer, virkende hovedsagelig ved deres funktionelle Skønhed«.

Bang skelnede mellem Kunst*haandværk* og Kunst*industri*. Kunsthaandværk er den kostbare, exclusive Produktion, der løser»de Opgaver, den selv stiller sig«—»Kunstindustrien derimod skal tilfredsstille et *Behov*«. Behovet bestemmes »udelukkende af det store brede Publikum, og man maa ikke glemme, at de kunstindustrielle Virksomheder er Forretninger. En Forretning forudsætter en Kundekreds, og det Spørgsmaal, man først og fremmest maa tage Stilling til, er dette: *Hvad* er det, vort Publikum vil ha', og *hvor meget* maa det koste«. »Kunstneren maa gaa saa tæt op under Publikums Krav som muligt, selv om Tingene saa i noget mindre Grad bliver Udtryk for hans Personlighed — hans egen specielle aandelige Indmad«.

Med disse Ord placerede Bang sig midt i Funktionalismen — ikke den æsthetiske Funktionalisme, der havde existeret fra Halvfemserne og Henry van de Velde's Dage, og som levede videre i et modernistisk Artisteri, men en praktisk Funktionalisme, hvilende paa Hensigtsmæssighed i Tingenes Formgivning (deres »funktionelle Skønhed«) og Produktionens Existens-Muligheder. Hans Opfattelse af Begrebet Funktionalisme rummer *baade*, at Tingene formelt skal være »adækvate Udtryk for de nye Idéer«, d.v.s. for Samtiden, *og* et socialt Hensyn til den Befolkning, hvis Behov skal fyldestgøres, selv om det sker paa Bekostning af Kunstnerens individuelle Aspirationer. I sine Anskuelser var Jacob Bang forsaavidt Eklektiker, som man i dem ser Genspejling af de Impulser, der dengang var levende — *Gregor Paulssons* »vackrare vardagsvara«-agitation, *le Corbusier*'s Krav om Hensigtsmæssighed og deraf flydende Formsprog i Pagt med Tidens Aand og endvidere den naturlige Form, der skabes af Brugs-Hensyn og regelret Teknik, saaledes som man fandt det i *engelsk* Industri. Den formelle Side af Sagen kommer ganske vist ikke saa klart frem i hans Redegørelse som i de første Modeller, han udførte paa Glasværket. Det skyldes maaske den Omstændighed, at hans Studier havde vist ham noget for ham nyt, der optog ham stærkere, nemlig Produktionens Vilkaar. Til alt det, der laa fremme i Tidens Diskussion, havde han i sin almindelige Opfattelse føjet Fabrikantens Synspunkt, noget, Samtidens Theoretikere ellers ikke havde synderlig Blik for.

Man kan sige om Jacob Bangs Funktionalisme, at den var en Form for dansk Idealisme paa Virkelighedens Grund. I sin redelige Vilje til at gøre Ret til alle Sider og i sin Virkeligheds-Troskab var den i alt Fald udpræget dansk af Karakter.

Efter denne Standpunkttagen satte Bang følgende Motto for den nye Produktion, han skulde forme paa Holmegaards Glasværk:

Hensigtsmæssigt, stærkt, billigt, smukt.

»*Hensigtsmæssigt* er et Spørgsmaal om Formen, den sunde, naturlige, afklarede og beherskede Form, der spænder sikkert og knapt om sit Formaal«.

»*Stærkt* gælder den passende »Godstykkelse«: ikke for tynd, men heller ikke unødvendigt svær, saaledes at man løfter Tingen med en let og dog sikker Følelse. Endvidere gælder det en Form, der selv beskytter sine svage Steder og fortrinsvis tager de uundgaaelige Stød paa de stærke Steder«.

»*Billigt:* en Ting har en »rigtig« Pris i Forhold til den Nytte, den gør i det daglige, og hvor *længe* den gør det. Hvor meget Varen kan koste derudover, maa baseres paa en handelsmæssig Vurdering med Henblik paa den specielle Kundekreds«.

»*Smukt:* inden for denne Ramme er der da endelig Plads til Kunstnerens Indsats. Ikke *megen* Plads! Heldigvis. Kunstnerens Indsats vil for Brugsglassets Vedkommende væsentligst bestaa i den rette Afvejen af de tre ovenfor nævnte Betingelser«.

BRUGSGLAS OG FUNKTIONALISME

Medens Jacob Bangs Program-Artikel fra 1928 i høj Grad havde været præget af det, man dengang vilde kalde »sociale« Synspunkter, d.v.s. Synspunkter, der pegede ud over det egentlig kunstneriske Arbejde, saa hviler hans første Model-Arbejde ved Glasværket fuldt saa meget paa en renlivet Funktionalisme som noget paa den Tid. Han begyndte med et grundlæggende, rationelt Studium af Formens Hensigtsmæssighed i Brug, Modellernes Holdbarhed i Dagliglivet og hensigtsmæssig Formgivning i Henhold til den anvendte Teknik. Princippet var, at den fuldt hensigtsmæssigt gennemarbejdede Form gav ikke alene den bedst egnede Brugs-Model, men ogsaa

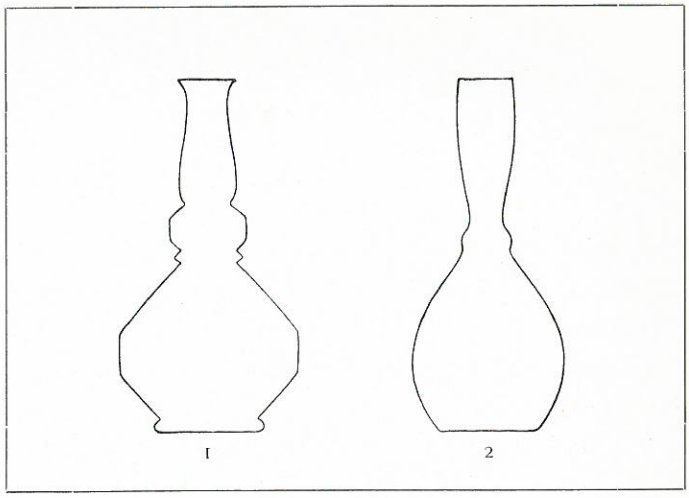

RØDVINSFOGLIETTER. En gammel og en ny Model. — 1. Man mærker Lineal og Tegnebrædt og den fuldkommen manglende Materialeforstaaelse. Den ujævne Kontur vil ved Hældningen let lade Indholdet strømme ud i ubehagelige »Ryk«. — 2. Almindelig Kolbefaçon, liggende tæt op ad den naturlige Form, som Glasset selv danner, naar det blæses fra Glaspuster-Piben. Halsen fylder godt og behageligt i Haanden. Den lille bløde Forskydning i Formen lægger en horizontal Refleks som en smal Ring om Halsen og giver samtidig en let Markering af Maalet (alm. Rødvinsflaske, Indh.: 3 Pægle). Den »glidende« Kontur lader ved Brug Vinen passere i en jævn Strøm.

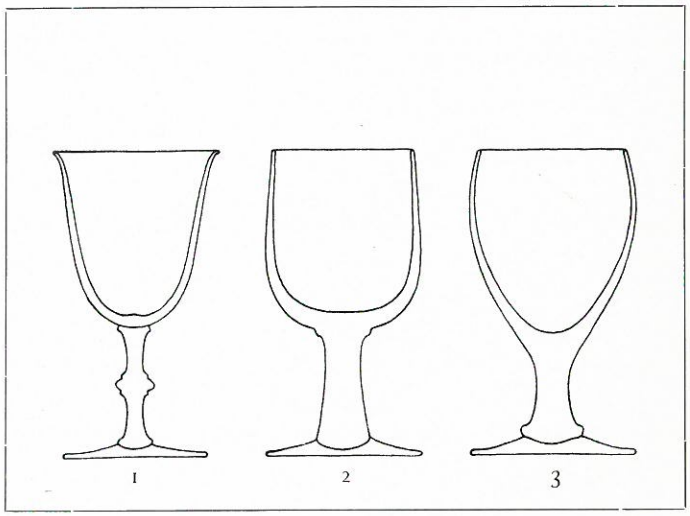

TYPER PAA ALM. ØLGLAS TIL RESTAURATIONSBRUG. - 1. Gammel Type paa Ølglas. Glasset, der som sædvanlig er samlet i 3 Stykker: Bæger, Stilk og Fod, er ikke stærkt til Restaurationsbrug. Bægerets Kontur svinger ud i en smuk Linie, der dog kun er opnaaet paa det praktiskes Bekostning, idet det ikke er saa behageligt at drikke af og det er meget udsat for Stød i Kanten ved den haardhændede Behandling i Restaurationsopvasken. — 2. Ældre Type. En Forbedring af Type 1. Den øverste Kant er trukket tilbage, saaledes at eventuelle Stød optages længere nede paa et stærkere Punkt. Bæger og Stilk er udført i eet Stykke, hvilket giver et stærkere og billigere Glas. Men ikke desto mindre er der alligevel i Formen markeret en Samling mellem Bæger og Stilk, medens den *virkelige* Samling mellem Stilk og Fod *ikke* er betonet. Et Falsum, der virker haandværksmæssig ubehagelig. — 3. Moderne Ølglas »Hogla«. Har de samme Fortrin som Type 2, men er logisk i Formgivningen. Stilk og Fod samles kraftigt og markeret. Stilken gaar blødt over i Bægeret med jævnt aftagende Glastykkelse.

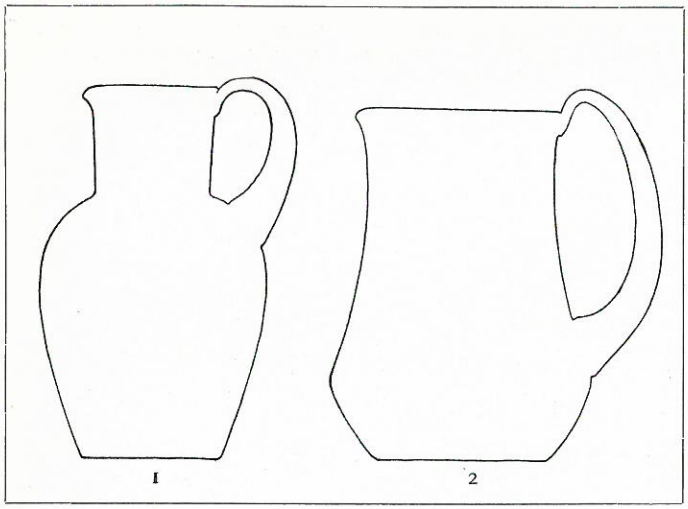

KANDER. En gammel og en ny Model. — 1. For snæver Halsaabning. Hanken er for lille og af upraktisk Form, der kun giver Plads til et Par Fingre. Den fyldte Kandes Tyngdepunkt ligger for langt fra Haandens Omdrejningsakse, hvilket gør den tung og besværlig at hælde af. — 2. Let at faa Haanden ned i. Nem at rengøre. Hanken rigtigt placeret i Forhold til Tyngdepunktet. Hanken hensigtsmæssig i Form og Størrelse og god at gribe om.

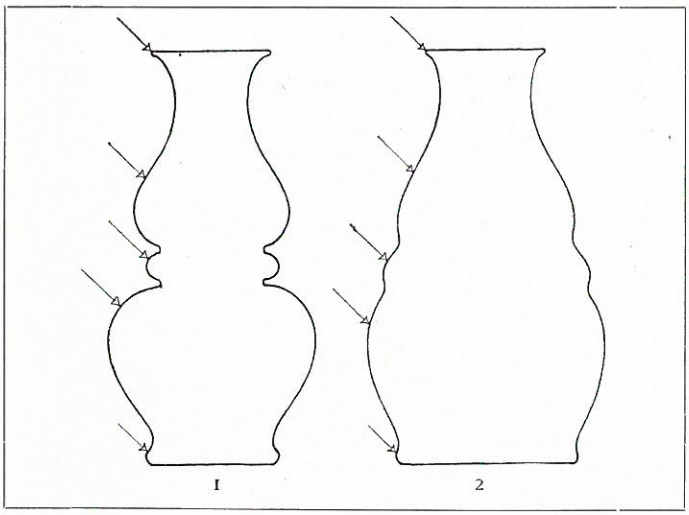

TEGNINGER TIL VASER. — 1. Eksempel paa Vase (tegnet i Begyndelsen af J. B.'s Virksomhed ved Glasværket) med »snedkeragtig« Profilering, udformet uden Hensyntagen til Materialet og meget vanskelig at udføre. Den til Udførelsen nødvendige Træform vil hurtig af det varme Glas brændes ud og miste alle de skarpe Kanter. En Jernform kan holde, men det almindelige Salg af en Vase kan ikke bære denne Udgift, og det vil iøvrigt alligevel ikke lykkes hver Gang at drive Glasset helt ud i de skarpe Profiler. — 2. Samme Vase, men med »rigtig« Fornemmelse i Formgivningen. Den meget blødere Form giver samme Reflexvirkning (se Pilene). Selv den svageste Skælven i Konturen giver Stoffet nemlig igen som Lys. Tilbøjeligheden til at *tegne* for meget sidder jo *Arkitekten* i Blodet, ligesom Vanen næsten udelukkende at arbejde med Tingen i Profil — en Synsvinkel, under hvilken man næsten aldrig vil faa Lejlighed til at betragte Tingen, og som derfor for saa vidt er falsk. Man maa huske, at man i Glasset arbejder med *Lys*, og at Formen er bygget op over et System af Reflexer.

TEGNINGER OG TEXTER AF JACOB E. BANG 1928

den, der var mest økonomisk i Fremstilling, og den æsthetisk set mest logiske Løsning af Opgaven. Hans egne Exempler fra Artiklen i 1928, som er gengivne Side 92-93 med hans originale Forklaringer, vil bedst belyse dette nærmere. Man vil se, at hans Løsninger ikke blot er et Formproblem, men i lige saa høj Grad tager Sigte paa, at Glas-Materialets stoflige Karakter kommer til Udvikling.

Det første Arbejde, Bang udførte efter disse Principper, var Fornyelsen af det almindelige Krostueglas, det saakaldte »Porterglas«, Landets populæreste og mest udbredte Drikkeglas-Type, der benyttes som Ølglas i alle folkelige Restauranter ned til de mindste og tarveligste Knejper. Det er den Model, der i Glasværkets Produktion fik Navnet »Hogla-Glasset«. Fra det triste, grimme Hverdagspræg hævede han dette Glas til i sin Form at være et lysende Stykke Glas-Arkitektur, enkelt, logisk klart, og han gjorde det med smaa Midler, uden paa nogen Maade at gøre det pretentiøst eller at rokke ved dets merkantile eller fabrikationsmæssige Økonomi. Glasset bevarede sin populære Usnobbethed. Det præsenterer sig ikke som Kunstværk. Det er bare naturligt, selvfølgeligt, behageligt at benytte. Kun den, der har Blik for sligt, lægger Mærke til Formens Logik og til, at der ligger en kunstnerisk Indsats bag dets Udformning. »Hogla-Glasset« er i Virkeligheden et klassisk Værk inden for dansk Funktionalisme, et af de faa helt karakteristiske og til Bunds vellykkede. Det kom med Rette til at staa som et Vartegn for det nye Opsving paa Holmegaards Glasværk.

En saglig kunstnerisk Idealisme som den, der viser sig i Jacob Bangs indledende Studie-Modeller, er det vanskeligt — eller rent ud umuligt — at gennemføre i en stor Industri-Virksomhed. Det er Kritikkens og Theoretikernes Sorg, men Fabrikken er bundet til den store Befolknings Niveau og den almindelige Smags-Standard. Det understregede Bang stærkt i sin Program-Artikel 1928, han saa det som en af de Betingelser, hvorunder han traadte i Industriens Tjeneste, og han var parat til at tage det nødvendige Kompromis. Det Krav, de daglige Opgaver og Produktionens store Masse i første Række stillede til ham, var Prydformaalet — dette, at Tingene foruden at være nyttige skulde være en formildende Pynt paa Hverdagen; thi det var denne Egenskab, der kunde sælges. Det faldt ham ingenlunde unaturligt, tværtimod, han havde netop Evner og Haandelag derfor,

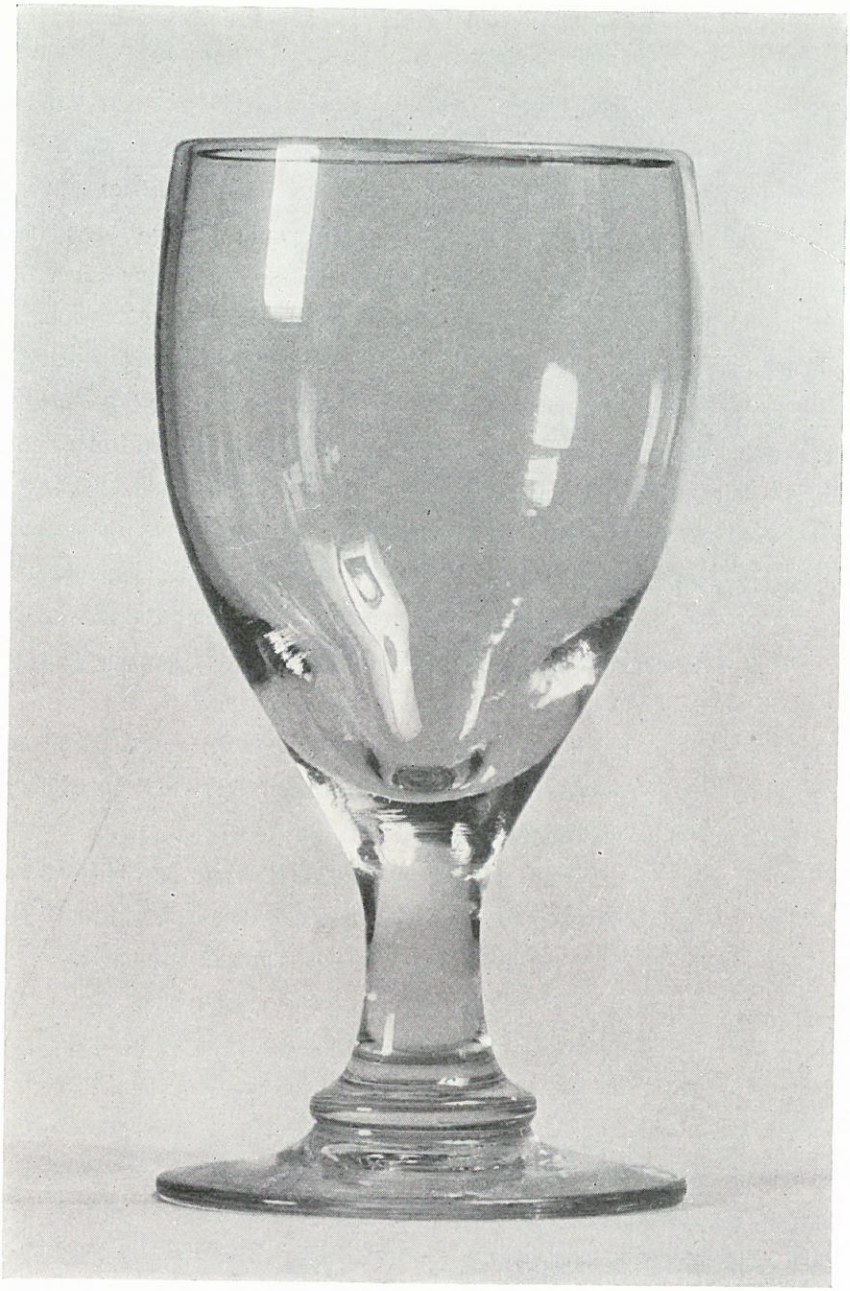

Holmegaards Glasværk. JACOB E. BANG. Porterglas »Hogla«. Et funktionalistisk Mønster-Arbejde. (Jvf. Jacob Bangs egen Forklaring af Principperne for Glassets Udformning Side 92, Expl. forneden).

og heri ligger ikke mindst Grunden til, at hans Glas straks fra første Færd opnaaede en regulær Publikums-Succes.

Men Verden er ikke saa slet, at en Kunstindustri-Produktion, hvor der gøres Koncessioner, kan blive ved at fastholde sin Succes, hvis der ikke virker en kunstnerisk Moral i den, en kunstnerisk Maalbevidsthed, som trods alt er Livskraften i Produktionen, og som ikke giver efter paa Hovedsagen. Selv om Bang slap den strenge Idealisme — som jo er den eneste, der tæller i Kunsthistorien — til Bedste for en frodig Produktion af livfuld, legende Karakter, ligesom baaret af et ubekymret, smilende Sind, hævdede han de Forpligtelser, han følte over for Tingenes indre, ideelle Kvalitet. Et Mønsterexempel er det Service, »Primula«, paa 100 Modeller, som Glasværket udsendte November 1930. Som han forklarer i sine Kommentarer til det i »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri« Februar 1931, passede det ham ikke, at det fremstilledes i røgfarvet Glas — den Mode, som den svenske Glasindustri i de Aar havde fremkaldt og saa at sige paatvang andre Glasindustrier — og heller ikke, at man af salgstekniske Grunde kaldte det et »Kunstglas-Service«. Men Hensigtsmæssighed i Brug og Formgivningens Tilrettelæggelse efter den størst mulige haandværksmæssige Økonomi i Tingenes Tilvirkning var de ledende Principper under Arbejdet med Modellerne og blev ufravigelig gennemført. Udenforstaaende ser ikke, at dette kunde bevirke en strengere Sortering over for Formfejl, strammere Fordringer til Tingenes Udførelse. Det betyder imidlertid en Højnelse af Produktionens Kvalitet, baade med Hensyn til Tingenes Nyttevirkning og for deres Udseende, d.v.s. i kunstnerisk Retning. Et saa omfattende Service var forøvrigt i sig selv en Bedrift og noget i dansk Glastilvirkning hidtil uhørt.

IMPULSERNE UDEFRA

Et Held for Jacob E. Bang og hans Indsats ved Holmegaards Glasværk var det, at der i hans forskellige fortræffelige Egenskaber indgik en utrættelig Meddelsomhed. Det var og er jo stadig saaledes, at Danmark med sin store og højt ansete Kunstindustri er slet forsynet med Skribenter, der har Sagkundskab og Lyst til at fungere som det journalistisk-kunstkritiske Mellemled mellem Produktionen og Publikum, som er nødvendigt for Udvik-

lingen og Produktionens Trivsel. Bang paatog sig faktisk at lede Propagandaen og at forklare Offentligheden, hvad det var, man lavede paa Holmegaards Glasværk, og hvorfor man gjorde saadan og saadan — mest gennem »Meddelelser fra Holmegaards Glasværk« og de større Artikler, han fra Tid til anden leverede »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri« paa Redaktionens Opfordring. Der er ikke Tvivl om, at dette i høj Grad bidrog til at vække Publikums Interesse for Glasværkets Arbejde, fordi man fik noget reelt at vide og der bibragtes Offentligheden en Forstaaelse af, hvad der foregik.

Saa længe Bang var knyttet til Holmegaards Glasværk, holdt han sig til Stadighed i Kontakt med den kunstneriske Udvikling paa førende Steder i Europa. Glasværket deltog i Verdensudstillingerne i Barcelona 1929, Bruxelles 1935 og Paris 1937, hvor det forøvrigt hentede sig Grand Prix alle tre Steder. Bang ledede selv Opstillingen af Holmegaard-Glassene paa de to sidstnævnte Udstillinger. Desuden var han i Italien 1933 for at se de berømte Værker i Murano ved Venezia og studere italiensk Glas. Rejsen i 1935 benyttede han til Studier i Holland, Belgien, ved Exposition des Arts Décoratifs i Paris samt i Berlins Glasmagasiner, og endnu samme Aar saa han grundigt paa den svenske Glas-Udstilling i Växjö. Sine Iagttagelser, Betragtninger og Domme nedfældede han i Artikler til »Nyt Tidsskrift for Kunstindustri«.[10] Interesserede Kredse blev paa den Maade holdt underrettet i store Træk om, hvad der skete paa Glassets Omraade. For Eftertidens Historikere har disse Artikler tillige den Betydning, at man gennem dem kan følge Bangs skiftende Stemninger og de Impulser udefra, der gjorde sig gældende i hans egen Produktion.

De herskende Træk i Jacob Bangs kunstneriske Begavelse er hans følsomme Sind og hans levende Modtagelighed over for Impulser. Han er ikke en Mand, der skaber originale og enestaaende Ting eller bider sig fast i personlige Idéer og Ledemotiver og fører dem stædigt igennem. Indtryk og Motiver fænger let i hans Fantasi. Han tager, hvad han kan bruge, og forme det smidigt efter sit Behov. Men naar Resultatet staar færdigt, har det alligevel et personligt Præg. Impulserne er opsuget i en ny Helhed, som er Bangs aandelige Ejendom og Udtryk for hans funklende, optimistiske Sind. Det er dette, der først falder i Øjnene, naar man ser hans Glas. Først Analysen afdækker Impulserne og trækker Traadene videre til Inspirationskil-

derne. Bang har selv erkendt dette. »Jeg indrømmer«, skrev han efter ti Aars Virksomhed, »mit Lærlingeforhold til den store svenske Foregangsvirksomhed [d.v.s. Orrefors], ligesom jeg gerne vedstaar Gæld til Strömberg, Marinot, Zwiesel og Murano, men saa vil jeg ogsaa have Lov til *selv* at sige: meget er endnu ikke, som det skal være, det er ikke saadan paa en Studs at skabe en særpræget dansk Glaskunst, men i det, der er lykkedes for mig, det der helt er mit eget, tror jeg at have fundet Udtryk for en personlig og stærk Indføling i det stridige og smidige, lysende og levende Stof«.[11]

Det var den store Idé i nordisk Funktionalisme omkring 1930, at den vilde reformere alle Dagliglivets Brugsgenstande paa et strengt sagligt Grundlag af Brugbarhed, Teknik og arkitektonisk Logik. Bag denne Indstilling ligger i høj Grad den schweizisk fødte, franske Arkitekt og abstrakte Maler *le Corbusiers* Idéer og heftige Agitation (inderst inde bliver det maaske den største Fortjeneste ved Verdensudstillingen i Paris 1925, at den gjorde le Corbusier, hans Tanker og Skrifter kendt, til Trods for, at man ikke vilde vide af ham, til Trods for, at det kun lykkedes ham at deltage i Udstillingen ved at tilkæmpe sig Ret til at opføre sin egen Pavillon og saa sent, at denne først blev færdig længe efter Udstillingens Aabning). Man vilde rense ud til Bunds, kaste al Dekoration bort, ja egentlig alle kunstneriske Hensigter — saaledes som det ogsaa fremgaar af Jacob Bangs Udtalelser, at dette var den inderste, hellige Mening med det hele. Men Pryd-Momentet kunde Folk ikke undvære, og en kunstnerisk Produktion inden for de Stoffer og Materialer, som Kunsthaandværk og Kunstindustri raadede over, fortsattes jo uanfægtet som Udtryk for en rent kunstnerisk Virketrang. Derfor blev Funktionalismen i hine Aar mest til et idealistisk Ledemotiv. Forholdsvis faa er de Værker, hvor den fremtræder i fuld Renhed, og der gik heller ikke ret mange Aar af Tredivernes Decennium, før man begyndte at spekulere paa Dekoration og Ornamentik i Kunstindustrien igen.

HUMØR OG GLASKUNST

Brugsglassene og Funktionalismen var Grundlaget i Jacob Bangs Virke. Men derfor havde han aldrig fornægtet sit Humør. Det kom ikke blot frem i den Hygge, der laa i Tingenes Udseende og deres Evne til at danne for-

nøjelige Grupper, skabe Milieu om sig. Han lavede morsomme »Snapsemænd« og »Snapsekoner« og dyrkede gerne det muntre Indfald. En Snapseflaske af den kendte gammeldags Konstruktion, tilfældigt sammensunken i den ene Side ved et teknisk Uheld, tog han med paa en Udstilling med det Resultat, at den blev en Salgssucces under Navnet »den trætte Klukflaske« eller »den trætte Theodor« (efter en populær Farce, der dengang gik paa Nørrebros Theater med Frederik Jensen i Hovedrollen). Alene til Amerika blev den solgt i 20.000 Exemplarer. I den Retning havde han absolut Tidens Rytme i sig. Ret beset var der vel to Ting, der hver for sig trak i ham. Paa den ene Side den strenge Idealisme, der hviler paa en kunstnerisk Etik. I 1932 klager han over, hvor vanskeligt det er at faa Publikum til at værdsætte »de rendyrkede Typer uden Forklædning«, »klar enkel Form bestemt af Teknik og Formaal« — Produktionen ligger under for Nyheds-Begær, »Kampen om Publikums Gunst« og andre flygtige Mode-Begreber.[12] Paa den anden Side den spontane Livsudfoldelse, som er Drivkraften i et Kunstnersind og i al Kunst i det hele taget.

Snart efter Stockholms-Udstillingen 1930, som udadtil blev den store Forkyndelse af Funktionalismens Sejr og et Vartegn for Funktionalismens Epoke, gled Bang ind i en egentlig Kunstøvelse i Glas-Materialet — blot for Materialets og de kunstneriske Værdiers egen Skyld. Det skete Side om Side med Brugsglasset og den funktionalistiske Hverdags-Moral, og i Grunden var det vel Indtrykkene fra den mægtige svenske Glasindustri paa Stockholms-Udstillingen selv, der æggede ham til det.

De følgende ti Aar bragte en livlig Produktion af regulær Glaskunst fra Bangs Haand. Man ser ham gennemprøve alle Muligheder, alle de Former for Glasmateriale og Dekoration af Glas, som var fremme i Tiden, og Glasværket imødekom ham ved Januar 1934 at ansætte en fremragende Glasgravør med *Elving Runemalm* fra Orrefors — man havde indtil da kun kunnet præstere den almindelige Krystal-Slibning paa store Hjul ved Værket.

Bang forsøgte sig med *Maurice Marinot*'s svære Glas, det, som havde været en af de smukkeste Oplevelser inden for Glasset paa Udstillingen i Paris 1925 — prøvede det blærefyldt eller uden Blærer, med Farve eller hvidt og med forskellig Slags Overflade-Behandling. Han optog figurlig De-

koration i *Orrefors'* kraftige plastiske Stil med minutiøst graveret Udførelse af alle Enkeltformer i Figurerne. Dette kan synes noget ulogisk, eftersom han i 1930 netop havde kritiseret denne »Genre« temmelig skarpt[13], men hvad spørger Livet om Logik, naar det bruser? For Resten benyttede han mest Slibeteknikken, til Dels under tysk-østrigske Impulser, til en raffineret Dekoration af fint Rankeværk paa store bægerformede Vaser eller matslebne Baand og Linier, horizontale, ringformede eller vertikale eller krydslagte, paa Vaser og Skaale, en Dekoration, som følger Tingens Form og understreger dens Karakter. Det blev nok den mest personlige Del af hans Glaskunst, en Tid med Vægten paa den spinkle, følsomt og præcist trukne Linie, senere med Dekorationen formet som kraftige Hjulspor, der pløjes ned i Glasvæggen og slynger sig om Vasen i brede Baand. Snart faldt det ham ind at lave groteske Figurer i Venetianernes Teknik, snart tumlede han med svære, enkle Glasmodeller uden Dekoration, kun behandlede med Planslibning i Krystalglas-Stil. En Overgang arbejdede han med Emaillefarver, lagt i kulørte Pletter paa tynde, lette Glasvægge — en Glasproduktion af et muntert, folkloristisk-folkeligt Tilsnit. Til andre Tider beskæftigede han sig med paalagt Dekoration, paasat som dekorative Klumper eller som Glastraade, der slynges i Spiral omkring Tingen, eller han lavede riflede Modeller, hvor Tingen er fuldt gennemformet i lodrette Rifler, slebne eller blæst i Form. Mere og mere blev det dog det svære Glas i brede, rolige Former, der var det overvejende i hans Produktion — uden Pryd eller med en rent plastisk Dekoration. Bang endte med Glasmaterialets egen iboende Skønhed som den største Værdi i Glaskunsten. Han fandt sin Havn dér, hvor alle virkelige Kunstnere gør det, i den intime Forstaaelse af og den dybe Ærbødighed for deres Materiale.

STENTØJ. DE SENESTE AAR

Holmegaards Glasværk holdt Revy over Jacob E. Bangs Virksomhed ved Værket med en omfattende Udstilling i »Den Permanente« i Vesterport November 1937, kaldet »10 Aars dansk Glaskunst« (man regnede altsaa ikke den Bang'ske Periode fra hans første Tilknytning, men fra hans faste Ansættelse som ledende Kunstner).[14] Snart efter opgav Bang sin ledende Stil-

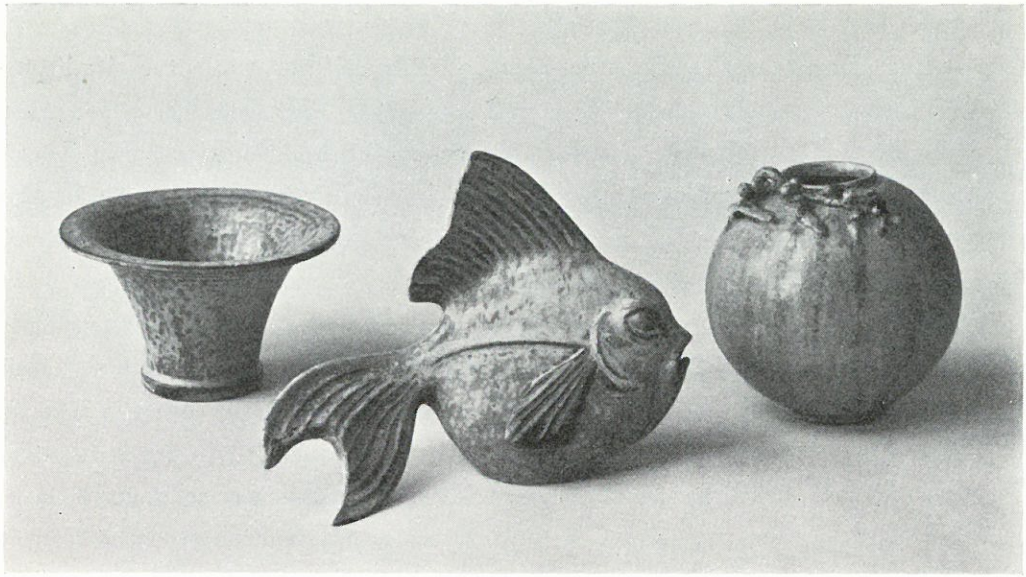

Stentøj, udført af Billedhugger *Arne Bang* paa Holmegaards Glasværk.

ling ved Glasværket, og med Udgangen af 1941 trak han sig definitivt tilbage. Dette markeredes ved en større Udstilling paa Charlottenborg Efteraarsudstilling, hvor han samme Aar deltog som indbudt Gæst. Allerede Oktober 1939 var Elving Runemalm ophørt med sin Virksomhed ved Glasværket. Han forsøgte derefter nogen Tid at oprette egen Glassliber-Virksomhed i København.[15]

Et kunstindustrielt Sidespring gjorde Glasværket i Jacob E. Bangs Tid ved i 1929 at give Husly for hans to Aar yngre Broder, Billedhuggeren *Arne Bang*. Han var udgaaet fra Utzon-Franks Skole paa Kunstakademiet og vandt i 1932 Akademiets sjældent uddelte store Guldmedaille for Statuen »En falden Kriger«, der 1942 opstilledes paa Vestre Kirkegaard i København som Monument for de Faldne den 9. April 1940. Sammen med Keramikeren Carl Halier havde Arne Bang et Stentøjsværksted 1926—28 i Frederiksberg Bredegade. Paa Holmegaards Glasværk indrettede man Værksted til ham og opførte en Ovn, hvor han udførte en Produktion af Stentøj med graa, grønne, graagrønne, blaa og brune Glasurer. Det var for Størstedelen mindre Ting i enkle, fast formede Modeller, men ogsaa ret anselige Arbejder er fra Tid til anden fremstillede i Værkstedet. Mest karak-

teristiske for Arne Bang er Modeller med en sparsom plastisk Dekoration (en paalagt Bladranke f. Ex., nogle faa lodrette Ribber, paasatte Muslingeskaller) eller med et lavt figurligt Relief paa Siden. Desuden har han udført en Del mindre Dyrefigurer, Hunde, Bjørne, Elefant, Flodhest, Fisk (bl.a. en Slørhale). I en Aarrække antog Glasværket denne Produktion fuldstændig og solgte den som »Holmegaards Stentøj«. Senere er den gaaet over til at være en mere privat Virksomhed inden for Glasværkets Rammer.[16]

Efter Jacob E. Bangs Fratræden ansatte Holmegaards Glasværk Maj 1942 *Per Lütken* som Kunstner ved Værket. Ligesom i sin Tid Orla Juul Nielsen var han Møller Jensen-Elev — som Maler-Lærling naaede han at gaa fem Vintre paa Møller Jensens »Skolen for dansk Kunsthaandværk«, før den ophørte 1937, og det var atter Møller Jensen, der udpegede ham. Lütken fandt en vel forberedt Arbejderstab paa Glasværket, interesseret indstillet paa Samarbejde med en Kunstner, men han havde aldrig før haft med Glas at gøre og maatte først finde ind til Stoffet. Hermed gik det indledende halve Aar. Han fik sin Debut paa den danske Kunsthaandværk-Udstilling i Stockholm Okt.-Nov. 1942 med nogle Vaser og Skaale i graat Glas og hvidt Krystal.

Lütken fortsatte i Jacob Bangs Fodspor, tog fat, hvor Bang slap — med det svære Glas i rolige enkle Former, hvor Materiale-Virkningen er fremtrædende. Hans Udgangspunkt er det blanke, klare Glas, hvis Gennemsigtighed ikke forurenes af Berøring med Forme eller Tænger, og Glassets egen Flyden, dets Egenskaber som Materiale i glødende Stand. Deraf opstod en vis Forkærlighed for Modeller med bløde, afklippede Kanter, enten helt udekorerede eller prydede med paasatte Knopper. Han holder af roligt slyngede Mundingsomrids og bølgende Vægge, der ligesom dannes af Bevægelsens Rytme under Glasmagerens Arbejde med Glaspuster-Piben, han vil i Enkeltheder som Drikkeglassenes Fodplader helst betjene sig af runde Profiler, som den flydende Masse næsten former af sig selv. Tidligt forsøgte han sig dog ogsaa med facetslebne Glas, helt dækkede af Slibning, og med Dekoration bestaaende i tynde, skarpt indgraverede Linier. Selv om hans facetslebne Glas, der iøvrigt stillede store Krav om teknisk Præcision til Sliberen, ikke slog an, maa det siges, at nogle af dem hører til de mest vellykkede Arbejder, han har gjort.

Som Regel foretrækker Lütken at lade sine Modeller fremstaa gennem Samarbejde med Glasmageren. Han begynder nok med et løst Rids paa Papiret, men han søger at lade Tingen finde sin endelige Form under Arbejdet. Paa den Maade er Vaserne med den skæve Munding og en højt opskydende Flig i den ene Side opstaaet, en outreret Form, men i Virkeligheden naturligt dannet ud fra Materialets Karakter og tillige funktionalistisk rigtig i Brug, idet den høje Spids yder de Blomster Støtte, der sættes i Vasen. I den seneste Tid har han kastet sig over plastisk Dekoration med kraftige horizontale Baand paa Stykker, der udelukkende er udført i hvidt Glas. Ved kraftig Eftervarmning faar han den Glastraad, der slynges om Stykket, til at smelte sammen med dette, saa at den forener sig homogent med Korpus til een Masse.[17]

EFTERSKRIFT

Paa sin 100 Aars Fødselsdag var Holmegaards Glasværk en hensygnende Virksomhed, men i den Periode, der saa smukt betegnes af Aarstallene 1925—1950, skabte Værket en ny Kunstindustri i Danmark. Det er et Eventyr svarende til det, der skete paa den kgl. Porcelainsfabrik i Firsernes Slutning, da Arnold Krog skabte det naturalistiske Underglasurmaleri paa Porcelæn. Bortset fra en enkelt, selvstændigt virkende Glasgravør har Værket hidtil været ene om at dyrke Glaskunsten hos os, og nogen bred og sikker Jordbund vil denne muligvis aldrig finde her i Landet paa samme Maade som i Sverige. Men endnu en Gang er det vist, at det umulige bliver muligt, naar de rette Folk findes og faar Lov til at udvikle deres Initiativ, deres Virkelyst og Idéer. Hvor det drejer sig om kunstnerisk præget Industri-Virksomhed, bliver den skabende Kunstner-Kraft altid en Hovedbetingelse, men glemmes maa det ikke, at den organisatoriske og styrende Kraft, som man udefra mere aner end ser, er lige saa vigtig, og det har afgørende Betydning, at »den merkantile og den kunstneriske Ledelse finder hinanden i et intimt Samarbejde med gensidig Forstaaelse«.[18] Disse to Faktorer var Holmegaards Glasværk saa heldige at finde (og at finde samtidig) i *Chr. Grauballe* og *Jacob E. Bang*. Det er deres Indsats, at Danmark i Dag har en kunstindustriel Glasindustri, at der existerer en dansk Glaskunst.

KILDEHENVISNINGER

[1] Fr. Dalgas: Den kongelige Porcelainsfabriks Göteborg-Udstilling, i: Skønvirke, Aarg. 13, 1927, S. 26.

[2] Victor P. Christensen: Moderne danske Glas, i: Skønvirke, Aarg. 10, 1924, S. 33-42. — Driftsbestyrer Karl Schlüter oplyser, at begge Svend Hammershøis Servicer forelaa, da han kom til Glasværket i 1908, og at de maa være blevet til nogle Aar tidligere, maaske 1905-06.

[3] Skønvirke, Aarg. 9, 1923, S. 48. — Victor P. Christensen: En Konkurrence om Drikkeglas, i: Skønvirke, Aarg. 10, 1924, S. 107-112.

[4] Gengivne i Skønvirke, Aarg. 10, 1924, S. 41 og 42.

[5] Skønvirke, Aarg. 11, 1925, S. 122-23. Gengivet sst. S. 126.

[6] Skønvirke, Aarg. 13, 1927, S. 25-26.

[7] Af »Meddelelser fra Holmegaards Glasværk« udsendtes tre Aargange med tilsammen otte Numre (1927, Nr. 1-3, August, Oktober, December. — 1928, Nr. 1-3, Marts, Juni, December. — 1929, Nr. 1-2, Maj, December).

[8] Sigurd Schultz: Udstillingen i Aarhus, i: N. T. f. Ki., Aarg. 1, 1928, S. 81-82. Samme: Glasindustriens Genfødelse, i: Nationaltidende, Kronik 1. Nov. 1937.

[9] Sigurd Schultz: Købestævnet i Fredericia, i: N. T. f. Ki., Aarg. 1, 1928, S. 162-63. Samme: De nye danske Glas. Holmegaards Glasværks og Jacob E. Bangs Arbejder paa Udstillingen i Kunstindustrimuseet, i: Berlingske Tidende 30. Sept. 1928.

[10] Se følgende Artikler af Jacob E. Bang i N. T. f. Ki.: Glasset paa Stockholmsudstillingen (Aarg. 3, 1930, S. 135-45); Moderne Glaskunst (Aarg. VIII, 1935, S. 113-18, om Verdensudstillingen i Bruxelles 1935, Studier i Frankrig, Holland, Belgien, Berlin samme Aar, Studier i Murano ved Venezia 1933, Glasudstillingen i Växjö 1935); Lidt om Form, Dekor og Stof (Aarg. VIII, 1935, S. 145-51, Forts. af foregaaende Artikel); Lidt om Udstillingen i Paris m. m. (Aarg. X, 1937, S. 186-91).

[11] Jacob E. Bang: »10 Aars dansk Glaskunst«, i: N. T. f. Ki., Aarg. X, 1937, S. 210-11. — Samme: Lidt om Glas, i Kataloget »Dansk Kunsthaandværk, udstillet i Nationalmuseet, Stockholm, Okt.-Nov. 1942«, S. 76-81.

[12] Jacob E. Bang: Nyt! Nyt! Nyt!, i: N. T. f. Ki., Aarg. 5, 1932, S. 170-73.

[13] N. T. f. Ki., Aarg. 3, 1930, S. 138.

[14] Brochuren »10 Aars dansk Glaskunst«, udg. af Holmegaards Glasværk til Udstillingen 1937. Sigurd Schultz i Nationaltidendes Kronik 1. Nov. 1937.

[15] Aase Voss Schrader: Jacob Bang og Glasset, i: N. T. f. Ki., Aarg. XIV, 1941, S. 169-70. Berlingske Aftenavis 23. Okt. 1941. (Ole Vinding): Kunstneren og Fabriken, en Samtale med Jacob Bang, i: Ekstrabladet, 4. April 1942. Jacob E. Bang: Et nyt Glasgravør-Værksted, i: N. T. f. Ki., sst. S. 103—04.

[16] Brochuren »Holmegaards Stentøj«, u. A., med Forord af Sigurd Schultz, udg. af Holmegaards Glasværk.

[17] Viggo Sten Møller: Nye Glas fra Holmegaard, i: N. T. f. Ki., Aarg. XVII, 1944, S. 73-75. Kaj Borchsenius: Nye Glas fra Holmegaard, sst., S. 151.

[18] Jacob E. Bang i N. T. f. Ki., Aarg. VII, 1934, S. 116.

HOLMEGAARD GLAS FRA DE SIDSTE 25 AAR

BILLEDER

Fra JACOB E. BANGS første Produktion, der kom frem 1928. Almindelige billige Handelsvarer. *Foroven:* Fra venstre til højre ses Likørkaraffel med Glas, Ølglas (bagved), Marmelade-Daase (forrest), Kiksdaase og Serviceglas. *Forneden:* Fra venstre til højre ses Fløde-Sukker-Stel, Vandstel (bagved), Fogliet med Glas, Kande med Bægre, Porterglas »Hogla«.

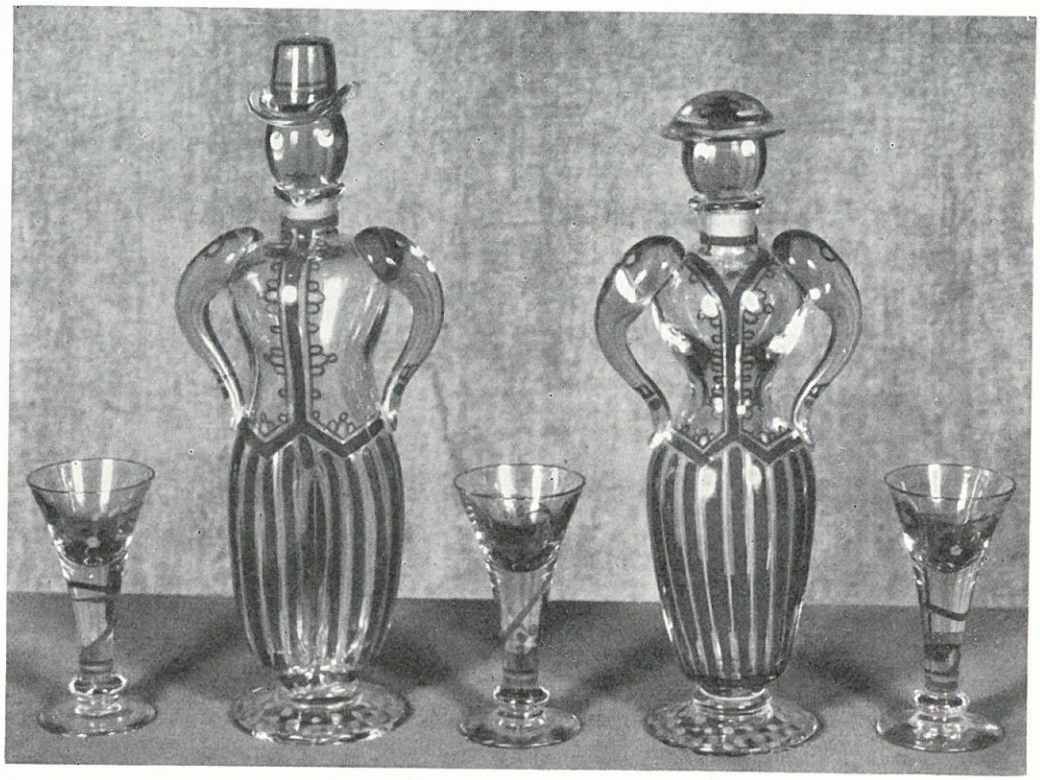

JACOB E. BANG. Herover Snapsemand og Snapsekone med tilhørende Glas. Dekoration i Guld. — *Side 109 øverst:* Fløde-Sukker Stel, Klukflaske med Glas, Vase og Bonbonniere. 1928. *I Midten:* Lille Skaal og Flaçon, haandværksmæssig enkelt dekoreret ved, at Bunden er knebet sammen med en Tang. *Forneden:* Modeller til Vaser og Skaale i farvet Glas. 1928.

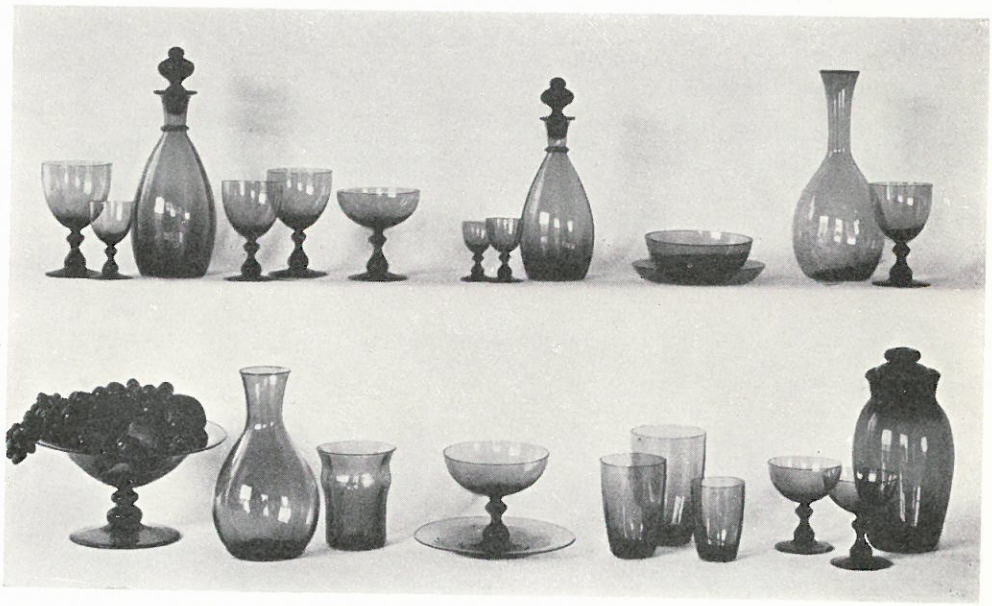

JACOB E. BANG. Af Servicet »Primula«, der udsendtes Efteraaret 1930. Servicet, der fremstilledes i røgfarvet Glas, omfattede ikke mindre end 100 nye Modeller.

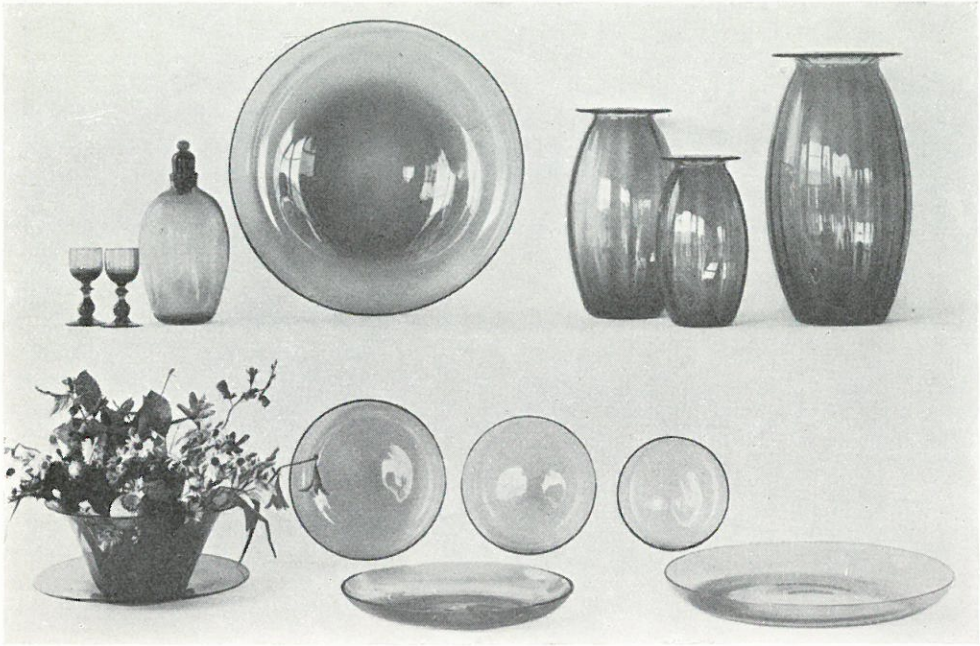

JACOB E. BANG. Af Servicet »Primula«. Servicet bestaar baade af rene Brugsglas og af Glas af mere dekorativ Karakter, saaledes som det fremgaar af disse Illustrationer.

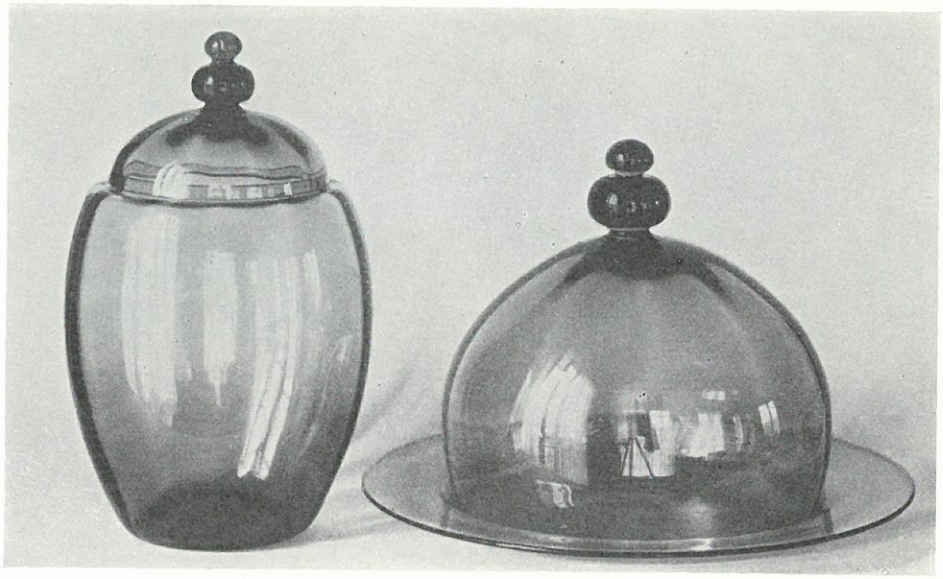

JACOB E. BANG. Af Servicet »Primula«. Den dobbelte Knop, der gaar igen paa alle Propper og Laag, giver Modellerne et ensartet Præg og Karakteren af »Stel«.

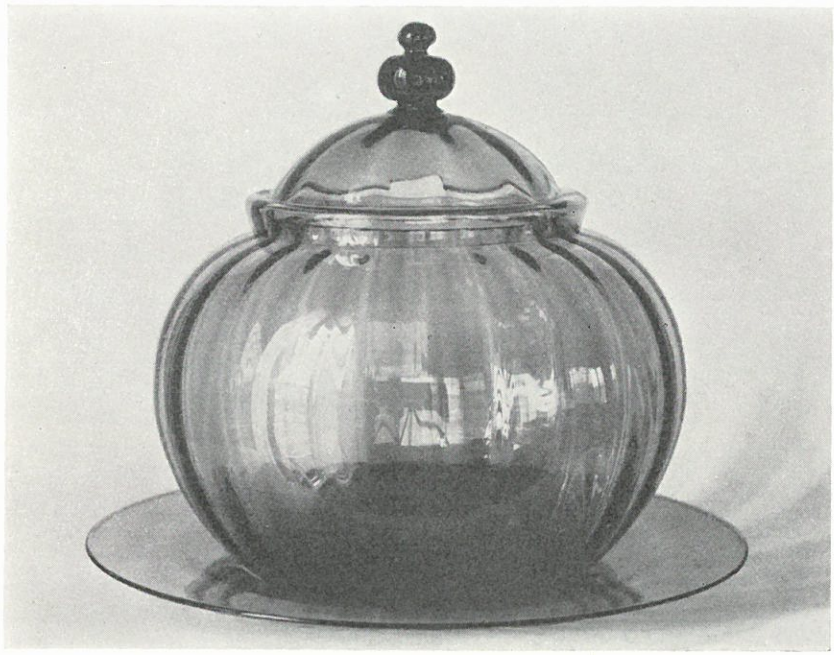

JACOB E. BANG. Af Servicet »Primula«. Klar og enkel Form, bygget op over praktiske Hensyn til Brug og Fabrikation og samtidig med en udpræget Prydkarakter.

JACOB E. BANG. Foroven Vaser og Skaale i graat Glas, 1941. Forneden Service af hvidt Glas med røgfarvet Fod, ca. 1934.

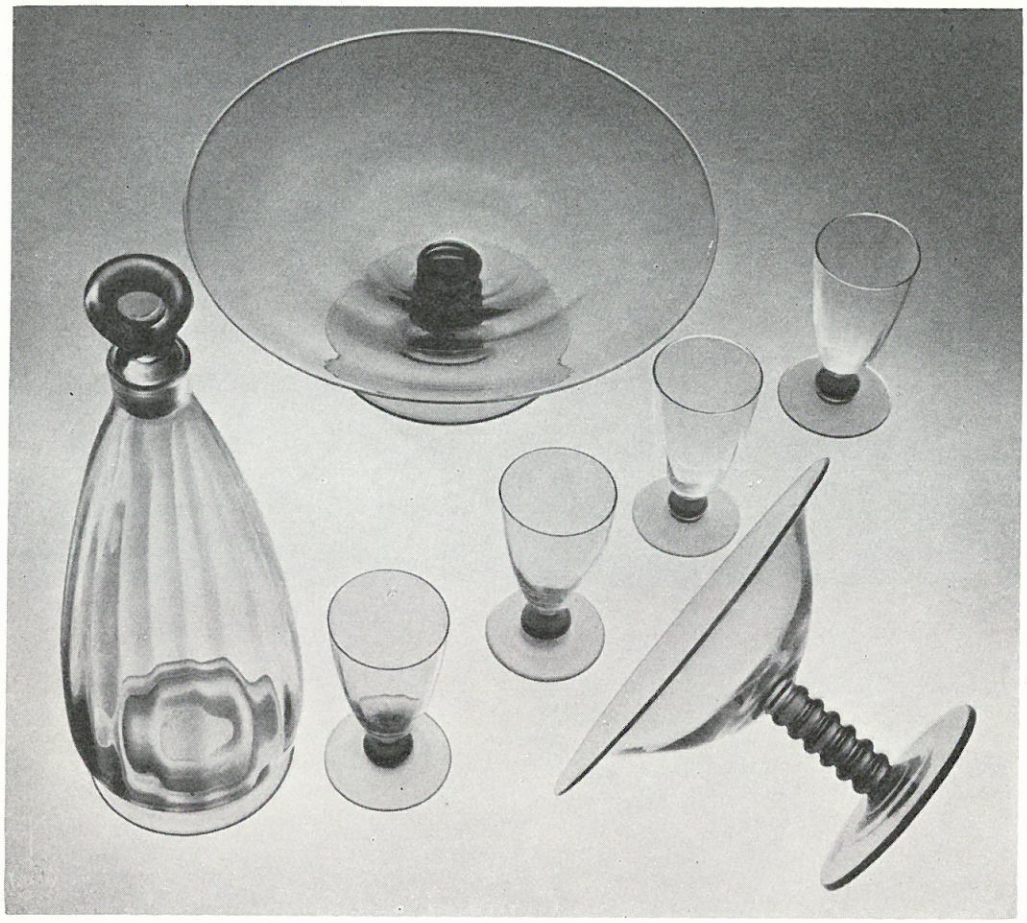

JACOB E. BANG. Frugtskaal, Likørstel og Konfektskaal i hvidt Glas med røgfarvet Fod.

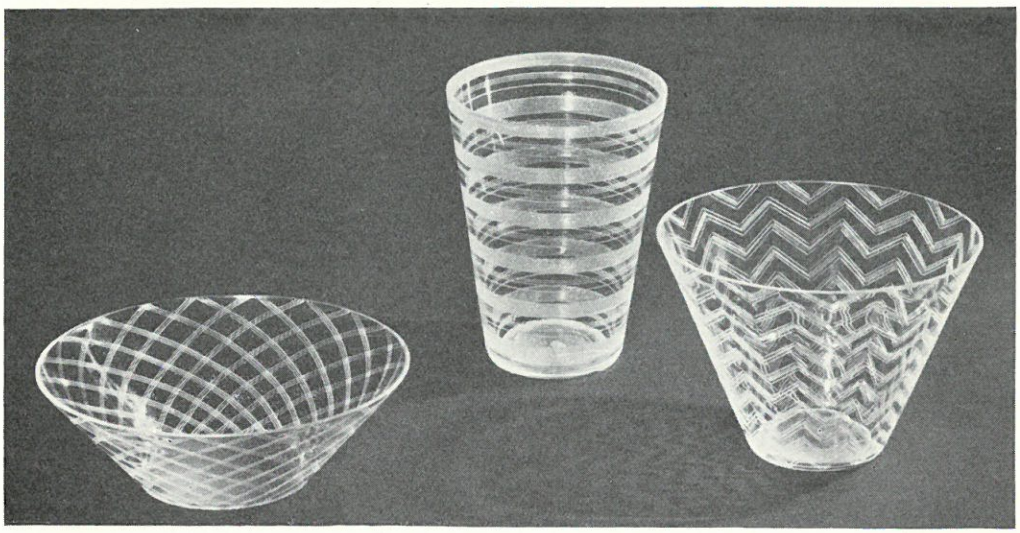

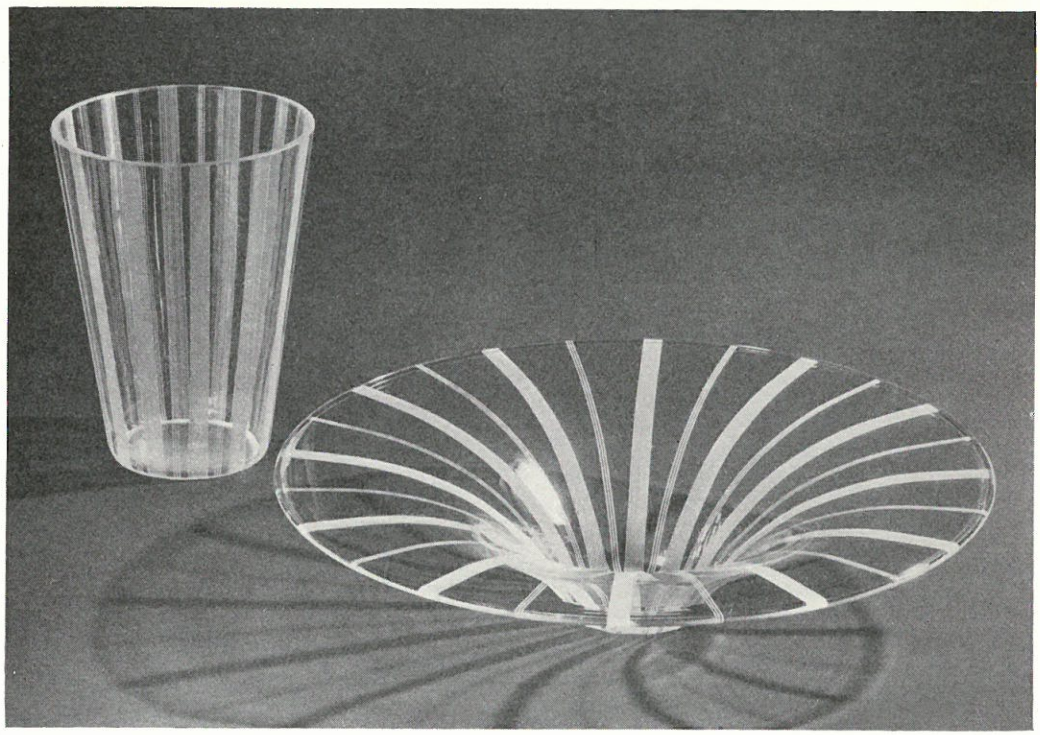

JACOB E. BANG. Vaser og Skaale med sleben Dekoration. Bangs Kommentar til Billedet foroven: »Konstruktiv Dekoration, der i Linieføringen støtter Formen« — til Billedet forneden: »Formende Dekoration, anvendt som styrkende Element i Processen, naar Tingene bygges op.« Ca. 1935.

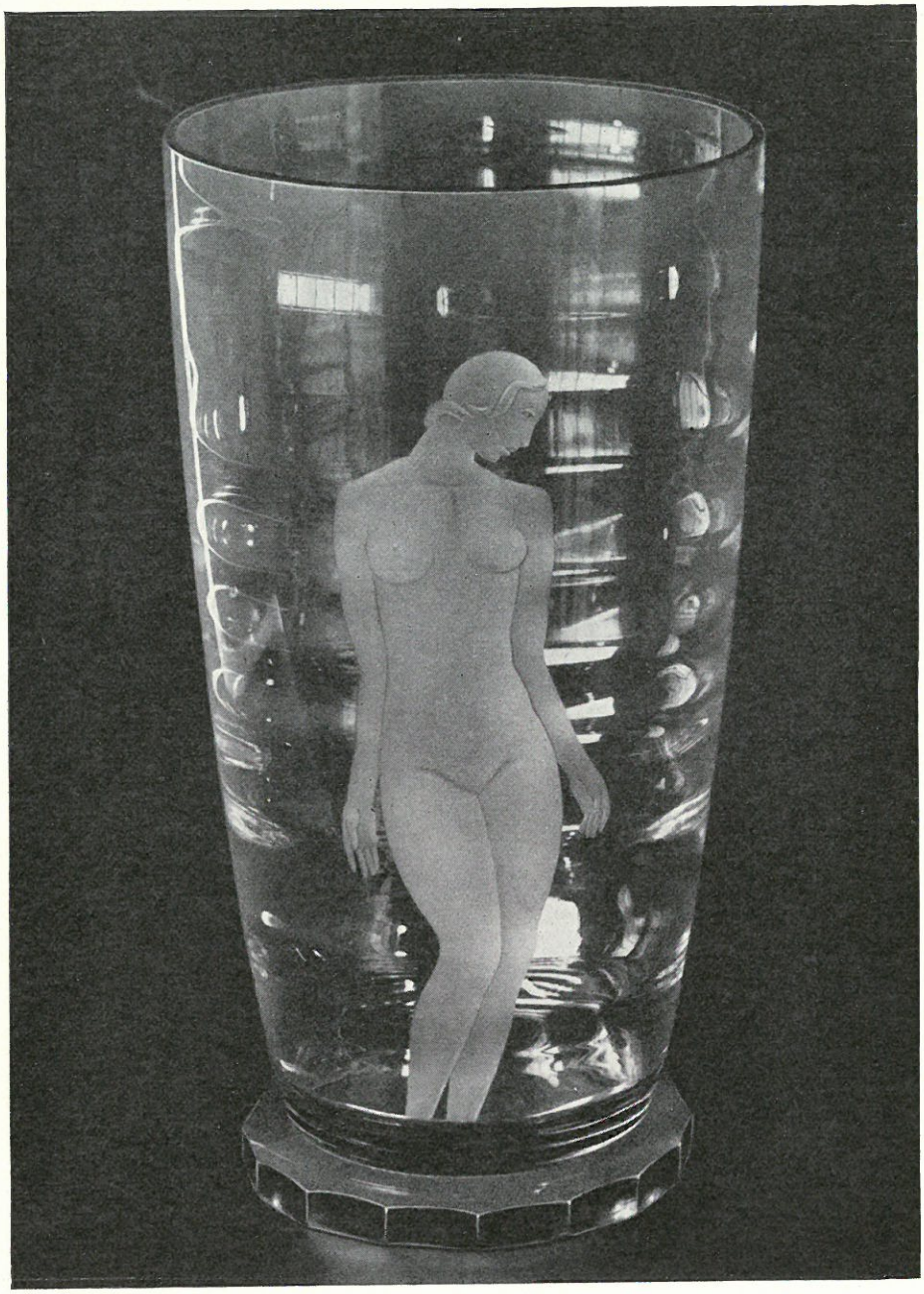

JACOB E. BANG. Vase i hvidt Krystal med sleben Fod i havblaat Krystal. Figurlig Dekoration: »Afrodites Fødsel« (den af Havet opstigende Gudinde), graveret af *Elving Runemalm.*

JACOB E. BANG. Punche-Bolle og Glas med graveret Dekoration. Erindrings-Gave til daværende Kronprins Frederik fra det danske Kommissariat for Verdensudstillingen i Bruxelles Januar 1936.

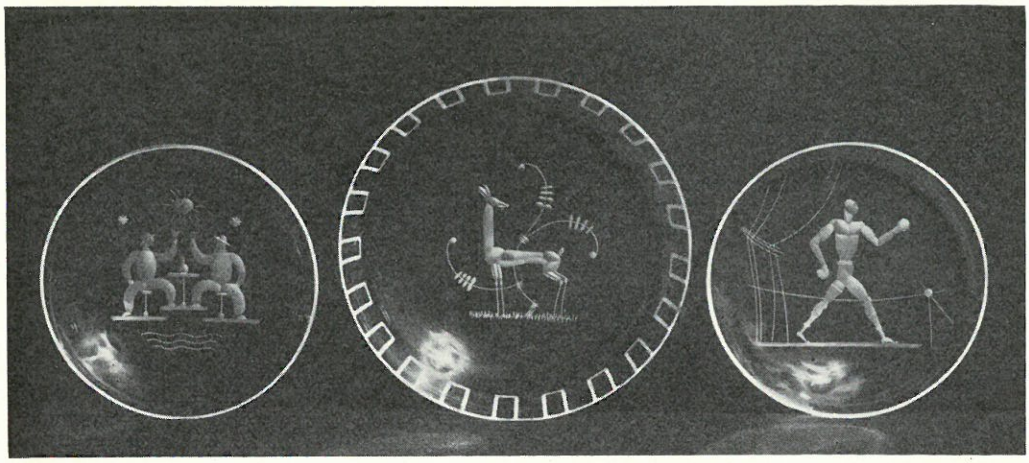

JACOB E. BANG. Skaale og Vaser af Krystal med graveret Dekoration. Vaserne forneden udstillet paa Dansk Købestævne i Fredericia 1933.

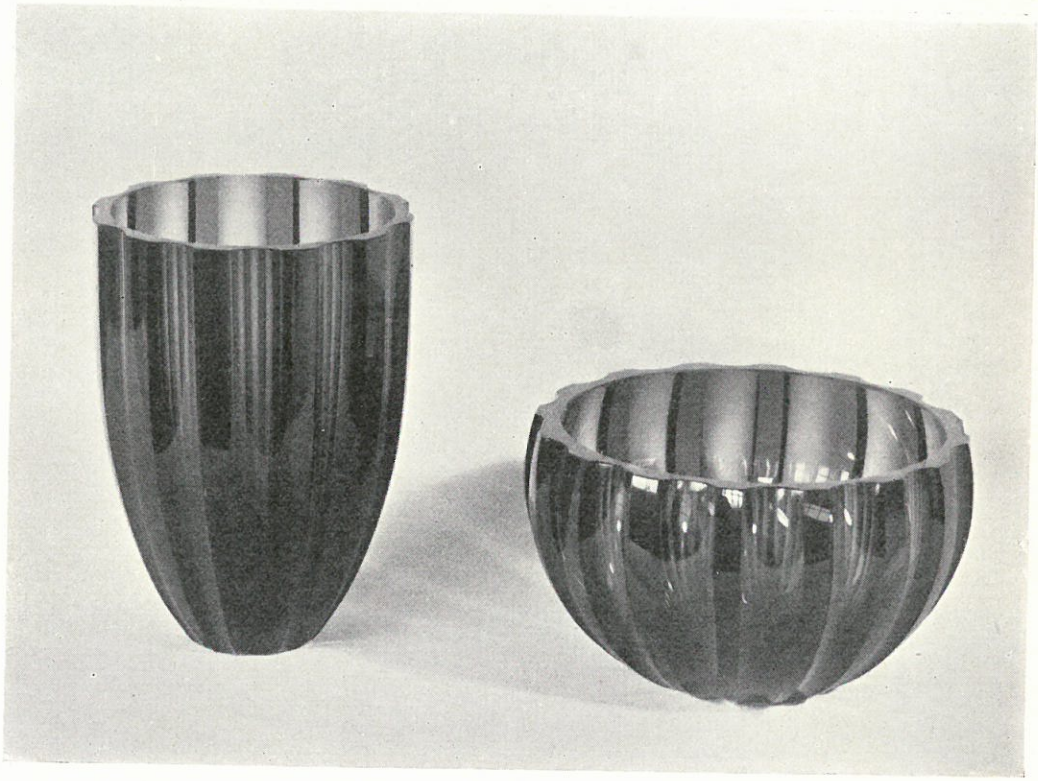

JACOB E. BANG. Foroven Vaser, Flacon og Skaal i svært blærefyldt Glas i Marinot's Manér. Billedet forneden: Vase og Skaal i lyst, gyldengult tonet Glas med tæt sleben, blank Kanellering. Omkr. 1935.

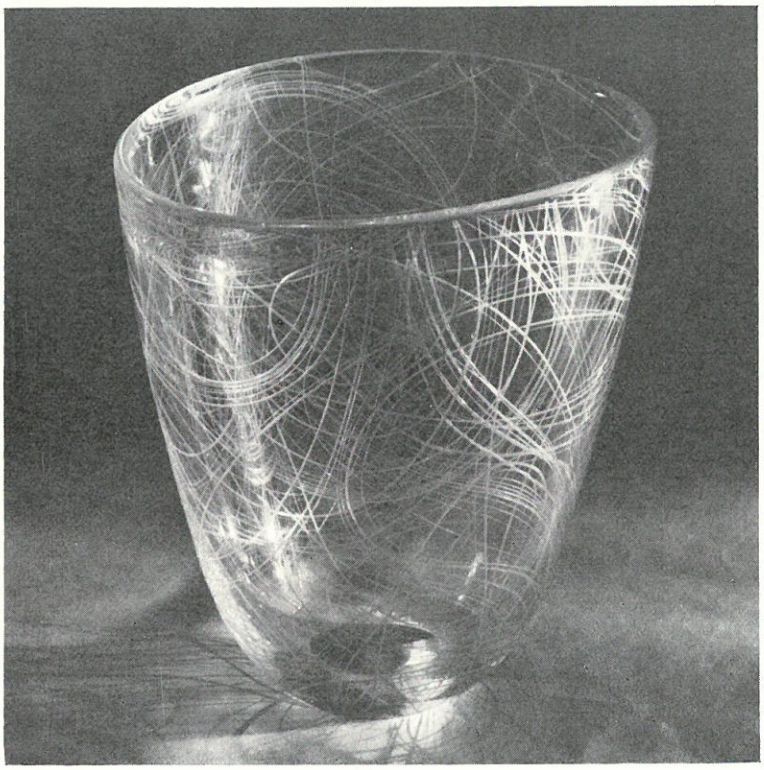

JACOB E. BANG. Foroven Bonbonniere og Skaale i svært, søblaat Glas med plastisk Dekoration af paalagte Baand i Marinot's Manér. Ca. 1935. Forneden Vase med Gravering af *Elving Runemalm.*

JACOB E. BANG. Forskellige Glasarbejder, udførte til Holmegaards Glasværks Udstilling »10 Aars dansk Glaskunst« i Den Permanente Nov. 1937.

JACOB E. BANG: Forskellige Arbejder i farvet Glas, udførte til Holmegaards Glasværks Udstilling »10 Aars dansk Glaskunst« i Den Permanente Nov. 1937.

JACOB E. BANG. Arbejder i Krystal, med dybe Slibninger, fra hans sidste Tid ved Glasværket.

JACOB E. BANG. Arbejder i Krystal med iset Overflade fra hans sidste Tid ved Glasværket.

JACOB E. BANG. Groteske Figurer af farvet Glas. 1941.

JACOB E. BANG. Vase, Skaal og Askebæger i svært, hvidt Krystal. 1941.

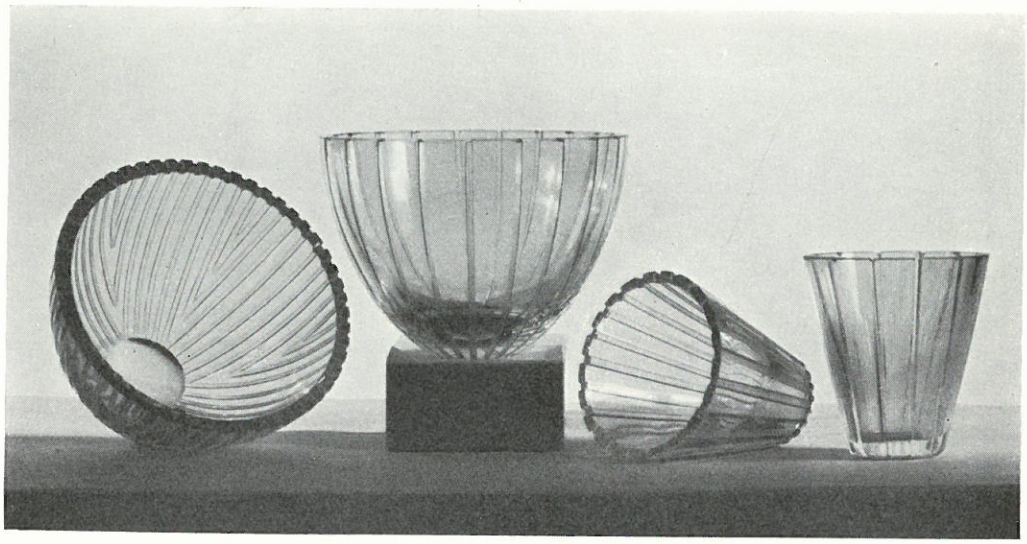

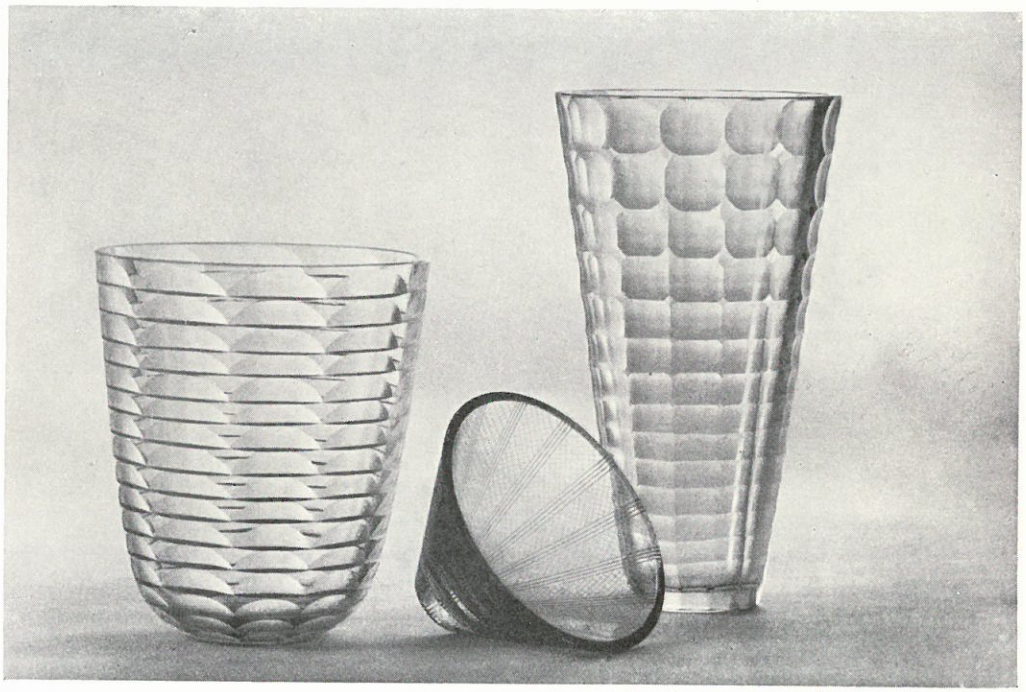

PER LÜTKEN. Forsøg med Slibning af Krystal. Ca. 1944.

PER LÜTKEN. Vase med paalagt plastisk Dekoration.

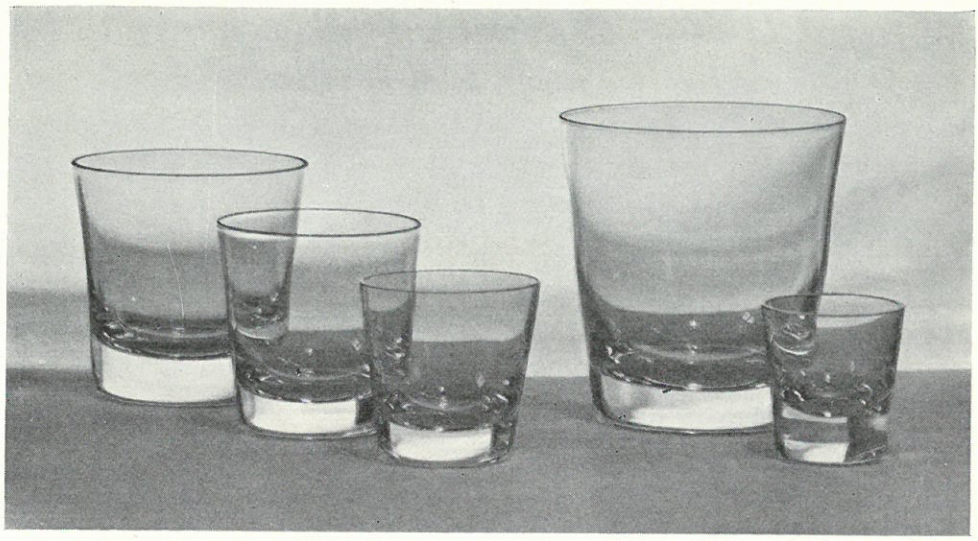

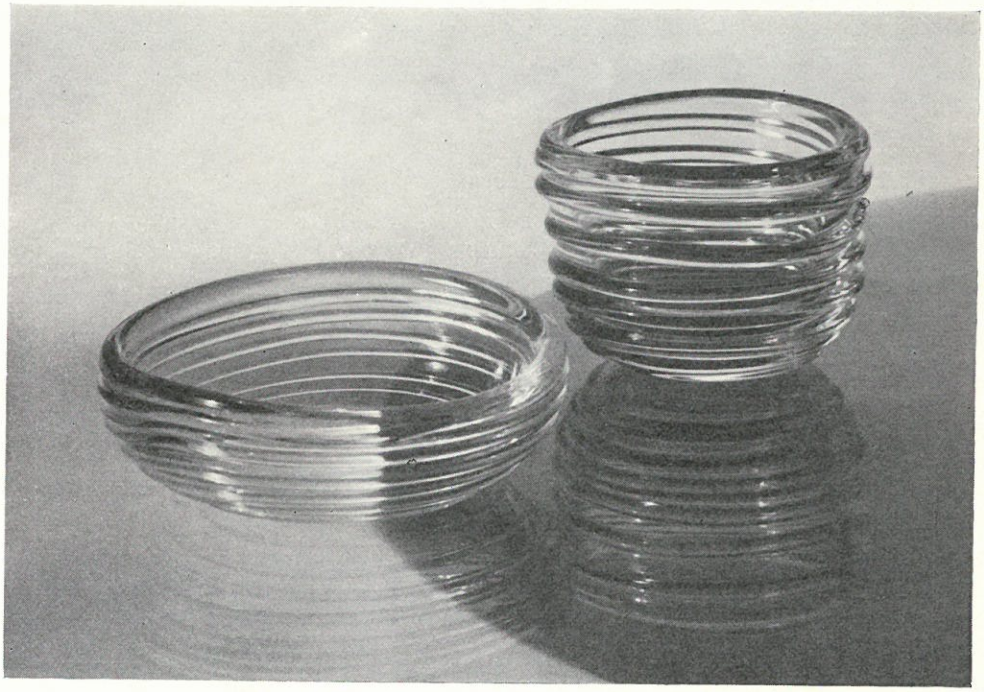

PER LÜTKEN. Fo. Glas med tiltagende Vægtykkelse mod den svære Bund. Ca. 1944. Fn. Skaale af hvidt Glas med paalagte Ringe, der ved Indvarmning smeltes sammen med Skaalens Vægge. 1950.

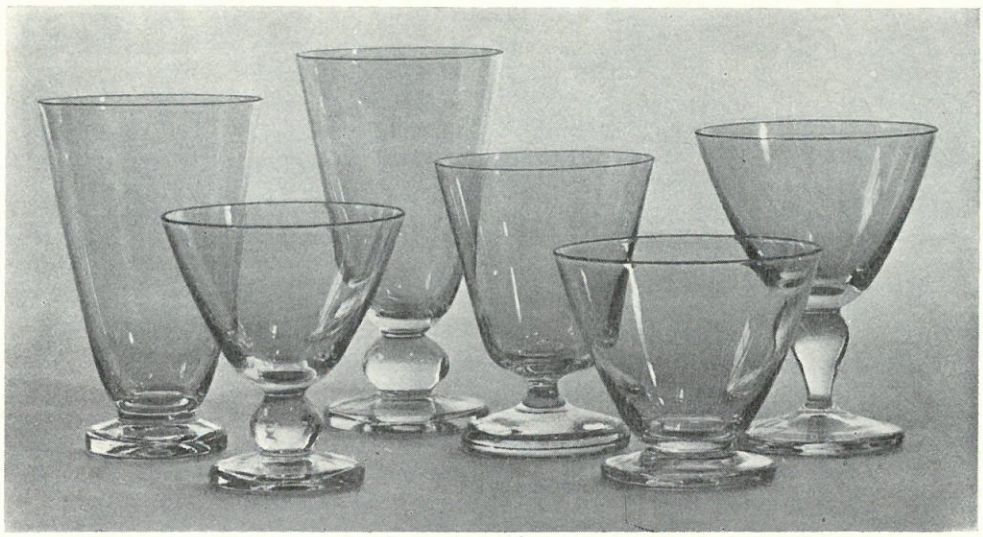

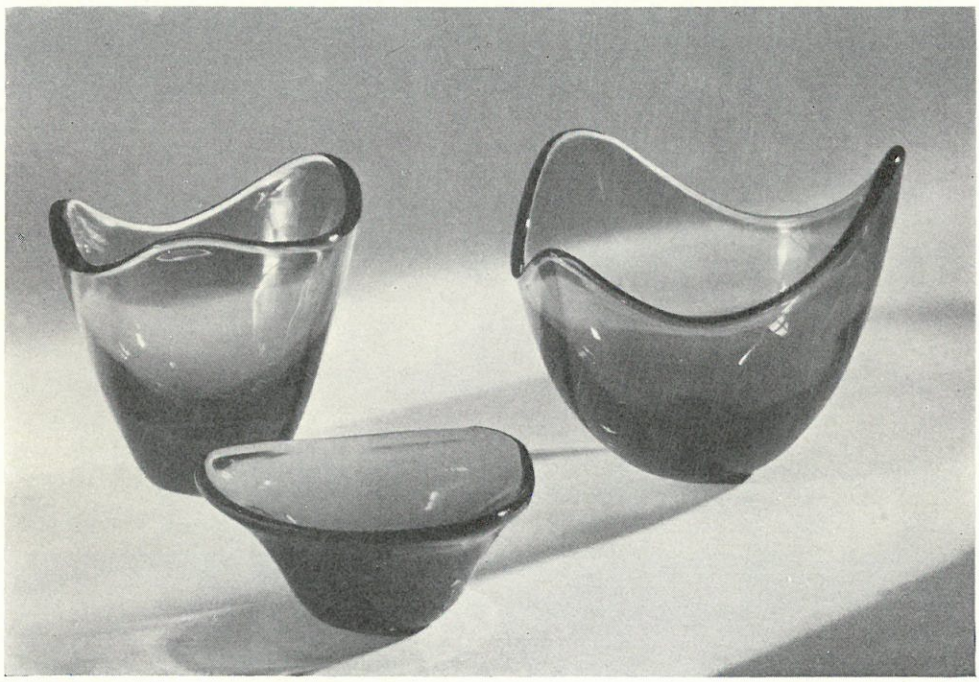

PER LÜTKEN. Foroven Service med svær Fod. Forneden Skaale af dybblaat Glas, med afklippet Mundingsrand, der indvarmes og smeltes blød og rund. Ca. 1944.

PER LÜTKEN. Vase og Skaale af farvet Glas med afklippet, frit formet Munding. 1950.

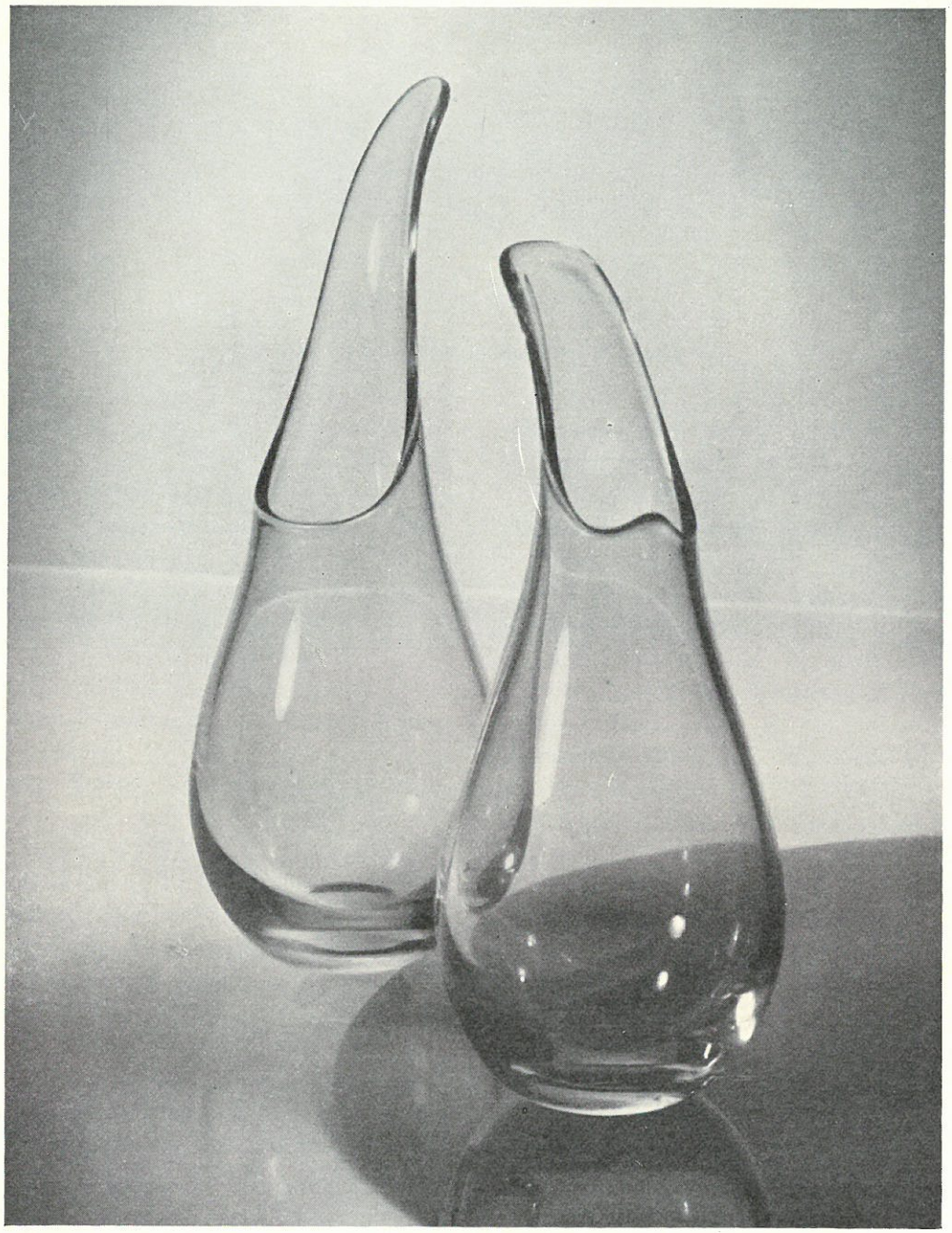

PER LÜTKEN. Vaser af hvidt Glas med afklippet, frit formet Munding. 1950.

NAVNE-REGISTER

*De med * mærkede Sidetal henviser til Illustrationer.*

Andersen, H. C., 61.

Bache, Otto, Maler, 43*.
Bang, Arne, Billedhugger, Keramiker, 9*, 101—102.
Bang, Jacob E., Arkitekt, Glaskunstner, 86—103, 107*—127*.
Benzon, Alfred, Apotheker, 38.
Bindesbøll, Thorvald, Arkitekt, 76.
Blixen-Finecke, C. A. Baron, Kammerherre, 65.
Blom, Karin, Keramiker, 76.

Christian X, 59*.
Christiansen, T. C., Glasmager, 33*.
Claussen, Sophus, Digter, 13.
Conradsen, Rasmus, Godsejer, Krigsraad, 37.

Daae, Claus, 15.
Dalgas, Frederik, Direktør for den kgl. Porcelainsfabrik, 75, 78, 79, 80.
Danneskiold-Samsøe, Aage Lensgreve (1886—1945), 53, 62, 63*, 64—65, 75.
Danneskiold-Samsøe, Christian Lensgreve (1800—1886), 37, 38, 39*, 61—62.
Danneskiold-Samsøe, Christian Lensgreve (1838—1914), 62.
Danneskiold-Samsøe, Conrad Lensgreve, Amtmand (1774—1823), 15, 16*, 18—20, 61.
Danneskiold-Samsøe, Elisabeth Komtesse, 65.
Danneskiold-Samsøe, Ernest Greve (1840—1908), 62.
Danneskiold-Samsøe, Frederik Christian Lensgreve, Generalpostdirektør (1722—1778), 15.
Danneskiold-Samsøe, Frederik Christian Lensgreve (1798—1869), 61.
Danneskiold-Samsøe, Frederikke Louise Lensgrevinde, f. von Kleist (1747—1814), 15, 18.
Danneskiold-Samsøe, Henriette Lensgrevinde, f. Kaas (1774—1823), 17*, 18, 20, 22, 23—24, 28, 29, 61.

Engel, Glasmager, 40.

Fisker, Kay, Arkitekt, 86.
Fleckenstein, Glasmager, 74*.
Frederik VI, 22.
Friehling, Bernhard (1797—1874), Glasværks-Direktør, 37, 41—42.
Friehling, Bernhard (1825—1908), Glasværks-Direktør, Bankdirektør, 42, 44, 46.

Gate, Simon, svensk Glaskunstner, 75.
Glückstadt, Isak, Bankdirektør, 44.
Grandjean, W. F., Glashandler, 38, 40.
Grauballe, Chr., Glasværks-Direktør, 53, 54*, 59*, 65, 87, 88, 103.
Grøger, F. C., Maler, 17*.

Hald, Edward, svensk Glaskunstner, 75.
Halier, Carl, Keramiker, 101.
Hammershøi, Svend, Maler, 76, 77*, 104.
Hansen, Harald Emil, Apotheker i Lyngby, 40.
Hansen, P., Konsul, 38.
Hansen, Valdemar, Direktør for Kastrup Glasværk, 76.
Harhoff, C., Bankdirektør, 44.
Heering, Peter F., Grosserer, 38.
Heilbuth, Julius, Glasværks-Direktør, 46.
Henningsen, Poul, Arkitekt, Kritiker, 89.
Hilfling, Assessor, Glasværks-Bestyrer, 21, 23, 29, 62.
Hoffmeyer, T. L., Grosserer, Fabrikant, 40.
Holst, Hans, Malersvend, 76.
Hvidt, L. N., Nationalbankdirektør, 27.
Høyrup, C. G., Glasværks-Direktør, 46.

Jensen, Frederik, Skuespiller, 99.
Jensen, H. Chr., Maler, 39*.
Jensen, H. H. H., Mejeriforpagter, Fabrikant, 40.
Jensen, Oluf, Maler, 78, 80.
Joachim, Chr., Keramiker, 79.
Juul Nielsen, Orla, Glaskunstner, 76, 78—81, 82*—85*, 86, 102.
Jünger, Universitets-Mekanikus, Professor, Driftsbestyrer, 44, 46.
Jünger, O., Ingeniør, Driftsbestyrer, 46.

Kaas, Frederik Christian, Søofficer, 20.
Kaffcke, Glasmager-Familie, 35.
Kielgast, Glasmager, 37.
Kissmeyer, Glasmager, 37.
Kratzenstein Stub, C. G., Maler, 16*.
Kønigsfeldt, W., Underdirektør, 65.

le Corbusier, fransk Arkitekt, 90, 98.
Lennartz, Glasmager-Familie, 35.
Levinsen, Søren, Købmand i Aalborg, 37.
Lorentzen, Mogens, Maler, 86.
Ludvig, Carl, Glassmelter, 38.
Ludvig, Robert, Glasværks-Bestyrer, 38, 40, 41.
Lund, Chr. A., Digter, Præst i Keldby, 18.
Lütken, Per, Glaskunstner, 102—103, 128*—133*.

Marinot, Maurice, fransk Glaskunstner, 98, 99, 120, 121.
Michelsen, Poul U., Hofjuvelerer, 76.
Mielche, Hakon, Forfatter, 29.
Mylius, S. W., Kammerherre, Godsejer, 37.
Møller Jensen, Jens, Maler, Arkitekt, 76, 78, 102.

Nielsen, Axel, Professor, Dr. polit., 22, 23.
Nyrop, C., Industrihistoriker, 21.

Olsen, Emil Johannes, Læge, 40.
Oxe, Peder, 15.

Parsberg, Fru Ingeborg, 15.
Paulsson, Gregor, Professor, fil. dr., 90.
Petersen, Feltskærer i Køge, 18.
Pontoppidan, E. P., cand. polyt., Driftsbestyrer, 46, 76.
Preisler, Bahne, Malermester, 86—88.

Rahbek, Kamma, 18.
Rahbek, Knud Lyhne, Forfatter, 18, 20.
Rawert, O. J., Fabriksinspektør, 36—37, 41.
Reehermann, Glasmager-Familie, 35.
Reventlow, Sophie Frederikke Louise Charlotte Grevinde, f. von Beulwitz, 18.
Richter, Glasmager, 29.
Riis-Hansen, K., Direktør, 86.
Rohde, Johan, Maler, 76, 81.
Ronge, J. F., Glashandler, 62.
Rostrup, Otto, Civilingeniør, 53, 65.
Rothmann, Tørveforvalter, senere Hyttemester, 30, 31, 37.
Runemalm, Elving, Glasgravør, 99, 101, 117*, 121*.

Schlüter, Karl, cand. polyt., Driftsbestyrer, 27, 29, 46, 49, 59*, 104.
Schmidt, J., Proprietær, 38.
Schütte, August, Godsejer, 37.
Stackel, Emil, Glasmager, 33*.
Steffensen, Ludvig, Glassliber, 33*.
Storr, Glasmager, 40.
Strömberg, Edv., svensk Glasværksdirektør, 98.

Troels-Lund, Historiker, 36.

Utzon-Frank, E., Billedhugger, 101.

Velde, Henry van de, belgisk Arkitekt, 90.

Waldhausen, Glasmager-Familie, 29, 35.
Weidinger, Glasmager-Familie, 35.
Wendt, Glasmager-Mester, 21, 24, 25, 27*, 29.
Wendt, Bernhard, Hyttemester, 24.
Winther, Christian, Digter, 15.
Wolffbrandt, Ernst, Glasmager, 33*.
Wolffbrandt, V., Maler, 33*.

Zollfranck, Glasmager, 29.

Ørsted, H. C., 27.

Billedet Side 9 viser *Arne Bang*'s Statue af en Glaspuster, der afsløredes paa Holmegaards Glasværk ved dettes Folkefest den 5. August 1950 i Anledning af Glasværkets forestaaende 125 Aars Jubilæum.

INDHOLD

Forord 7

Holmegaards Glasværk gennem 125 Aar 11
Af Chefredaktør, cand. polit. P. Koch Jensen

Et Led i Kæden 13
Initiativet fra Gisselfeld 15
De første Resultater 21
Samfundet i Mosen 29
Sejrherrer og Faldne 36
Med særdeles Kløgt 41
Krigs- og Kriseaar 47
Den moderne Fabrik 53
Glasværkets Ejere 61

Holmegaards Glasværk og Kunstindustrien 67
Af Museumsdirektør Sigurd Schultz

Holmegaard Glas fra det 19. Aarhundrede 69
Et kunstindustrielt Eventyr 75
Holmegaard Glas fra de sidste 25 Aar 105

Navneregister 135

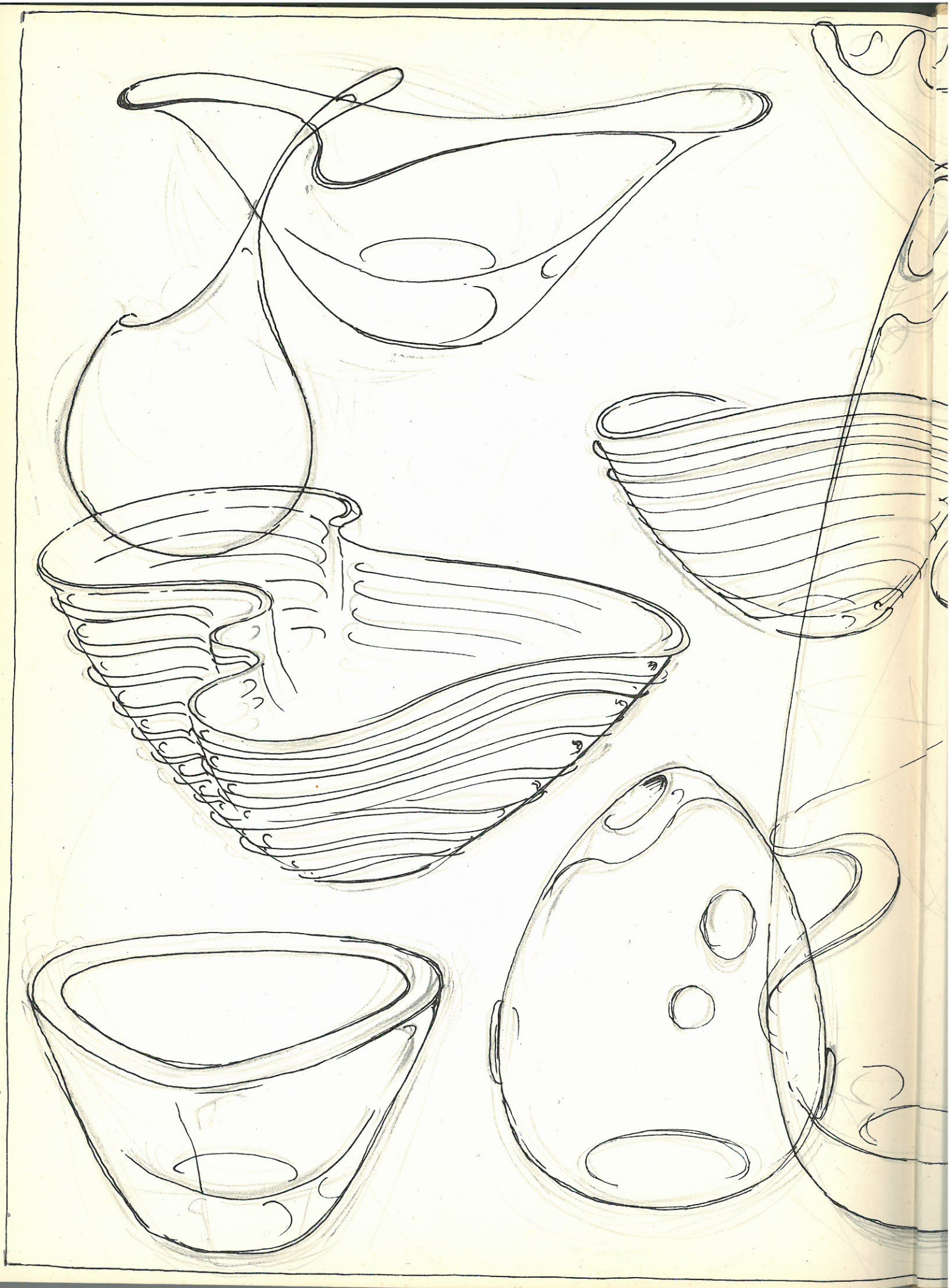

19 R 50